видавництво Генеза

Тетяна Філіпенко
Володимир Сутковий

ОСНОВИ ПРАВОЗНАВСТВА

9

Тетяна Філіпенко, Володимир Сутковий

ОСНОВИ ПРАВОЗНАВСТВА

Підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти

Схвалено для використання в освітньому процесі

Київ
«Генеза»
2022

Шановні дев'ятикласники та дев'ятикласниці!

У дев'ятому класі всі учні/учениці закладів загальної середньої освіти України розпочинають вивчення нового навчального курсу «Основи правознавства», спрямованого на отримання правових знань та навичок правових орієнтацій.

Досягненню мети й реалізації завдань курсу сприятиме пропонований підручник. У ньому в доступній учням/ученицям формі викладено основи теорії держави та права, наведено приклади з юридичної практики; зроблено акцент на правах й свободах людини. Ці знання безперечно знадобляться вам у майбутньому самостійному житті. Але потрібно пам'ятати, що законодавство постійно трансформується і змінюється відповідно до вимог суспільства.

Курс розраховано на вивчення і засвоєння основ українського права. Автори не ставили перед собою завдання розглянути конкретні питання, які виникають у повсякденному житті, із застосуванням норм права, а зосередилися на основних юридичних поняттях.

Усвідомлення ідей та принципів сучасного права – основна мета вивчення першого розділу (вступ до теорії держави і права). Теоретичні поняття викладено в доступній формі й закріплено прикладами із сучасного українського законодавства. Це сприятиме кращому засвоєнню та закріпленню навчального матеріалу.

Другий розділ присвячено аналізу правовідносин, підстав їх виникнення, змін і припинення, складу та видів правопорушень, підстав і видів відповідальності.

Третій розділ висвітлює основи конституційного права України. Це допоможе учням орієнтуватися у змісті Основного закону України.

У четвертому розділі проаналізовано галузі цивільного, сімейного, трудового, адміністративного та кримінального права. Вивчення їх необхідне, тому що ці галузі складають основу регулювання відносин між громадянами, які щоденно стикаються із застосуванням цих норм права.

Останній розділ присвячено поясненню сутності юридичної професії, основним кваліфікаційним вимогам до осіб, які мають намір працювати за юридичним фахом.

Підручник містить правові ситуації для практичних занять з конкретними порадами щодо їх розв'язання.

У кінці кожного розділу подано контрольні завдання для підсумкового оцінювання та запитання, які зосереджують увагу на основних проблемах у цій темі.

Численні витяги з нормативно-правових документів не лише ілюструють навчальний матеріал, а і є самостійним джерелом знань.

Підручник містить таблиці і схеми, піктограми, які полегшують засвоєння навчального матеріалу.

Пам'ятаючи про матеріальний вимір конкретних життєвих ситуацій, автори підручника прагнуть висвітлити також духовний аспект багатьох проблем, що розв'язує правова наука. На подібні пошуки надихнула постать українського мандрівного філософа і поета XVIII ст. Григорія Сковороди. Саме його думками починається майже кожен параграф підручника. Філософ постійно доводить, що ідеальне є вищим прагненням духовності, але не завжди ідеали втілюються в життя, стикаючись із реальністю. Погляди філософа або інших відомих українців допоможуть вам усвідомити постійну проблему вибору, яка виникає перед людиною кожного дня: між добром і злом, правдою і неправдою, правом та свавіллям. Кожен з нас має право, кажучи мовою Григорія Сковороди, «вільно вибирати чи хрест нести, чи цвях вбивати».

Цікавого вам навчання!

Автори

§ 1. Вступ до курсу основ правознавства

Григорій Сковорода про шлях подолання труднощів:
«Що потрібне – легке, непотрібне ж – важке!».

- Як ви розумієте закон, сформульований українським філософом?
- Чи потрібна людині правова грамотність?

1. Право і закони в житті людини і суспільства. Життя кожної людини пов'язане із суспільством. Суспільство – складна система, що включає різноманітні соціальні групи, стани, класи тощо, які мають стійкі соціальні зв'язки, суспільні відносини.

Суспільні відносини регулюються за допомогою соціальних норм, серед яких норми права відіграють одну з головних ролей. Вони поширюються практично на всі сфери суспільного життя. Як і інші соціальні норми (звичай, мораль тощо), право має загальнообов'язковий характер. У той самий час воно має специфічні риси, що відрізняють його від інших норм.

Норми права додали в життя суспільства основи домовленості, діалогу. Право поєднало в собі одночасно два змістовних розуміння. Перше розуміння пов'язане з поняттям «правити», «управляти», «регулювати». За допомогою норм права здійснюється управління суспільними відносинами, державою. Якщо хтось порушує створений за допомогою норм права порядок, то до нього застосовують засоби впливу, тобто змушують рахуватися зі встановленими нормами.

Друге розуміння права пов'язане зі справедливістю, з правдою. Не випадково перші правові документи середньовічної Європи так і називалися – «Руська правда», «Салічна правда», «Саксонська правда».

Право закріплюється державою в законах. Але право і закон не тотожні поняття. Право включає в себе систему суспільних правил поведінки, реалізація яких охороняється суспільством від порушень, а закон є лише одним зі способів зовнішнього існування цих правил. Отже, право становить зміст закону, а закон є форма, у якій це право закріплено.

2. Мета, завдання та структура курсу. Одним з найважливіших завдань українського суспільства на сучасному етапі є будівництво демократичної, соціальної, правової держави, у якій буде панувати верховенство права та дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Події останнього часу, ті корінні зміни, що відбуваються в політичному, економічному та соціальному житті як в Україні, так і в усьому світі, обумовлюють необхідність у першу чергу утвердження в суспільстві таких цінностей, як людина, її права і свободи.

Великого значення набувають правова освіта і правове виховання, які сприяють формуванню правової культури та правової свідомості. Програма навчального курсу «Основи правознавства» спрямована на

отримання знань, навичок, ставлень і ціннісних орієнтацій, потрібних для ефективного соціального функціонування, реалізації їх життєвих цілей і завдань.

Мета курсу – *забезпечення умов для формування елементів правової культури, правових орієнтирів та правомірної поведінки учнів*

Завдання курсу

Ознайомитися з правом, його важливою роллю в житті суспільства, усвідомлювати найбільш основні поняття і терміни юридичної науки

Формувати фундаментальні цінності, такі як: права та свободи людини і громадянина, демократія, активна життєва позиція тощо, – що складають основу правової держави і громадянського суспільства

Уміти *використовувати* правові знання для реалізації захисту своїх прав, свобод та законних інтересів; *оцінювати* і *регулювати* свої взаємини з іншими; *здійснювати* вибір моделі поведінки в повсякденних життєвих ситуаціях, орієнтуючись на норми права, що стосуються неповнолітніх; *опрацьовувати* окремі положення нормативно-правових актів

Закріпити стійкий інтерес до права, вміти свідомо використовувати, застосовувати та дотримуватися правових норм

3. Побудова підручника. У підручнику навчальний матеріал структурований за послідовністю введення найважливіших понять юридичної науки і містить: основи теорії держави і права, основні права і свободи людини, основи різноманітних галузей права, способи реалізації та захисту людиною і громадянином своїх прав і свобод. У виданні подано правову інформацію практичного характеру, що ознайомлює з типовими для учнів 9 класу соціально-правовими проблемами і способами їх розв'язання, спираючись на конкретні норми законодавства України.

Підручник складається з таких розділів:

Вступ.

Розділ I. Вступ до теорії держави і права.

Розділ II. Правовідносини. Правопорушення. Юридична відповідальність.

Розділ III. Взаємозв'язок людини і держави.

Розділ IV. Неповнолітні як суб'єкти цивільних, сімейних, трудових, адміністративних і кримінальних правовідносин.

Розділ V. Юристи в нашому житті.

Матеріал поділено на приблизно рівні за обсягом параграфи за принципом: один урок – один параграф.

Орієнтуватися в структурі підручника допоможуть піктограми.

– **Поміркуйте!**

Пропонується замислитися над висловом, який акцентує увагу на головному в темі, що вивчається, та дати відповідь на запитання, які допоможуть виокремити головну проблему уроку.

– **Норма закону**

Пропонується вивчити поняття, що є обов'язковими за програмними вимогами.

– **Для допитливих**

Рубрика може містити дослівний переклад терміна, історію його появи, цікаві подробиці.

– **Витяги з нормативно-правових документів**

– **Розв'яжіть ситуацію**

Рубрика передбачає розв'язання певної ситуації, використання запропонованого алгоритму дії.

– **Запитання та завдання**

Рубрика пропонує запитання для самоперевірки й завдання, які можна виконати колективно на уроці.

– **Домашнє завдання**

Уміщено завдання для виконання вдома.

– **Робота в групах**

Пропонується виконати завдання в невеликій групі (4–6 осіб). Обов'язково враховуйте думку кожного. Результати роботи презентуйте класному колективу.

– **Працюємо самостійно**

Передбачається, що учні повинні організувати свою роботу індивідуально.

– **Працюємо в інтернет-мережі**

У цій рубриці інтерактивні завдання, створені в сервісі LearningApps, деякі документи, а також відеоматеріали. Для виконання таких завдань слід перейти за вказаним коротким посиланням або скористатися смартфоном – зчитати QR-код.

Сподіваємося, що підручник стане вашим помічником у складних життєвих ситуаціях і допоможе порадою та корисною інформацією. Надихаючи вас на навчання, автори бажають успіхів і нагадують відомий афоризм: «Шлях здолає той, хто йде!».

4. Додаткова навчальна література та електронні інтернет-ресурси. У наш час видається велика кількість правознавчої літератури – наукової, науково-популярної та художньої, а також документальних і художніх фільмів.

Для поліпшення організації навчально-освітньої діяльності пропонуємо такі електронні ресурси (інтернет-сайти).

www.president.gov.ua	Президент України
www.rada.gov.ua	Верховна Рада України
www.kmu.gov.ua	Кабінет Міністрів України
www.ccu.gov.ua	Конституційний Суд України
www.scourt.gov.ua	Верховний Суд
www.ombudsman.kiev.ua	Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
www.minjust.gov.ua	Міністерство юстиції України
www.mvs.gov.ua	Міністерство внутрішніх справ України
www.mon.gov.ua	Міністерство освіти і науки України
https://hcj.gov.ua	Вища рада правосуддя
www.nplu.org.ua	Національна парламентська бібліотека України
www.helsinki.org.ua	Українська Гельсінська спілка з прав людини

1. Яку роль право відіграє в житті суспільства? **2.** Які найдавніші правові пам'ятки історії людства ви знаєте? **3.** Згадайте, чи використовували раніше, розв'язуючи певні проблеми, норми права.

РОЗДІЛ І
ВСТУП ДО ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

§ 2. Причини виникнення держави. Поняття та ознаки держави

Григорій Сковорода: «Коли не зможу нічим любій вітчизні прислужитись, в усякому разі з усієї сили намагатимусь ніколи ні в чому не шкодити».

- Як ви гадаєте, чи на всіх етапах розвитку держави владі потрібна підтримка свідомих громадян?

1. Причини виникнення держави. Держава набагато пізніше утворилася, ніж первісне суспільство. Її створенню передував первісний лад – перша соціально-економічна формація, що існувала в цих народах на ранній стадії їхнього буття.

Первісний лад послідовно проходив у своєму розвитку декілька стадій, але тільки на певному етапі він став переростати в державно-організоване суспільство.

Стадії розвитку суспільства: Дикість → Варварство → Цивілізація

У період дикості здійснювалося присвоєння готових продуктів природи, які добували за допомогою примітивних знарядь праці.

У період варварства виникло домашнє тваринництво, почали вирощувати сільськогосподарські культури, удосконалювати знаряддя праці, нагромаджувався досвід виробничої діяльності. Стала іншою і суспільна організація – первісне стадо змінюється більш досконалим об'єднанням людей, виникає окрема родина. Колективна власність на засоби виробництва, соціальна єдність обумовлюють таку організацію влади, як первісне народовладдя. Найважливіші справи вирішували спільно на зборах членів роду.

З переходом до цивілізаційної форми існування суспільство стає соціально неоднорідним. У ньому складаються відносно самостійні групи людей (страти): касти, стани, класи тощо. Стратифіковане суспільство завжди є внутрішньосуперечливе: інтереси раба прямо протилежні інтересам рабовласника. Саморуйнуванню такого суспільства в змозі запобігти лише організована державна організація.

Поняття ***держава*** характеризує форму організації політичної влади в межах країни. Виділяють економічні, соціальні, демографічні та політичні передумови виникнення держави.

Основні причини виникнення держави:

• потреба у більш досконалих формах керування суспільством у результаті розвитку виробництва, поділу праці; • підтримання суспільного порядку, що забезпечується за допомогою загальнообов'язкових соціальних норм; • захист території та ведення війни; • необхідність організовувати значні суспільні роботи.

Передумови виникнення держави

- **Економічні**
  - Три великих поділи праці
    - Виникнення виробничого типу господарства
      - Поява надлишкового продукту, приватної власності, майнової нерівності
- **Соціальні**
  - Виникнення патріархальної сім'ї
- **Демографічні**
  - Різке збільшення кількості населення
- **Політичні**
  - Утворення груп людей з протилежними інтересами
    - Виникнення міжкласових конфліктів
    - Неспроможність суспільної влади первісного ладу врегульовувати суперечності

2. Поняття і ознаки держави. У спеціальній науковій літературі існує чимало визначень поняття «держава», які розкривають такі аспекти:

- держава як організація політичної влади;
- держава як апарат влади;
- держава як політична організація всього суспільства.

Визначити загальне поняття держави, яке охопило б усі без винятку властивості, неможливо. Водночас будь-яка держава має низку таких загальних ознак, що виявляються на всіх етапах її розвитку.

Ознаки держави

Територія, яка визначається державним кордоном (суходіл, внутрішні моря, ріки, зовнішні моря і територіальні води, повітряний простір, дипломатичні представництва, морські та повітряні судна, літаки тощо)

Суверенітет держави (державна влада єдина в межах своєї території, не залежить від інших влад усередині суспільства і має незалежність і рівноправність у розв'язанні питань зовнішньої політики)

Апарат публічної влади (влада має політичний характер, виступає від імені населення, складається з органів влади, зокрема й апарату примусу)

Правова система (держава встановлює загальнообов'язкові для всього населення правила поведінки й закріплює їх у нормах права)

Податкова система (держава має монопольне право на збір податків з населення та на формування державного бюджету)

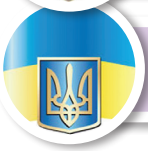

Символіка держави (зовнішні атрибути, за якими державу ідентифікують як суверенну в системі внутрішніх і міжнародних відносин)

Цей перелік ознак держави не є вичерпним. Крім вищезгаданих, іноді виокремлюють:

- об'єднання населення за територіальною ознакою через громадянство;
- наявність фінансової системи та грошової одиниці тощо.

Держава – суверенна політико-територіальна організація суспільства, що має владу, яка здійснюється державним апаратом на основі правових норм, що забезпечують захист і узгодження суспільних, групових, індивідуальних інтересів з опорою, у разі потреби, на легальний примус.

Філософські погляди на поняття

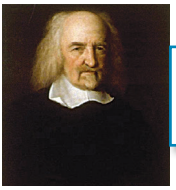

Англійський філософ XVII ст. Томас Гоббс порівняв державу зі своєрідним звіром (Левіафаном), що підкорив собі всі існуючі структури

Німецький філософ XIX ст. Артур Шопенгауер писав, що «держава – не що інше, як намордник для приборкання м'ясоїдної тварини, яка називається людиною, та надання їй частково травоїдного характеру»

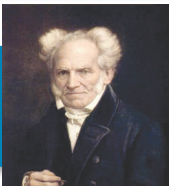

Представник німецької класичної філософії XIX ст. Георг Гегель убачав у державі найдосконаліше втілення світової ідеї. Для нього держава – це дійсність моральної ідеї, моральний дух, як явна, сама собі ясна субстанційна воля, яка мислить і знає себе, і виконує те, що вона знає, оскільки вона це знає.

Українська поетеса Ліна Костенко зазначає, що якби кожен усвідомив, що держава – це він, то у нас вже була б достойна держава.

3. Державна влада. Влада – явище соціальне. Соціальна влада присутня скрізь, де є усталені об'єднання людей: у сім'ї, виробничих колективах, державі. У широкому значенні влада – завжди вольові відносини: індивіда до самого себе (влада над собою), між індивідами, групами, класами в суспільстві, між громадянином і державою, між посадовою особою і підлеглим, між державами.

Соціальна влада – здатність та можливість індивіда або колективу впливати на волю, поведінку й діяльність людей за допомогою різноманітних засобів (авторитету, переконання, насильства, примусу тощо).

За різними класифікаціями різновидами соціальної влади є:

- *за сферами суспільного життя* – політична, економічна, релігійна тощо;
- *за суб'єктом, носієм влади* – влада глави держави, керівника підприємства, батьків;

- *за методами та засобами організації влади* – демократична, недемократична.

Особливе місце серед видів соціальної влади в класифікації за сферами суспільного життя посідає політична влада.

Політична влада – особливий вид соціальної влади, за допомогою якої реалізуються життєво важливі інтереси впливових соціальних груп.

Політична влада нерозривно пов'язана з державною, знаходить у ній своє продовження. Державна влада – головний типовий засіб здійснення політичної влади.

Державна влада – управління суспільством, яке здійснюється органами держави в межах їхньої компетенції.

Характерними особливостями державної влади є:

- *публічність* – виступає від імені всього суспільства;
- *верховенство* – юридично уособлює загальнообов'язкову волю всього суспільства, має у своєму розпорядженні монопольне право видавати закони й спиратися на апарат примусу як на один із засобів дотримання законів;
- *універсальність* – поширює владні рішення на все суспільство: вони є загальнообов'язковими для всіх суб'єктів;
- *суверенність* – відділена від інших видів влади всередині країни (від партійної, церковної тощо, від влади інших держав). Вона незалежна від них і має виняткове монопольне становище у сфері державних справ;
- *легітимність* – юридичне обґрунтування і визнання народом країни, а також світовою спільнотою. Наприклад, представницькі органи набувають легітимності в результаті проведення виборів, регламентованих законом. Нелегітимна влада вважається узурпаторською. Визнання законності походження і способу встановлення влади означає довіру з боку народу.

Конституція України

Стаття 5. Ніхто не може узурпувати державну владу.

4. Функції держави: поняття і види

Функції держави – основні напрями її діяльності на певних етапах розвитку, у яких виражається її сутність та призначення.

Конкретні функції держави доцільно розглядати за видами. Загалом функції держави можна поділити на такі групи:

За соціальною значущістю – основні та неосновні.

Основні функції – найважливіші напрями діяльності держави щодо здійснення стратегічних завдань, що стоять перед нею в конкретний історичний період. До них належать функції оборони, підтримання зовнішніх відносин, охорони правопорядку, регулювання економіки, гарантування екологічної безпеки, розвиток культури тощо.

Неосновні функції – напрями діяльності держави зі здійснення конкретних завдань у другорядних сферах суспільного життя. До них належать: управління персоналом, матеріально-технічне забезпечення та управління державним майном тощо.

Залежно від територіальної спрямованості – внутрішні та зовнішні.

Внутрішні функції – такі напрями діяльності держави, у яких конкретизується внутрішня політика стосовно економічних, ідеологічних, екологічних, культурних та інших аспектів життя суспільства. До них належать: регулювання економіки, захист усіх форм власності, гарантування екологічної безпеки, охорона правопорядку тощо.

Зовнішні функції – основні напрями діяльності держави за її межами у взаємовідносинах з іншими державами, світовими громадськими організаціями й світовим співтовариством у цілому. Функціями є: організація співробітництва з іншими суб'єктами міжнародних відносин, захист державного суверенітету, підтримка миру в регіоні, освітній обмін тощо.

За часом здійснення – постійні та тимчасові.

Постійні функції – напрями діяльності держави, що здійснюються на всіх етапах її розвитку.

Тимчасові функції – напрями діяльності держави, що обумовлені конкретним етапом історичного розвитку суспільства. Прикладом тимчасових можуть бути функції стабілізації економіки в перехідний період, проведення антитерористичної операції (АТО).

За сферами суспільного життя – гуманітарні, економічні та політичні.

Гуманітарні функції: забезпечення, охорона та захист основних прав людини; охорона природного середовища; соціальне забезпечення; освіта, виховання, розвиток культури тощо. У міжнародній сфері – це участь у міжнародному забезпеченні та захисті прав людини; допомога населенню інших країн (у разі стихійного лиха, кризових ситуацій тощо).

Економічні функції: створення умов для розвитку виробництва на основі рівноправного визнання і захисту різних форм власності на засоби виробництва; організація та стимулювання наукових досліджень. У міжнародній сфері – це участь у створенні світової економічної системи, участь у розв'язанні господарських і наукових проблем (енергетичної, використання Світового океану, досліджень та освоєння космосу тощо).

Політичні функції: створення демократичних умов для вільного волевиявлення і врахування інтересів різних соціальних груп суспільства, зокрема для діяльності різноманітних політичних партій та інших громадських об'єднань; охорона й захист законності та правопорядку. У міжнародній сфері до політичних функцій належать організація, підтримка і розвиток міждержавних договірних відносин; участь у забезпеченні миру в усіх регіонах планети.

І. Виконайте онлайн-вправу «Передумови виникнення держави»

https://cutt.ly/GRvQxRi

ІІ. Виконайте тестові завдання.

1. Визначте, яку причину виникнення держави ілюструє фрагмент тексту.

Якщо землю долини Нілу не зрошувати, вона за кілька днів під спекою перетворюється на панцир. Тому предкам єгипетських селян довелося створювати систему каналів, вирубувати хащі папірусу, висушувати болота. Територію, що лежить вище від рівня повені, доводилося зрошувати за допомогою шадуфів.

А Необхідність у більш досконалих формах управління суспільством у результаті розвитку виробництва
Б Необхідність підтримання суспільного порядку
В Необхідність організації захисту території та ведення війн
Г Необхідність організації значних суспільних робіт

2. Визначте, у якому фрагменті тексту описується одна з причин виникнення держави, а саме потреба підтримати суспільний порядок, що забезпечується за допомогою загальнообов'язкових соціальних норм.

А Володаря держави в Єгипті називали фараоном. Він вважався сином бога сонця Амона на Землі. Влада його була настільки необмеженою, що навіть вельможі плазували перед ним. Фараон правив в інтересах знаті та жерців.

Б Кожної весни, коли урожай уже було зібрано й спожито, по всіх номах глашатаї закликали селян до "царських робіт". Найчастіше це було будівництво зрошувальної системи або пірамід.

В Правитель Вавилона, цар Хаммурапі, за 42 роки створив велику державу. Його правління відзначилося створенням законів, які впорядковували відносини між різними верствами населення. Закони складалися з 282 статей, де зазначалися міри покарання за різні злочини.

Г До наших часів дійшли міфи про створення світу, всесвітній потоп, райське життя. Люди мусили покірно служити богам, бо все, чим вони володіли, створене богами.

3. Яку ознаку державності союзна влада звела нанівець, ухвалюючи Конституцію УРСР 1978 р.?

«Нова Конституція УРСР 1978 р., ухвалена на зразок Конституції СРСР 1977 р., повторювала дослівно головні статті останньої: Верховна Рада обиралася на 5 років. У складі Ради Міністрів УРСР було утворено президію. Міністерства і далі поділялися на союзні, союзно-республіканські і республіканські. Конституція вже не згадувала повноважень УРСР у сфері збройних сил, так було формально ліквідовано союзно-республіканське міністерство оборони».

А Територія, визначена державним кордоном
Б Суверенітет держави
В Правова система
Г Податкова система

III. Порівняйте пари понять.

1. Соціальна влада – державна влада.
2. Внутрішні функції держави – зовнішні функції держави.

IV. Схарактеризуйте за різними класифікаціями функції держави, описані в таких уривках з інформаційних повідомлень.

1 Під час візиту до Об'єднаних Арабських Еміратів Президент України Володимир Зеленський обговорив зі Спадкоємним принцом Абу-Дабі збільшення товарообігу між Україною та ОАЕ.

2 В Одеській області триває боротьба з повінню, у результаті якої за два дні було переселено 562 особи з дев'яти населених пунктів, тоді як ще 399 будинків залишаються затопленими, повідомляє Держслужба з надзвичайних ситуацій. Рятувальникам вдалося відкачати воду з 468 будинків, а місцевих мешканців переселити в будинки культури, готелі тощо, їм привозять продукти харчування та ліки. Адміністрація Одеської області ухвалила рішення про виплату компенсацій постраждалим від повені на півдні області.

§ 3. Державний лад. Форми держави

Український поет В. Стус про життя у «найщасливішій країні»:

Рятуючись од сумнівів,
б'ю телеграму собі самому:
вчасколивесьрадянськийнарод
івсепрогресивнелюдствоготується
гіднозустрітичерговийз'їздКПРС,
бажаю тобі великих успіхів,
щиро заздрю, що ось уже тридцять років
ти живеш у найщасливішій у світі країні.
Але й після цього досада не минає.
Тоді я примушую себе пригадати,
що міжнародна обстановка
сьогодні складна як ніколи,
і заспокоююсь.

- Яке суспільство описано у вірші українського поета XX ст.?
- Які рядки вірша підкреслюють іронію? Чому три рядки вірша поет написав одним словом?
- Чи можна вважати ці рядки свідченням антидемократичних тенденцій у тогочасному суспільстві?

1. Поняття і загальна характеристика державного ладу. Держава – складний соціальний феномен. Її функції багатогранні, а структура складна. Ознаки держави, що викристалізовувалися в процесі історичного розвитку, втілилися в специфічний державний лад.

Державний лад – устрій країни, що виражається в характері політичних взаємин між людьми, між суспільством і державою в процесі управління (політичний режим), у способах організації вищих органів державної влади (форма правління) і в адміністративно-територіальному розподілі держави (форма територіального устрою).

2. Види і загальна характеристика форм правління

Форма правління – спосіб організації верховної державної влади, порядок її утворення та діяльності, компетенція й взаємозв'язок органів, а також взаємовідносини з населенням країни. Основними формами правління є монархія та республіка.

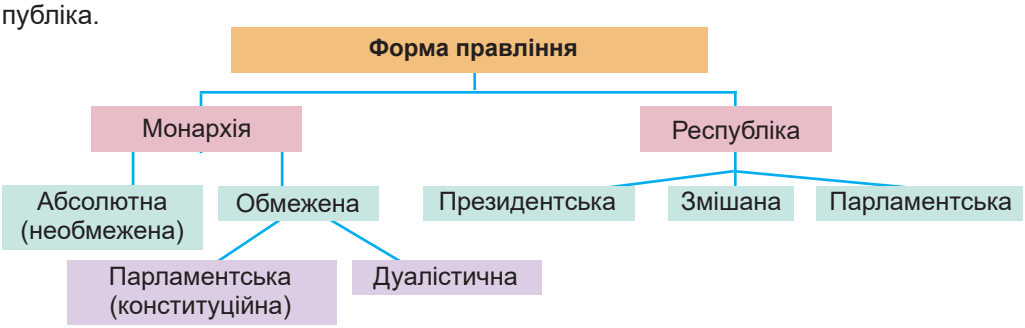

Монархія – форма правління, за якої державна влада повністю або частково зосереджується в руках одноосібного глави держави й передається у спадок.

Монархами в різних народів були князі, королі, царі, імператори, султани, хани, кагани, шахи, правителі тощо.

Відомі такі форми монархії, як необмежена та обмежена.

Необмежена монархія – це монархічна форма правління, за якої верховна влада в державі зосереджена в руках одноосібного глави держави (монарха). Цей вид монархії характеризується відсутністю будь-яких представницьких органів, повним безправ'ям народу, зосередженням всієї повноти влади в руках монарха. Прикладами абсолютної монархії можуть бути в наш час королівство Саудівська Аравія, султанат Оман, Об'єднані Арабські Емірати тощо.

Обмежена монархія – це монархічна форма правління, у якій владу монарха обмежено конституцією, яку ухвалює парламент, у сфері законодавства та контролю над діяльністю уряду.

За парламентської (конституційної) монархії – влада монарха обмежується представницьким органом, що закріплюється зазвичай у конституції, яку затверджує парламент. Монарх не може її змінити. Виконавча влада належить уряду, який формується парламентом і лише йому підзвітний. Абсолютна більшість сучасних монархій – це монархії парламентські. Їхнє існування зумовлено національними традиціями. Це, наприклад:

Велика Британія
Єлизавета II – королева і голова держави Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії та 15-ти країн Співдружності націй

Японія
Монарх – його величність імператор Нарухіто. Згідно з конституцією Японії «імператор є символом держави і єдності народу»

Королівство Данія
Її Величність королева Данії Магрете II

Республіка – така форма правління, за якої повноваження верховної влади здійснюють виборні органи, що обираються громадянами на певний строк.

Юридичними властивостями республіки є:

- обмеження влади глави держави, законодавчих і виконавчих державних органів конкретним строком;
- виборність вищих органів державної влади;
- загальнообов'язковість рішень законодавчої влади.

Сучасні республіки поділяють на *парламентські, президентські* та *змішані.*

У наш час парламентські республіки існують у Федеративній Республіці Німеччина, Італії, Чехії, Угорщині та інших державах. Прикладами президентських республік є Сполучені Штати Америки, Мексика, Аргентина тощо.

У практиці державного будівництва сучасних держав виникають форми правління, які не вкладаються в звичну класифікацію. Їх називають *змішаними типами республіки.*

Ознаками змішаної республіки є:

- подвійна відповідальність уряду перед парламентом і перед президентом;
- президент обирається на загальнонародних виборах і має широкі повноваження;
- уряд очолює прем'єр-міністр, а президент може здійснювати загальне керівництво урядом;
- президент є главою держави;
- президент має право припинити повноваження парламенту, а парламент має право ухвалити постанову про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

У різних варіаціях поєднуються президентські та парламентські повноваження, що приводить до зарахування їх до змішаного типу (Франція, Португалія, Хорватія, Україна).

3. Форми територіального устрою держави

Форма територіального устрою – елемент форми держави, що відображає адміністративно-територіальну організацію державної влади та порядок взаємодії між центральними й місцевими органами влади.

Цей елемент форми держави характеризує:

- принципи поділу території держави на складові частини;
- можливість врахування інтересів національних меншин шляхом надання територіальної автономії.

Існують дві форми територіального устрою держави.

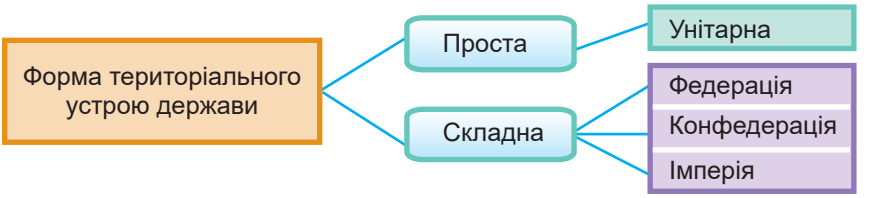

Унітарна держава – це проста форма територіального устрою держави, окремі складові якої не мають суверенітету й усіх ознак державності.

Для унітарної держави характерна наявність єдиної системи централізованої державної влади, юрисдикція якої поширюється на всю територію країни. Існує єдине громадянство.

Прикладами унітарної держави є Україна, Польща тощо.

Федерація – це форма державного устрою, за якої вищі територіальні одиниці держави мають певну юридично визначену політичну самостійність.

Принцип федералізму полягає в розмежуванні сфер компетенції федеральної (центральної) влади та влади суб'єктів федерації. Територія такої держави в політико-адміністративному відношенні не є єдиним цілим, а складається із суб'єктів федерації. Суб'єкт федерації наділяється установчою владою, має право ухвалити власну конституцію, свою судову, правову системи. До компетенції центральної влади належать питання оборони країни, зовнішньої політики, фінансів, оподаткування. Складові частини федеративних держав мають різні назви і складаються з різної кількості суб'єктів.

США
50 штатів

Федеративна Республіка Німеччина
16 земель

Об'єднані Арабські Емірати
7 еміратів

Конфедерація – це добровільне об'єднання суверенних держав, яке створюється для досягнення конкретної мети. Принцип конфедералізму передбачає збереження повної юридичної та політичної самостійності держав – членів конфедерації, відсутність центральних органів влади, єдиних законодавства, громадянства та судової системи. Деякі науковці не вважають конфедерацію видом територіального устрою держави саме тому, що це союз декількох держав. Це нестійка форма об'єднання, яка із часом або розпадається, або перетворюється на федерацію.

Дискусійним є питання щодо існування сьогодні держав конфедеративного зразка. Деякі дослідники схильні вважати, що така сучасна міжнародна організація, як Європейський Союз наближена до конфедеративного об'єднання. Держави – члени цієї організації, залишаючись суверенними, передають окремі функції незалежним інститутам, а принцип рівності й одноголосного ухвалення рішень дає їм змогу в будь-який момент повністю відновити свій суверенітет.

Імперія – це примусово утворена держава, що складається з головної держави (метрополії) та колоній, які повністю залежать від верховної влади.

Імперія – складна багатонаціональна держава, у якій залежність її складових частин від верховної влади є абсолютною. Вона утворювалася в результаті завоювань, колонізації та інших форм експансії. Імперія тримається на системі примусу. Коли зникає примус, імперія розпадається. Наведемо приклади імперій:

Британська імперія
(1497–1997)

Австро-Угорська імперія
(1867–1918)

Османська імперія
(1299–1923)

На сьогодні у світі не існує імперій.

4. Загальна характеристика політичних режимів. Політичний (державний) режим тісно пов'язаний з формами правління. Коли з'ясовуємо форму правління, ми ставимо питання: «Хто править? Як побудована система влади?», – то питання, яке розкриває сутність поняття «по-

літичний режим», буде звучати так: «Якими засобами й методами здійснюється це правління?».

Політичний режим – сукупність чи система методів, за допомогою яких здійснюється державна влада в суспільстві.

Політичний режим характеризується станом демократичних прав і свобод людини та інших суб'єктів суспільних відносин. Сучасна теорія держави розрізняє два основних типи політичних режимів: демократичний та антидемократичний.

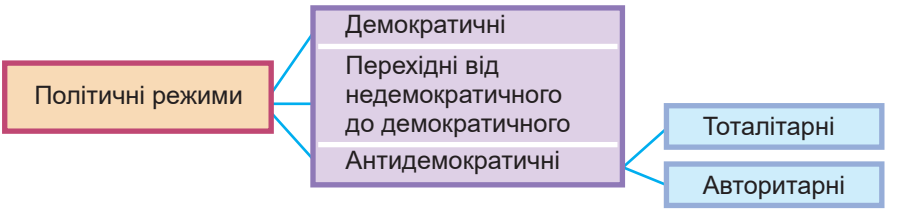

Демократичний режим – це порядок політичного життя суспільства, за якого державна влада здійснюється з дотриманням основних прав людини, з урахуванням інтересів усіх соціальних груп населення через демократичні інститути: вибори, референдуми, засоби масової інформації.

Політичні передумови цього типу режиму:

- відсутність єдиної, обов'язкової для всіх державної офіційної ідеології;
- наявність вільно сформованих політичних партій;
- існування політичних меншостей, у функції яких входить опозиційна політична діяльність, розробка альтернативних програм суспільного розвитку;
- наявність політичних свобод (гласність, свобода слова, преси, демонстрацій, мітингів, протестів тощо), за допомогою яких суверенні суб'єкти суспільства здійснюють свою діяльність у сфері політичного життя.

Реалізація цих передумов робить політичний режим демократичним.

Перехідний політичний режим – це стан політичного життя суспільства, що виник у результаті перемоги радикальних, опозиційних сил і має або демократичну, або авторитарну спрямованість. Перехідний політичний режим характерний для пострадянських країн Східної Європи, багатьох країн Азії, Африки, Латинської Америки, які пережили крах тоталітарних режимів.

Антидемократичні режими поділяють на тоталітарні та авторитарні.

Тоталітарний режим – сукупність таких способів і засобів реалізації державної влади, за яких уся життєдіяльність суспільства й кожної окремої людини абсолютно регламентована.

Цей політичний режим має такі характерні особливості:

- влада на всіх рівнях формується закрито однією чи кількома особами з панівної верхівки, не контролюється населенням;
- відсутня будь-яка можливість для вільного волевиявлення і врахування інтересів усіх груп населення;
- існує однопартійна система;

- незмінна риса – культ особи «вождя»;
- здійснюється цілковитий контроль над економікою;
- держава втручається у приватне життя людини і громадянина.

Серед яскравих прикладів тоталітарного режиму – колишній СРСР 1930–1950-х років, у якому простежувався названий тип антидемократичного режиму з ознаками вождизму.

Тоталітарний режим нав'язує населенню суспільні порядки, моделі яких розроблено на основі єдиної ідеології. Панування цих порядків досягається за допомогою монопольного контролю над політикою, економікою, культурою і побутом. Ідеологічна й організаційна єдність забезпечується політичним пануванням партії, яку очолює вождь. В її руках перебувають засоби масової інформації, друку. У методах управління переважає політичне й фізичне насильство, поліцейський терор.

Авторитарний режим – така сукупність засобів і способів реалізації державної влади, за яких вона концентрується в руках панівної верхівки; допускаються легальні можливості через представницькі органи чи громадські об'єднання відстоювати інтереси певних верств населення.

За авторитарного режиму обмежуються основні права та свободи людини; влада зосереджується в руках невеликої групи людей або однієї особи; забороняється легальна діяльність політичних партій та об'єднань, які перебувають в опозиції. Варто мати на увазі, що класифікація політичних режимів у теорії держави розглядає саме їхні типи, яких у чистому вигляді не існує.

I. Складіть онлайн-пазл «Форми правління»

https://cutt.ly/6RvQQB3

II. Виконайте тестові завдання.

1. Визначте форму правління держави, описану в уривку із джерела.

Сучасну конституцію Нідерландів було ухвалено в 1848 р. з ініціативи короля Віллема II і відомого ліберала Йохана Рудольфа Торбеке. Вона різко обмежила владу короля і передала виконавчу владу Кабінету Міністрів. Парламент віднині обирався на прямих виборах й отримав великий вплив на рішення уряду.

А Абсолютна монархія
Б Дуалістична монархія
В Парламентська монархія
Г Парламентська республіка

2. Визначте форму державного устрою, описану в уривку із джерела.

Бразилія складається з 26 штатів та 1 округу. Штати Бразилії мають значну автономію уряду, законотворчої діяльності, суспільної безпеки і оподаткування. Уряд штату очолює губернатор, вибраний прямим голосуванням, кожний штат має свій законодавчий орган.

А Унітарна держава
Б Федерація
В Конфедерація
Г Імперія

3. Визначте форму політичного режиму КНДР за поданою нижче інформацією.

Офіційною ідеологією Корейської Народно-Демократичної Республіки є ідеї чучхе. Кім Ір Сен та Кім Чен Ір визначають її як «філософську ідеологію, у центрі уваги якої стоїть людина». Країну очолює нащадок вище названих діячів – Кім Чен Ин. Після смерті батька з 2011 р. він обійняв його посаду, офіційно проголошений «Великим Наступником».

А Демократичний
Б Перехідний від недемократичного до демократичного
В Авторитарний
Г Тоталітарний

4. Установіть відповідність.

А Демократичний
Б Перехідний від недемократичного до демократичного
В Авторитарний
Г Тоталітарний

1 Україна на початку 1990-х рр.
2 СРСР 1930–1950-х рр. (доба Й. Сталіна).
3 СРСР кінця 1950-х – початку 1960-х рр. («відлига» М. Хрущова).
4 Швеція на початку XXI ст.

III. Порівняйте поняття «тоталітаризм» та «авторитаризм», додавши характерні риси режимів до таблиці.

Тоталітаризм	Авторитаризм
	Відсутність єдиної ідеології
Єдина добре організована масова партія	
	Допускається обмежений плюралізм* (без реальної боротьби за владу)
Влада, не обмежена законом, опирається на терор і репресії	
	Може бути як командна, так і ринкова економіка
Приклади:	Приклади:

* Плюралізм (від лат. *pluralis* – множинний).

Загальні риси: _____; _____ .

IV. Прочитайте інформаційне повідомлення. З'ясуйте, яка форма державного правління притаманна державі. Знайдіть у тексті факти, що доводять вашу думку.

Султан султанату Оман є главою держави Оман. Султанами Оману є представники династії Аль-Саїд, яка править Оманом із середини XVIII ст.

З 11 січня 2020 р. султаном Оману є Хайтем бен Тарік Аль Саїд. Він народився 11 жовтня 1954 р. 1979 р. закінчив Програму дипломатичної служби Оксфордського університету. На початку 1980-х рр. був першим керівником Оманської футбольної асоціації та ентузіастом спорту в країні.

До призначення на посаду султану був міністром спадщини й культури, заступником міністра закордонних справ з політичних питань і генеральним секретарем Міністерства закордонних справ.

Коли 10 січня 2020 р. помер бездітний султан Кабус бін Саїд, згідно зі статтею № 6 конституції Оману, керівна сім'я після звільнення місця керівника країни мала протягом трьох днів обрати наступника престолу. Хайтем бен Тарік Аль Саїд був названий наступником за спеціальним заповітом на екстреній сесії Ради Оману, після чого новий султан склав перед Радою Оману присягу.

V. Прочитайте уривки до політичних портретів. Подумайте, які режими склалися за час перебування при владі цих політиків. Проілюструйте свої докази конкретними фактами з поданих текстів.

1. Народився в епоху французької колонізації. У Франції навчався в Паризькому університеті, де захопився ліворадикальними ідеями. Повернувшись до

Камбоджі, заснував рух, відомий під назвою «Червоні кхмери», який у 1967 р. почав антиурядову партизанську війну. У 1975 р. загони Пол Пота захопили столицю Камбоджі Пномпень. У країні встановився режим жорстокого терору проти представників вищого класу та інтелігенції. Були фізично знищені науковці, вчителі, лікарі. Усіх мешканців міст виселили в сільську місцевість на примусову працю – вирощувати рис. Важка робота повинна була виховати «нового громадянина». Із цією метою знищили всі механізовані прилади.

Пол Пот (справжнє ім'я Салот Сар) (1925–1998) – камбоджійський політик, лідер «червоних кхмерів» та прем'єр-міністр Камбоджі

За 3,5 року перебування при владі Пол Пота кількість населення зменшилася на 26 % (репресовано більше ніж 2 мільйони камбоджійців). У 1979 р. в'єтнамські війська окупували країну та ліквідували режим Пол Пота.

2. Коли Індірі виповнився 21 рік, вона вступила в партію Індійський національний конгрес (ІНК). Після проголошення незалежності стала офіційною співробітницею батька – Джавахарлала Неру, першого прем'єр-міністра Індії, що відповідала за прийом іноземних делегацій.

Індіра Ганді – прем'єр-міністр Індії **(1966–1977, 1980–1984)**

Її політична кар'єра була успішною. У 1955 р. входить до Центральної виборчої комісії ІНК як голова жіночої організації цієї партії. У 1959–1960 рр. – голова ІНК. У 1964 р. увійшла до уряду Шастрі як міністр інформації та радіомовлення.

19 січня 1966 р. , після смерті Шастрі, обрана лідером парламентської фракції ІНК і, за сталою традицією, як лідер цієї фракції стала прем'єр-міністром. Усупереч опору сил реакції, провела націоналізацію 14 найбільших банків.

З погіршенням економічної ситуації та зростанням внутрішньої напруженості знизилася і популярність Ганді. У 1975 р. звинувачена судом за порушення в 1971 р. закону про вибори. У відповідь Ганді ввела надзвичайний стан і внесла зміни в конституцію, які дозволяли їй зосередити владу в своїх руках. Широка незадоволеність населення надзвичайним станом і настирним прагненням уряду втілити в життя програму планування сім'ї призвела до поразки Ганді на виборах 1977 р. Але вже в січні 1980 р. Ганді знову посіла пост прем'єр-міністра.

У 1984 р. всі проблеми, що стояли перед Індірою Ганді, ускладнилися сепаратистськими настроями серед сикхів, які населяють штат Пенджаб. Індіра Ганді розуміла, що її життю загрожує небезпека. 30 жовтня 1984 р., за день до загибелі, вона говорила: «Сьогодні я жива, а завтра, можливо, моє життя скінчиться... Але кожна крапля моєї крові належить Індії». 31 жовтня Індіра Ганді загинула під час спланованого проти неї теракту.

3. У 1961 р. військовий курсант Муаммар створив підпільну організацію, що ставила за мету скинути монархію.

Муаммар Каддафі лідер Лівії з **1969** по **2011** рр. Повне ім'я – Муаммар Мухаммад абдас-Салам абу-Маньяр аль-Каддафі

1 вересня 1969 р. загони під керівництвом Ради революційного командування у складі 12 офіцерів на чолі з Каддафі встановили контроль над основними державними й військовими об'єктами. В ефір вийшло відоме «Комюніке № 1», що починалося словами 27-річного полковника Муаммара Каддафі: «Громадяни Лівії! У відповідь на ваші безпе-

рестанні вимоги змін і духовного відродження, прислухаючись до вашого заклику про повстання, віддані вам армійські сили взяли на себе це завдання і повалили реакційний і корумпований режим».

Багата на природні ресурси, але зубожіла, відстала Лівія була оголошена країною особливого напряму розвитку. Офіційна ідеологія була сумішшю крайнього етнічного націоналізму, планового соціалізму та державного ісламу при декларованому «народовладді». Опорою режиму були армія, держапарат і сільське населення.

Концепцію суспільного розвитку, висунуту Каддафі, викладено в його головній праці – «Зеленій книзі». Джамахірія (офіційна назва державного ладу Лівії) у перекладі з арабської означає «влада народних мас». У 1977 р. було ухвалено Декларацію, яка проголосила нову назву країни «Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія» (СНЛАД), законодавство якої ґрунтується на Корані. Проте найвищий законодавчий орган – Загальний народний конгрес – не зміг вибрати свого голову. У генеральний секретаріат було обрано Каддафі і четверо його найближчих соратників. За два роки п'ятірка керманичів пішла у відставку з державних посад, поступившись професійним управлінцям. З того часу до повалення режиму в 2011 р. п'ятірка вождів іменувалася Революційним керівництвом. Муаммар Каддафі офіційно був лише лідером лівійської революції, проте він мав реальний вплив на процес ухвалення політичних, економічних і військових рішень.

§ 4. Поняття і види соціальних норм. Поняття та ознаки права

Г. Сковорода про необхідність дотримання правил поведінки:

Братайся не з тим, котрий зло ховає,
Знай: добрий лише добро в серці має.
Ти завжди роби не як вітрогони,
А як тебе вчать мудротні закони.

- Який сенс український філософ вкладає в поняття «мудротні закони»?
- Чи відповідає цьому визначенню сучасне українське законодавство?

1. Поняття і види соціальних норм. Для того щоб жити в суспільстві, ви маєте дотримуватися певних норм поведінки, які існують у ньому. Загальні правила поведінки, що склалися в певному суспільстві, називають **соціальними нормами.** Виокремлюють такі види соціальних норм:

Норми права
Це вид соціальних норм, що встановлюються і охороняються державою.

Норми моралі
Це правила поведінки, які склалися в суспільстві під впливом громадської думки відповідно до уявлень про добро і зло, обов'язок, честь і гідність, які забезпечуються через внутрішнє переконання та засоби громадського впливу.

Релігійні норми
Це норми, що регулюють поведінку та специфічні культові дії, засновані на вірі в існування Бога.

Корпоративні норми
Це правила поведінки, які встановлюються і забезпечуються об'єднаннями громадян.

Звичаї та традиції
Це вид соціальних норм, який склався історично та закріплений у суспільній практиці внаслідок багаторазового повторення.

Усі перераховані норми мають певні ознаки, обумовлені особливостями їхнього формування, методами впливу на поведінку суб'єктів тощо. Але кожній з них притаманні й загальні для всіх соціальних норм ознаки:

- є загальними правилами (діють безперервно в часі, наділені багаторазовою дією і звернені до невизначеного кола осіб);
- виникають унаслідок свідомо-вольової діяльності людей;
- спрямовані на регулювання суспільних відносин, поведінки в суспільстві;
- виникають у процесі історичного розвитку та функціонування суспільства;
- відповідають типу культури й характеру соціальної організації суспільства.

Соціальні норми – правила поведінки загального характеру, які виникли в процесі історичного розвитку, регулюють різні сфери суспільних відносин і забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу.

2. Поняття і ознаки права. У системі соціальних норм право посідає провідне місце. Розглянемо найважливіші ознаки права.

- Право ***встановлюється або санкціонується державою*** чи громадянами під час референдуму. Воно є єдиним різновидом норм, що розробляються та ухвалюються за певною процедурою.
- ***Відповідність права ідеалам справедливості і свободи*** означає, що право втілює в життя основні права і свободи людини і громадянина, визнані в світовому співтоваристві, є мірою свободи і рівності людей, встановленої державою так, щоб свобода одного не обмежувала свободу іншого. І цією мірою є справедливість.
- Право має ***нормативний характер***. Значення нормативності в правовій сфері – це не лише формування типового правила, а дещо більше – гарантія здійснення суб'єктивного права. Володіючи суб'єктивним правом, людина не просто вільна у своїх діях, її свобода забезпечена, захищена загальнообов'язковими нормами держави.
- ***Формальна визначеність*** права до певної міри властива й іншим нормативним системам. Так, корпоративні норми закріплюються в статутах, положеннях. Релігійні норми-заповіді сформульовані в священних книгах. Держава, на відміну від них, надає праву офіційну форму виразу. Норми права закріплюються в законах, інших нормативних актах. Саме держава надає формі правовий зміст. Зв'язок суспільства, держави і права в аспекті, який розглядається, можна описати формулою – «зміст права створюється суспільством, форма права – державою».

- ***Загальнообов'язковий характер,*** тобто норми права поширюються на всіх учасників правовідносин і є для них обов'язковими.
- ***Системність.*** Право – складне системне утворення. Відсутність хоча б одного з елементів деформує право, і воно втрачає властивість ефективного регулятора суспільних відносин і поведінки людей.
- ***Забезпеченість можливістю державного примусу.*** Ця специфічна ознака права відрізняє його від інших соціальних норм.

Право – система загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, що встановлюються, гарантуються і охороняються державою та регулюють суспільні відносини між людьми.

3. Джерела та форми права: поняття і види. Поняття «джерела права» має багато трактувань. *Суспільні відносини* створюють певні вимоги, які закріплюються в прописаних правилах поведінки. Оскільки правові норми є правотворчістю уповноважених органів держави, то джерелом права є *воля держави*. Однак найчастіше під джерелом права розуміють правові акти. Такі акти можуть набувати різної форми, звідси й розрізняють форми права.

Форма права – способи юридичного виразу права, що формально закріплюють та організовують правові явища.

Право завжди повинно мати певну форму. Якщо нормі не надано певної форми, то вона залишається нормою поведінки, а не нормою права.

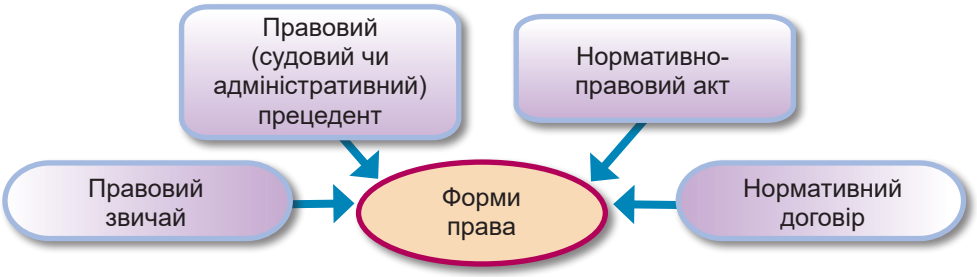

Першою історичною формою права є правовий звичай.

Правовий звичай – це санкціоноване державою звичаєве правило поведінки загального характеру, яке в результаті багаторазового повторення впродовж тривалого часу стало традицією. Не кожний звичай стає правовим, а лише той, який відповідає інтересам певної групи людей, тієї чи іншої соціальної спільноти або суспільства в цілому.

Правовий прецедент – рішення судового або адміністративного органу, якому надається державою формальна обов'язковість, і воно стає нормою, зразком під час розгляду всіх подібних справ у майбутньому.

Нормативний договір – це правило поведінки загального характеру, що встановлюється за взаємною домовленістю кількох суб'єктів і забезпечується державою (наприклад, колективний договір).

Нормативно-правовий акт – це письмовий документ суб'єкта права, у якому закріплюються правила поведінки загального характеру, що забезпечуються державою. Нормативно-правовий акт має низку переваг перед іншими джерелами права:

- нормативний акт може бути оперативно виданий і змінений у будь-якій своїй частині, що дає змогу відносно швидко реагувати на соціальні процеси в суспільстві;
- нормативні акти систематизовані, що дає змогу легко орієнтуватися в системі законодавства;
- нормативні акти дають можливість точно фіксувати зміст правових норм, що сприяє проведенню єдиної політики, не допускає довільного тлумачення.

4. Система права та її елементи. Існуючий соціальний лад суспільства й держави визначає систему права, його внутрішню будову. Кожному історичному типу права властива своя система, що відбиває особливості типу держави.

Система права – об'єктивно зумовлена внутрішня організація права, що відображається в єдності та узгодженості всіх її норм, диференційованих за галузями, підгалузями, інститутами та нормами права.

Центральною ланкою системи права є галузь права.

Галузь права – це упорядкована сукупність правових норм, що регулюють певну сферу суспільних відносин.

У світовій практиці правові норми поділяють на норми публічного та норми приватного права.

Публічне право – це система норм, що врегульовують відносини між державними органами та між державою й особою (суспільством). Саме тому до публічного права можна віднести такі галузі права, як конституційне, адміністративне, фінансове, кримінальне та деякі інші.

Приватне право – це система норм, що врегульовують відносини між приватними фізичними та юридичними особами. Це такі галузі права, як цивільне, трудове, сімейне тощо.

В Україні традиційно в основі розподілу права на галузі й інститути лежать два основних критерії – предмет і метод правового регулювання. ***Предметом правового регулювання*** є та сфера суспільних відносин, яку регулює певна галузь.

Цивільний кодекс України

Стаття 1. Відносини, що регулюються цивільним законодавством

Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, майновій самостійності їх учасників.

Метод правового регулювання – засоби та способи впливу права на суспільні відносини.

Розподіл на галузі права:

- ***Конституційне право*** врегульовує відносини, які складаються в процесі організації й здійснення державної влади та місцевого самоврядування.
- ***Цивільне право*** регулює особисті немайнові й майнові відносини, що як пов'язані з майновими, так і не пов'язані з ними.
- ***Кримінальне право*** – система (сукупність) юридичних норм, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є кримінальним право-

порушенням, і які покарання підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили.

- ***Адміністративне право*** регулює відносини, які складаються в сфері управлінської діяльності державних органів, та визначає діяння, що є адміністративними правопорушеннями.
- ***Фінансове право*** регулює відносини, які складаються в процесі фінансової діяльності державних органів.
- ***Трудове право*** врегульовує відносини, у які вступають особи з приводу праці.
- ***Сімейне право*** врегульовує шлюбно-сімейні та прирівняні до них відносини.
- ***Екологічне; земельне; господарське; житлове право та інші галузі.***

Галузі права своєю чергою складаються з правових інститутів.

Інститут права – це відокремлена група взаємозв'язаних правових норм (приписів), що регулюють певний вид суспільних відносин і утворюють самостійний елемент системи права. Наприклад, галузь цивільного права України включає такі інститути, як інститут права власності, інститут зобов'язального права, інститут спадкування тощо.

Первинним ланцюжком системи права є правова норма.

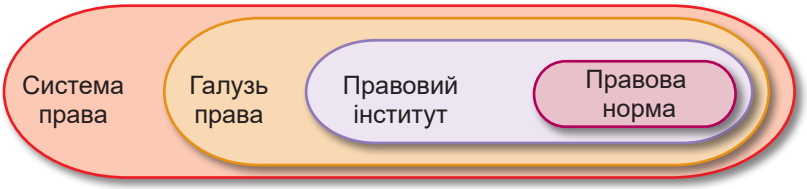

Правова норма – загальнообов'язкове, формально визначене, встановлене або санкціоноване правило поведінки, яке впливає на суспільні відносини з метою їх впорядкування.

Для правової норми характерні єдність, цілісність, неподільність, особлива структура.

Структура норми – це будова й внутрішня форма організації системи, яка виражає як єдність зв'язків між елементами, так і закони цих взаємозв'язків.

Структура норми права є формою її внутрішнього змісту. До неї входять:

- ***гіпотеза*** (частина норми права, що визначає умови, за наявності яких суб'єкти права мають здійснювати свої права та обов'язки);
- ***диспозиція*** (визначає саме правило поведінки, відповідно до якого дозволяється, забороняється або рекомендується здійснення певних дій);
- ***санкція*** (частина норми, яка в разі її невиконання визначає заходи щодо відновлення порушеного права та покарання правопорушника).

I. Виконайте онлайн-вправу «Види соціальних норм»

https://cutt.ly/KRvQA8A

II. Виконайте тестові завдання.

1. Визначте, до якого джерела права належать постанови пленуму Верховного Суду.

А Правового звичаю
Б Нормативно-правового акта
В Правового прецеденту
Г Нормативного договору

2. Визначте, які з перерахованих галузей НЕ належать до публічного права.

А Господарське
Б Кримінальне
В Сімейне
Г Адміністративне

3. Визначте гіпотезу в статті 135 (Залишення в небезпеці) Кримінального кодексу України.

«Завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, – карається обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк».

А Завідоме залишення без допомоги
Б Особа, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану
В Карається обмеженням волі на строк до двох років
Г Карається позбавленням волі на строк до двох років

III. Назвіть елементи правової норми. Дайте їхнє визначення. Укажіть елементи у статті нормативно-правового акта. Доведіть свою думку.

Стаття 173–1 Кодексу України про адміністративне правопорушення:

«Поширення неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку, тягне за собою накладення штрафу від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти процентів заробітку».

IV. Прочитайте приклади правових норм. Подумайте, до якої галузі права належить та чи інша норма.

1 Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток.
2 Забороняється залучати працівників, молодше ніж 18 років, до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні.
3 Неповнолітня особа має право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами.
4 Україна є республікою.
5 Хуліганство – грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом.

V. Наведіть приклади соціальних норм. Яку роль вони відіграють у житті окремої людини й суспільства в цілому?

§ 5. Соціальні норми в житті людей

Практичне заняття 1

1. Види соціальних норм. Для того щоб жити серед інших людей (тобто в суспільстві), потрібно дотримуватися певних норм поведінки, які існують в ньому, – **соціальних норм.**

Попрацюйте з текстами (кожна група обирає один текст) і дайте відповіді на запитання: **1.** Який вид соціальних норм залежно від способу встановлення і

забезпечення відображено в тексті? **2.** Дайте визначення цього виду соціальної норми. **3.** Доведіть вашу думку словами з тексту.

А. Святкування Купала (7 липня) починалося з прикрашання купальського дерева на березі річки. Дівчата прикрашали його стрічками, завивали з гілок вінки. Довкола дерева водили «кривого танцю», співали купальських пісень. Увечері запалювали вогнище. Купальська ніч вважалася чарівною, у цю ніч за повір'ями цвіте квітка папороті, хто її мав, той все на світі знав, і тому багатство саме до рук ішло.

Б. День Святої Трійці, Зелена неділя – одне з головних християнських свят, яке в католицизмі має найвищий статус торжества. Свято означає появу людям Всевишнього в усіх трьох іпостасях як святої Трійці: у вигляді Бога-Отця, Бога-Сина й Бога-Святого Духа. Давніша назва – Зелені свята, відображає древній культ рослинності (на Трійцю поширений звичай прикрашати житло зеленню).

В. Зі Статуту «Українського козацтва». «Українське козацтво» – міжнародна національно-патріотична і оборонно-спортивна Всеукраїнська громадська організація. Її членами мають право бути: нащадки українського козацького роду, громадяни України, які досягли 18-річного віку, стоять на засадах захисту державності України, пройшли випробувальний термін один рік і виявили глибокі українські патріотичні переконання... склали присягу й здійснюють суспільно корисну для України діяльність.

Г. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Д. З казки «Сірко». В одного чоловіка був старий собака Сірко. Увесь вік вірою і правдою служив пес хазяїну. Бачить хазяїн, що із собаки вже нічого не буде – прогнав його від себе. Никає Сірко полем, і так йому гірко! Коли ж підходить вовк та й питає:

– Чого ти тут ходиш?

– Що ж, брате, прогнав мене хазяїн, то й ходжу.

2. Роль соціальних норм у житті суспільства.

Виконайте онлайн-вправу «Соціальні норми в суспільстві»

https://cutt.ly/FRvQKq4

Використовуючи особливості певних видів соціальних норм, підготуйте короткий спіч про роль тієї чи іншої норми в житті суспільства.

1. Поясніть «золоте правило» моралі, відоме з найдавніших часів: «Не роби щодо інших так, як ти не хотів би, щоб вони робили щодо тебе». **2.** Узявши за зразок афоризм: *«Є таке непорушне правило. Зранку прокинувся, умився, дав собі лад – й одразу наведи лад на своїй планеті»* (А. де Сент-Екзюпері), – складіть свій «Кодекс поведінки». Зобразіть його на сувої та приготуйтеся захистити на наступному уроці.

РОЗДІЛ II
ПРАВОВІДНОСИНИ. ПРАВОПОРУШЕННЯ. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

§ 6. Правовідносини

Байка «У вагоні»

Увійшла жінка у вагон з повним кошиком, сіла і сидить. Аж ось і квитки перевіряють.
– Пані, – каже провідник, – у вас є квиток?
– Є, – каже та, показуючи.
– Цей не годиться, – каже провідник, дивлячись на квиток.
– Як не годиться?! – дивується жінка. – Сім днів годився, а тепер не годиться?!

- Чи можна назвати дії особи в цій життєвій ситуації правомірними?
- Назвіть приклади конкретних життєвих ситуацій (дій чи подій), які передбачені правовими нормами.

1. Поняття та ознаки правовідносин. Відносини між людьми та їх об'єднаннями в реальному житті мають різноманітні форми виявлення. Вони можуть бути релігійними, політичними, моральними, зокрема й правовими.

Правові норми є особливим, офіційним регулятором суспільних відносин. Регулюючи ті чи інші суспільні відносини, вони тим самим надають їм правову форму. Тож виникає особливий вид суспільних відносин – *правовідносини*.

Правовідносини – врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких мають суб'єктивні права й обов'язки, що забезпечуються державою.

Правовідносинам властиві соціальні та юридичні ознаки.

Ознаки правовідносин

- Соціальні ознаки
  - Відносини можуть реалізовуватися лише під час взаємодії сторін
  - Покликані приводити учасників до досягнення соціально значущих результатів
- Юридичні ознаки
  - Виникають на підставі норм права або укладення договору
  - Учасники наділені суб'єктивними правами та юридичними обов'язками
  - Суб'єктом може бути тільки правосуб'єктна особа
  - Відносини забезпечуються системою державних гарантій
  - В основі виникнення, зміни чи припинення правовідносин лежить юридичний факт

2. Склад правовідносин. Правовідносини мають складну юридичну конструкцію, у яку входять такі структурні елементи, як суб'єкти, об'єкти та зміст правовідносин.

Суб'єкти правовідносин – особи, які на підставі юридичних норм можуть бути учасниками правовідносин – носіями суб'єктивних прав та обов'язків.

Суб'єкти правовідносин

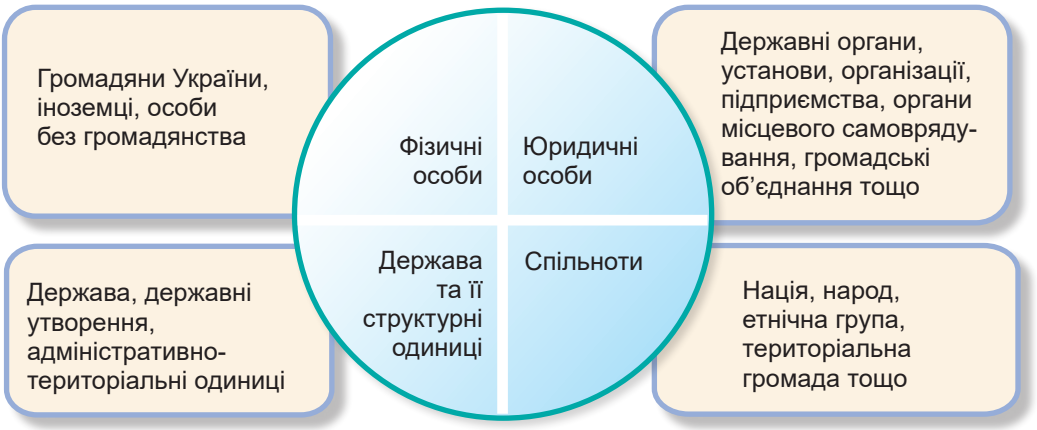

Суб'єктами правовідносин є особи, які мають *правоздатність* та *дієздатність*.

Правоздатність – це здатність суб'єкта права бути носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Здатність мати права та нести обов'язки визнається рівною мірою за усіма учасниками правовідносин.

Дієздатність – це здатність особи своїми діями набувати та реалізовувати суб'єктивні права й юридичні обов'язки. Дієздатність пов'язана з психічними та віковими якостями людини й залежить від них.

Сукупність правоздатності та дієздатності утворює *правосуб'єктність* особи. ***Правосуб'єктність*** – це здатність (можливість) особи бути учасником правовідносин. Вона настає в певний момент, пов'язана з віком для фізичної особи, реєстрацією для юридичної особи. Правосуб'єктність характеризує особу як суб'єкт права.

Об'єкти правовідносин – матеріальні, духовні та інші соціальні блага, що задовольняють інтереси та потреби фізичних і юридичних осіб і з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини.

Серед об'єктів традиційно розрізняють:

- матеріальні цінності – речі (рухоме й нерухоме майно);
- нематеріальні цінності – результати інтелектуальної творчої діяльності, послуги, честь, гідність, ділова репутація особи тощо.

Одне й те саме благо може бути об'єктом різноманітних правовідносин. Наприклад, створена художником картина є об'єктом авторського права, об'єктом купівлі-продажу, якщо він виставляє її на продаж, об'єктом права власності, якщо її хтось купить, об'єктом охорони культурних цінностей тощо.

Зміст правовідносин – це конкретна поведінка суб'єктів правовідносин та її юридичне закріплення нормами права у вигляді суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

До змісту правовідносин належать права та обов'язки учасників суспільних відносин. Зміст правовідносин має дві сторони – *юридичну* та *фактичну*. Ці сторони змісту нерозривно пов'язані між собою, але не тотожні. Наприклад, особу, яка має середню освіту та отримала сертифікат із зовнішнього незалежного оцінювання з балами, не нижчими за 100 з кожного предмета, наділено правом вступати до вищого навчального закладу, тобто перед нею великий вибір можливостей, які складають зміст її суб'єктивного права. Проте реально вступити можна лише в один навчальний заклад. Отже, фактичний зміст – тільки один з багатьох варіантів реалізації суб'єктивного права.

Фактичний зміст правовідносин – це реальна поведінка суб'єктів, їхня діяльність, у якій реалізуються суб'єктивні права та юридичні обов'язки. *Юридичний зміст* безпосередньо складають суб'єктивні права і юридичні обов'язки учасників правовідносин, тобто можливість певних дій.

Суб'єктивне право – це вид і міра можливої поведінки суб'єкта, яка охороняється та захищається і гарантується державою. *Юридичний обов'язок* – це міра належної (необхідної) поведінки суб'єкта права. Суб'єктивне право та юридичний обов'язок складають структуру юридичного змісту правовідносин.

3. Підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин. Правовідносини – явище динамічне. Вони виникають, змінюються, припиняються на підставі реальних життєвих обставин (так званих *юридичних фактів*), з якими норма права пов'язує настання певних правових наслідків.

Юридичні факти – передбачені нормами права конкретні життєві обставини, які зумовлюють виникнення, зміну або припинення правових відносин.

Юридичні факти можна класифікувати за певними критеріями. Залежно від характеру правових наслідків, які вони породжують, юридичні факти поділяються на:

Правоутворюючі

Правоутворюючі юридичні факти зумовлюють виникнення правовідносин. Наприклад, укладення шлюбу

Правозмінюючі

Правозмінюючі юридичні факти зумовлюють зміну правовідносин. Наприклад, отримання чергового рангу, чину тощо

Правоприпиняючі

Правоприпиняючі юридичні факти зумовлюють припинення правовідносин. Наприклад, припинення дії найму (оренди) житла

Найпоширенішою класифікацією юридичних фактів є поділ їх *за вольовим критерієм:*

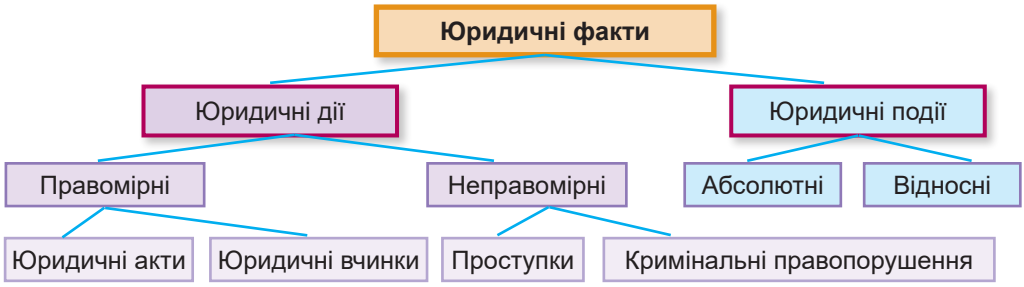

Події – це обставини (явища), що не пов'язані з волею учасників конкретних правовідносин. До них належать дії сил природи (землетрус, повінь), народження та природна смерть людини, сплив строків. *Абсолютні події* – це ті факти, які абсолютно не залежать від волі людей (наприклад, природні явища). *Відносні події* не пов'язані з волею учасників конкретних правовідносин, але пов'язані з волею третіх осіб (наприклад, підпал будинку може призвести до виникнення страхових відносин між власником і страховою компанією).

Дії – це такі факти, настання яких залежить від волі особи (наприклад, укладення договору, скоєння правопорушення). До дій не належать вчинки, здійснені без участі свідомості й волі особи. Одночасно до дій належить свідоме утримання від дій.

За юридичною природою дії поділяються на правомірні та неправомірні (протиправні).

Правомірні своєю чергою поділяються на:

- *юридичні акти* (дії, що здійснюються з наміром породити юридичні наслідки, які є наслідком активної реалізації права):
  - адміністративні акти – накази, розпорядження, інструкції тощо;
  - акти юрисдикційних органів – судові рішення;
  - правочини – як юридичних, так і фізичних осіб;
- *юридичні вчинки* (фактичні правомірні дії, що не суперечать праву й приводять до юридичних наслідків незалежно від намірів особи, яка їх породжує). Наприклад, знахідка, творчість.

До неправомірних дій належать: дисциплінарні проступки, адміністративні правопорушення, цивільні правопорушення та кримінальні правопорушення.

I. Розв'яжіть онлайн-кросворд «Правовідносини»

https://cutt.ly/GRvQCBY

II. Виконайте тестові завдання.

1. Серед запропонованих ситуацій укажіть ті, які є діями.

А У пологовому будинку міста Новоукраїнка народився хлопчик.
Б Громадянин Разумов Петро був зарахований студентом юридичного факультету.
В У результаті повені на Одещині жителі населених пунктів поблизу Ізмаїлу, Кілії та Вилкове втратили значну частину майна.
Г Громадяни Василь та Одарка урочисто зареєстрували шлюб.
Д Микита, вийшовши з ресторану, почав присікуватися до перехожих.
Е З того часу як Олена повинна була повернути борг своїй подружці, минуло три роки і п'ять місяців.

2. Установіть відповідність між конкретним юридичним фактом і його кваліфікацією за вольовим критерієм.

1 Знахідка	**А** Злочин
2 Хуліганство	**Б** Відносна подія
3 Торнадо	**В** Юридичний акт
4 Рішення суду	**Г** Юридичний вчинок
	Д Абсолютна подія

3. Укажіть суб'єктів правовідносин у поданій ситуації.

Микола з Андрієм вирішили укласти договір міни: Микола віддавав спортивний велосипед в обмін на планшетний комп'ютер Андрія.

А Микола з Андрієм
Б Договір міни
В Спортивний велосипед Миколи
Г Планшетний комп'ютер Андрія

III. Порівняйте пари понять.

1. Суб'єкти правовідносин – об'єкти правовідносин.
2. Дії – події.

IV. Дайте визначення поняття «правовідносини». Визначте вид правовідносин. Проаналізуйте структуру правовідносин.

Громадянка Іваненко М. одержала кредит у банку. На отримані гроші вона придбала автомобіль.

V. Визначте, які з нижченаведених юридичних фактів є юридичними вчинками, а які – юридичними актами. Відповідь обґрунтуйте.

1 Микола та Ірина уклали шлюбний договір.
2 Олексій створив винахід.
3 Наталія написала роман.
4 Максим знайшов скарб під час ремонту будинку.
5 Суд визнав права власності за громадянином Сидоренко на самовільно збудований гараж після того, як йому було надано земельну ділянку під цю споруду.

§ 7. Правопорушення: поняття, склад, види

Г. Сковорода про правосвідомість та причини порушення соціальних норм:
«О солодкий шлях життя, коли совість чиста!».
«Розум завжди любить до чогось братися, і коли він не матиме хорошого, то звертатиметься до поганого».

1. Поняття правопорушення та його склад. Поведінка людей надзвичайно різноманітна. Основним її різновидом є правомірна поведінка, переважна більшість громадян та організацій у сфері права діють відповідно до неї. Правопорушення є прямою протилежністю правомірній поведінці.

Правопорушення – протиправне, винне, суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, яке тягне за собою юридично визначені для правопорушника негативні наслідки.

Основні ознаки правопорушення

- Завдає суспільству певної шкоди, а тому завжди є небажаним, суспільно небезпечним
- Протиправний акт поведінки, тобто такий, що порушує правову норму
- Наявність причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками, зумовленими саме цим діянням
- Це зовнішній акт поведінки – діяння, що проявляється у формі дії чи бездіяльності
- Винне діяння, тобто скоєне умисно або з необережності
- Це свідомий і вольовий акт поведінки, тобто скоєний особою, що розуміє значення свого діяння

Відсутність хоча б однієї ознаки не дозволяє розглядати діяння як правопорушення. Ознаки утворюють поняття «склад правопорушення».

Склад правопорушення – сукупність передбачених законом об'єктивних і суб'єктивних ознак суспільно небезпечного діяння, за вчинення якого винна особа несе юридичну відповідальність.

Елементи складу правопорушення

Об'єкт правопорушення – це ті суспільні відносини, які охороняються нормами права і на які посягає правопорушення

Суб'єкт правопорушення – це деліктоздатна фізична чи юридична особа

Об'єктивна сторона – це зовнішній прояв протиправного діяння, викликані ним небезпечні наслідки й причинний зв'язок між діянням і наслідками

Суб'єктивна сторона – це внутрішня психічна діяльність суб'єкта, пов'язана зі скоєнням правопорушення

Об'єктом правопорушення можуть бути лише суспільні відносини, що охороняються нормами права, а матеріальні предмети й духовні блага можуть виступати як *предмет правопорушення*.

Об'єктивну сторону чітко закріплено в законі. Наприклад, тілесні ушкодження можуть бути тяжкими, менш тяжкими, легкими. Кожне з них утворює самостійний склад злочину.

Ознаками об'єктивної сторони правопорушення є:

- дія чи бездіяльність;
- суспільно-небезпечні наслідки;
- причинний зв'язок між діяннями та небезпечними наслідками;
- факультативні (додаткові) елементи: місце, час, спосіб, знаряддя, обставини скоєння правопорушення.

У кримінальних, адміністративних правопорушеннях суб'єктами складу правопорушення є індивіди, тобто фізичні особи, які є осудними. *Осудність* – це стан людини, коли вона розуміє характер і значення своїх дій і може керувати ними. Не підлягає відповідальності особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення перебувала у стані неосудності.

Обов'язковим елементом суб'єктивної сторони правопорушення є *вина* – психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків.

Крім обов'язкового елемента – вини, суб'єктивна сторона має і факультативні елементи:

- *мотив* – усвідомлене прагнення до здійснення конкретних вольових дій чи утримання від них (бездіяльність). Мотив є рушійною силою поведінки правопорушника, він передує злочину і визначає суспільну небезпеку особи злочинця і вчиненого ним діяння. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу злочину притаманний лише умисним злочинам, в яких стосується як діяння, так і його наслідків;
- *мета* – це уява особи про бажаний результат, до якого вона прагне, скоюючи правопорушення.

Залежно від інтелектуального та вольового змісту вину поділяють на:

Умисел

- **Прямий умисел.** Особа усвідомлювала протиправний характер діяння, передбачала його небезпечні наслідки й бажала їх настання
- **Непрямий (евентуальний) умисел.** Особа не бажала, а передбачала можливість настання небезпечних наслідків

Необережність

- **Протиправна самовпевненість.** Особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховувала на їх відвернення
- **Протиправна недбалість.** Особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків діяння, але повинна та могла їх передбачити

2. Види правопорушень. За ступенем суспільної небезпечності, характером санкції, що застосовується до суб'єктів, правопорушення поділяються на *кримінальні правопорушення* і *проступки* (вчинки, що є правопорушеннями, передбаченими як іншими галузями законодавства, так і кримінальною).

Кримінальне правопорушення – передбачене Кримінальним Кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

Кримінальні правопорушення поділяють на кримінальні проступки та злочини.

Класифікація злочинів

- Залежно від об'єкта посягання
  - Проти основ національної безпеки
  - Проти власності
  - Проти особи
  - Інші злочини
- За формою вини
  - Умисні
  - Необережні
- Залежно від моменту закінчення злочину
  - Закінчені
  - Незакінчені
- За ступенем тяжкості
  - Нетяжкі
  - Тяжкі
  - Особливо тяжкі

Проступки – менш небезпечне, ніж злочин, правопорушення (порушення трудової дисципліни, суспільного порядку, невиконання зобов'язання тощо).

Проступки поділяються на конституційні, адміністративні, дисциплінарні, земельні, екологічні, цивільні, кримінальні тощо.

Конституційний проступок – це протиправне суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) суб'єктів конституційного права, що

порушує закріплений Основним законом та іншими конституційними актами держави порядок (процедуру) організації та функціонування, конституційну компетенцію та повноваження голови держави, уряду, інших органів державної влади, конституційні права свободи і обов'язки людини.

Адміністративний проступок – це вчинене у формі протиправної дії або бездіяльності винними особами правопорушення, яке посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, суспільні відносини у сфері державного управління і за яке закон передбачає адміністративну відповідальність.

Цивільно-правове правопорушення – це порушення, вчинене у сфері майнових й особистих немайнових відносин між суб'єктами цивільного права (фізичними і юридичними особами), об'єкт якого має матеріальну (майнову) або духовну (особисту немайнову) цінність.

Дисциплінарний проступок – це суспільно шкідливий протиправний вчинок фізичної особи, що завдає шкоди внутрішньому розпорядку діяльності підприємств, установ, організацій шляхом порушення норм, які встановлюють правила трудової, службової, навчальної, військової та інших дисциплін і, як наслідок, тягне за собою застосування дисциплінарних стягнень.

I. Виконайте онлайн-вправу «Види правопорушень»

https://cutt.ly/1RvQ1CU

II. Виконайте тестові завдання.

1. Укажіть елемент складу правопорушення, а саме суб'єктивну сторону, у поданій ситуації:

Багатодітна Марія, не маючи коштів на те, щоб прикрасити домівку до Нового року, зрізала ялинку в сусідньому із селищем лісі.

А Дієздатна осудна Багатодітна Марія
Б Ялинка
В Незаконна вирубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняку
Г Вина у формі умислу

2. З'ясуйте форму вини в поданій ситуації.

Водій маршрутного таксі, намагаючись обігнати вантажівку, яка повільно рухалася трасою, не розрахував відстань до зустрічного автомобіля та виїхав на зустрічну смугу, що призвело до аварії.

А Прямий умисел
Б Непрямий умисел
В Злочинна недбалість
Г Злочинна самовпевненість

3. Укажіть ситуації, які демонструють випадки порушення норм права.

А Громадянка Загребуща М. самовільно зайняла занедбану ділянку міського парку й почала вирощувати там городину й квіти.
Б Громадянин Кострубатий П. із 16-річним сином заготовляли дрова, вирубуючи старі дерева на лісовій смузі вздовж берега річки.
В Керівниця слюсарних майстерень на вмотивоване й наполегливе прохання 17-річного студента дозволити йому працювати в нічну зміну відповіла відмовою.
Г Громадянка Впевнена А., керуючи велосипедом, не зупинилася на червоне світло світлофора, коли побачила, що транспортних засобів на дорозі немає.
Д Швидкий В., навчаючись їздити на мопеді, пошкодив частину паркану сусіда. За домовленістю водій відшкодував завдані збитки.

III. Порівняйте пари понять.

1. Умисел – необережність.
2. Злочин – проступок.

IV. Розв'яжіть ситуації.

1. Під час перерви учні 10-го класу вийшли на шкільне подвір'я і почали грати в сніжки. Один із школярів, вирішивши продемонструвати свою силу, почав кидати сніжки на дах школи. Одна зі сніжок потрапила у вікно, у результаті чого було розбито скло.

Чи можна вважати це правопорушенням? Доведіть.

2. Десятикласники Мар'яна й Петро вирішили здійснити взаємовигідний обмін. За два диски Мар'яни із записами сучасних фільмів Петро віддавав комп'ютерний ігровий компакт-диск. Удома Петро раптом виявив, що на дисках нічого не записано.

Чи було Мар'яною здійснено правопорушення? Доведіть.

V. Запитання для самоперевірки. **1.** Що таке правопорушення? **2.** Схарактеризуйте ознаки правопорушення. **3.** Які елементи входять до складу правопорушення? **4.** Розкрийте зміст форм вини. **5.** Схарактеризуйте види правопорушень.

§ 8. Юридична відповідальність: поняття, підстави, види

Г. Сковорода про необхідність застосування відповідальності:
«Неправда гнобить і протидіє, але тим дужче необхідність боротися з нею».

- Яку мету має юридична відповідальність?

1. Поняття та підстави юридичної відповідальності. Людина пов'язана певними правилами співжиття, які встановлюються, підтримуються і охороняються самим суспільством, державою та її органами. Крім того, існує і відповідальність за їх невиконання або недотримання.

Основи відповідальності як соціального явища було закладено ще в моральних нормах первісного ладу. З давніх часів цей термін вживався у значенні «борг», «обов'язок» чи «покарання». В античних філософів ідея відповідальності входила до категорії «справедливість» як необхідна поведінка, як неухильне слідування законам.

Відповідальність – обов'язок особи зазнати негативних наслідків за вчинки, які не відповідають встановленим суспільством соціальним нормам. Серед видів соціальної відповідальності розрізняють моральну, політичну, юридичну тощо.

Термін «юридична відповідальність» вживається у двох розуміннях. По-перше, як внутрішня якість людини, риса її правової культури, особливо коли правова відповідальність стає нормою поведінки, керівництвом до дії. Тоді вона виявляється в глибокій повазі людини до права та правового закону в свідомому та доброчинному дотриманні всіх вимог права й закону. Юридично відповідальна особа розуміє всю важливість і необхідність дотримання права й закону для підтримання порядку й справедливості в суспільстві.

Наявність правової відповідальності закладає перспективу в поступовому зникненні спеціалізованого державного примусу. Така відповідальність, демонструючи прогресивний розвиток суспільства, називається

позитивною юридичною відповідальністю. Вона підтримується правовими стимулами – нормами, що визначають пільги, переваги, матеріальну винагороду тощо.

По-друге, поняття «юридична відповідальність» має чітко визначений юридичний зміст – це застосування заходів державного примусу за здійснене правопорушення. Юридична відповідальність – це відповідальність перед законом, перед судом. Вона передбачає негативні наслідки для правопорушника, а тому вона називається *негативна (ретроспективна) юридична відповідальність*.

Юридична відповідальність – специфічні правовідносини між державою і правопорушником, що характеризуються засудженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, покладанням на останнього обов'язку зазнати несприятливих наслідків за скоєне правопорушення.

Юридична відповідальність визначається такими ознаками:

Зазвичай до юридичної відповідальності притягується лише особа, яка скоїла правопорушення	Відповідальність реалізується за допомогою застосування заходів державного примусу	Потребує вмотивованого рішення уповноваженого органу про притягнення до відповідальності	Визначається негативними наслідками для особи, яка вчинила правопорушення

Підставами притягнення до юридичної відповідальності є:

- наявність правової норми, що передбачає склад правопорушення;
- юридичний факт – вчинення самого правопорушення;
- наявність правозастосовчого акту, що набрав чинності (наприклад, вирок суду).

2. Види юридичної відповідальності. Існування різних видів правопорушень передбачає й поділ юридичної відповідальності на самостійні види.

Залежно від галузевої належності правової норми, що порушена:

- *дисциплінарна відповідальність* – це такий різновид юридичної відповідальності працівника за порушення трудової дисципліни із застосуванням до нього дисциплінарних стягнень;
- *матеріальна відповідальність* – це різновид юридичної відповідальності працівника за матеріальну шкоду, завдану підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на нього трудових обов'язків;
- *адміністративна відповідальність* – це вид юридичної відповідальності фізичних (юридичних) осіб, який настає за вчинення адміністративного правопорушення і який створює для цих осіб (колективів) несприятливі наслідки майнового чи морального характеру;
- *цивільно-правова відповідальність* – це такий вид юридичної відповідальності, який пов'язаний з накладенням цивільно-правових стягнень (пені, штрафу й відшкодування збитків) на фізичну та юридичну особу за невиконання або неналежне виконання зобов'язань або заподіяння позадоговірної шкоди, а також за порушення деяких особистих немайнових прав (честь, гідність, ділова репутація особи тощо);

• *кримінальна відповідальність* – це такий вид відповідальності, що полягає в застосуванні до винної в кримінальному правопорушенні фізичної особи видів кримінального покарання.

I. Візьміть участь в інтелектуальних онлайн-перегонах «Види юридичної відповідальності»

https://cutt.ly/SRvQ7r0

II. Виконайте тестові завдання.

1. До якого виду юридичної відповідальності буде притягнуто особу в такій ситуації?

Заворикін М., працюючи фрезерувальником на підприємстві, унаслідок необережного поводження пошкодив робочий інструмент, який був наданий йому в користування.

А Дисциплінарної
Б Матеріальної
В Адміністративної
Г Цивільно-правової

2. Установіть відповідність між ситуацією та видом відповідальності, до якої буде притягнуто правопорушника.

1 Кримінальна
2 Дисциплінарна
3 Адміністративна
4 Цивільно-правова

А Волинко Є., запізнюючись на роботу, перейшов дорогу в невстановленому місці
Б Неспішна Т., працюючи верстальницею на підприємстві, була відсутня на робочому місці протягом трьох годин без поважної причини
В Невігласний М., працюючи водієм на підприємстві, ухилився від призову на строкову військову службу
Г Задорожний Д., поспішаючи на роботу, сів у переповнений тролейбус та ненароком порвав куртку громадянці Невтішній

3. Установіть відповідність між видом правопорушення та юридичною відповідальністю.

1 Дисциплінарна
2 Адміністративна
3 Цивільно-правова
4 Кримінальна

А Крадіжка
Б Дрібне хуліганство
В Систематичне невиконання трудових обов'язків
Г Невиконання або неналежне виконання зобов'язання

III. Порівняйте пари понять.

1. Правопорушення – юридична відповідальність.
2. Матеріальна – цивільно-правова юридична відповідальність.

IV. Розв'яжіть ситуацію.

Десятикласниця Настя Поліглот, поспішаючи на урок англійської, перейшла вулицю у 20 метрах від пішохідного переходу. Намагаючись об'їхати школярку, водій автомобіля був змушений різко звернути на узбіччя. У результаті відбувся наїзд на газетний кіоск і автомобіль було пошкоджено.

1. Дайте правовий аналіз дій Насті Поліглот.
2. Чи можуть її притягти до юридичної відповідальності? Якщо так, то до якого виду юридичної відповідальності її буде притягнуто?

V. Запитання для самоперевірки. **1.** Що таке відповідальність? **2.** Схарактеризуйте ознаки юридичної відповідальності. **3.** Дайте характеристику видів юридичної відповідальності.

§ 9. Обставини, що виключають шкідливість (суспільну небезпеку) діяння

Практичне заняття 2

У житті суспільства трапляються випадки, за яких діяння фізичної особи за своїми зовнішніми ознаками збігається з ознаками того чи іншого правопорушення, але вважається правомірним. Наприклад, водій автотранспортного підприємства, відчувши, що в автомобілі відмовили гальма, спрямовує його в кювет, попереджаючи тим самим наїзд на дітей. Деякі свідки можуть побачити тільки фрагмент події та стверджувати, що водій пошкодив автомобіль навмисно, але він відвернув серйозну небезпеку загибелі дітей. Такі дії кваліфікують як обставини, що виключають шкідливість діяння.

Обставини, що виключають шкідливість (суспільну небезпеку) діяння – визнані правовими нормами умови, за яких діяння, що формально містять ознаки об'єктивної сторони правопорушення, не тягнуть за собою кримінальної відповідальності.

Ознайомтесь з теоретичним матеріалом.

Система законодавства передбачає обставини, які виключають юридичну відповідальність за завдану шкоду та зовнішнє, начебто протиправне, діяння. Обставинами, що виключають шкідливість (суспільну небезпеку) діяння, є:

Необхідна оборона	• Дії, що мають ознаки правопорушення, але вчинені з метою захисту від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння шкоди, необхідної і достатньої в цій ситуації для негайного відвернення чи припинення посягання. • Не можна допускати перевищення меж необхідної оборони
Крайня необхідність	• Дії, що мають ознаки правопорушення, але вчинені з метою усунення серйозної небезпеки, що безпосередньо загрожувала правоохоронним інтересам, за умов, що цю небезпеку в цій ситуації не можна було усунути іншими засобами й заподіяна шкода була значно меншою, ніж відвернена
Казус	• Випадкова дія, що має зовнішні ознаки правопорушення, у якій відсутній елемент вини, і ця дія зазвичай не тягне за собою юридичної відповідальності
Непереборна сила	• Нездоланна сила чи непередбачувана подія, якої не можна усунути чи уникнути, оскільки вона незалежна від волі людей
Неосудність	• Психічний стан особи, за якого вона під час вчинення правопорушення не могла усвідомлювати своїх дій (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства чи іншого хворобливого стану психіки

Інші обставини	• Уявна оборона • Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення • Фізичний або психічний примус • Виконання наказу або розпорядження, інші обставини

У деяких давніх законодавствах, наприклад у Дигестах Юстиніана (VI ст.), містилися вказівки про звільнення божевільних від покарання за вбивство: «Достатньо, що він покараний своїм божевіллям». Проте в цілому це не було характерно для законодавства минулого. Проблема неосудності й осудності в сучасному розумінні питання виникла на межі XVIII і XIX ст. Ще в середині XVIII ст. в Західній Європі психічнохворі засуджувалися і каралися, як і здорові особи.

Уперше формула неосудності була наведена у ст. 64 французького Кримінального кодексу 1810 р. У ній ішлося, що «немає ні злочину, ні провини, якщо під час вчинення діяння звинувачений був у стані божевілля».

Питання про існування необхідної оборони з давніх-давен привертало увагу філософів, юристів. У середні віки обґрунтували необхідну оборону Святим Письмом, у ній бачили не право громадянина, а священний обов'язок боротьби з гріхами. Юристи вважали, що необхідна оборона є не писаний, а природний закон. Ж.-Ж. Руссо в інституті необхідної оборони вбачав повернення людині її природного права на захист, яке вона мала в додержавному суспільстві, а потім віддала його державі.

1. Прочитайте запропоновані життєві ситуації та знайдіть відповідні статті нормативно-правових актів.
2. Яким нормативно-правовим актом регулюються ці ситуації?
3. З'ясуйте, чи містяться в цих ситуаціях обставини, що виключають суспільну небезпеку діяння. Чи будуть фізичні особи нести відповідальність? Підготуйтесь аргументувати вашу відповідь.
4. Знайдіть ситуацію, у якій відсутні обставини, що виключають суспільну небезпеку діяння. Поясніть свій вибір, спираючись на статтю 19 Кримінального кодексу України. Чим схожі і чим відрізняються перша й четверта ситуації?

1. У травні 2021 р. у Заводському районі міста N психічно хворий місцевий житель – 51-річний чоловік, скоїв збройний напад на бригаду «швидкої допомоги», яка прибула за викликом до його матері. «Він викликав швидку для мами, у якої нібито був серцевий напад. Потім, коли лікарі зайшли в під'їзд, пролунали їхні крики. Він напав на нашого фельдшера – Марину. Також намагався плеснути кислотою на лікаря», – повідомив водій «швидкої допомоги». Співробітники поліції, які прибули за викликом, затримали зловмисника. Установлено, що останній перебуває на обліку в психіатра і хотів помститися медикам за перебування в психлікарні.

2. У складському приміщенні дитячого будинку обвалилася частина стіни. Вихователь, який прибіг на гуркіт, побачив у щілині, що утворилася під час обвалу, три міни часів Другої світової війни. Злякавшись, що вони можуть вибухнути, вихователь переніс їх на вантажний автомобіль, який належав дитячому будинку. Від'їхавши на безпечну відстань від населеного пункту, він вискочив з авто, спрямувавши його в урочище. Автомобіль разом з мінами було знешкоджено.

3. 19-річний Станіслав, побачивши, що його 13-річного брата б'є група неповнолітніх, з метою захисту втрутився в бійку – завдав одному з нападників удар каменем, заподіявши тяжке тілесне ушкодження.

4. Невідома С., яка мала хронічне психічне захворювання, зробила телефонний виклик пожежної служби до своєї сусідки, яка насварила її за те, що вона дражнила сусідського собаку.

Кримінальний кодекс України

Стаття 36. Необхідна оборона

1. Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

3. Перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту...

5. Не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає.

Стаття 37. Уявна оборона

1. Уявною обороною визнаються дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.

2. Уявна оборона виключає кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду лише у випадках, коли обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення.

Стаття 19. Осудність

1. Осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

2. Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

Стаття 38. Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення

1. Не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи.

Стаття 39. Крайня необхідність

1. Не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній об-

становці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

2. Перевищенням меж крайньої необхідності є умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода.

3. Особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрожувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці.

Стаття 40. Фізичний або психічний примус

1. Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками.

Стаття 41. Виконання наказу або розпорядження. *Стаття 42.* Діяння, пов'язане з ризиком. *Стаття 43.* Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації

https://cutt.ly/yTaDUyZ

Кодекс України про адміністративні правопорушення

Стаття 17. Обставини, що виключають адміністративну відповідальність

Особа, яка діяла в стані крайньої необхідності, необхідної оборони або яка була в стані неосудності, не підлягає адміністративній відповідальності.

Стаття 20. Неосудність

Не підлягає адміністративній відповідальності особа, яка під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану.

1. Розв'яжіть онлайн-кросворд «Обставини, що виключають шкідливість (суспільну небезпеку) діяння»

https://cutt.ly/4RvWwg1

2. Прочитайте юридичну ситуацію і дайте відповіді на поставлені питання.

Кружиліна Світлана, прогулюючись зі своїм приятелем Здорованем Микитою, зустріла свого колишнього чоловіка Кружиліна Віктора. Кружилін, вважаючи, що поряд з жінкою перебуває винуватець його розлучення, вихопив ножа і замахнувся на Здорованя. Микита зумів відвернутися від прямого удару, але отримав незначне поранення в плече. Відібравши ножа у Кружиліна, Здоровань відкинув зброю за паркан і вдарив Віктора. Той упав, але Здоровань продовжував його бити. У результаті Кружилін отримав тяжкі тілесні ушкодження.

1. Чи буде відповідати за нанесення тяжких тілесних ушкоджень Здоровань?
2. Чи є в цій ситуації обставини, що виключають злочинність діяння? У який момент припиняється стан необхідної оборони?
3. Чи допустив Здоровань перевищення меж необхідної оборони?

1. Повторіть перелік обставин, що виключають суспільну небезпеку діяння.
2. Складіть юридичну ситуацію з використанням набутих знань. Запропонуйте її для розв'язання однокласникам.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ

Рівень I. Дайте відповіді на запитання.

1. Назвіть причини виникнення держави.
2. Що таке держава? Які ознаки держави ви знаєте?
3. Дайте визначення поняття «державний лад».
4. Назвіть ознаки державної влади.
5. Схарактеризуйте функції держави.
6. Наведіть приклади соціальних норм.
7. Назвіть ознаки права.
8. Схарактеризуйте елементи системи права.
9. Поясніть поняття «правовідносини».
10. Наведіть приклади юридичних фактів.
11. Що таке правопорушення. Назвіть види правопорушень.
12. Схарактеризуйте підстави і види юридичної відповідальності.

Рівень II. 1. У першу колонку таблиці запишіть види соціальних норм. У наведеному нижче тексті знайдіть відповідні тези, що ілюструють той чи інший вид соціальних норм, та зазначте їхні номери в таблиці.

№	Види соціальних норм	Зміст
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		

1. Поважай старших за себе.
2. При зустрічі один одного вітають за руку.
3. Усі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах.
4. Членом партії може бути дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку, поділяє програмні принципи партії та дотримується вимог цього статуту. Членом партії не може бути член іншої партії.
5. Тож віддайте кесареве – кесареві, а Богові – Боже.

2. Назвіть види правопорушень та сформулюйте їхні визначення. Схарактеризуйте підстави юридичної відповідальності. За таблицею визначте види правопорушень, які містяться в наведених текстах.

№	Вид правопорушень	Зміст
1.		
2.		
3.		
4.		

Двох вісімнадцятирічних юнаків (Сергія та Антона), які працювали робітниками на складі, бригадир відправив для розвантаження печива до магазину, проте вони замість виконання роботи пішли до міського парку, де почали розпивати спиртні напої. На зауваження пенсіонерів, які відпочивали в парку, щодо припинення таких дій, Сергій відповів грубо, вказуючи пенсіонерам, щоб вони не лізли не в свою справу. Перебуваючи в нетверезому стані, хлопці стали чіплятися до перехожих і в однієї з жінок вирвали з рук сумку. На крики жінки з'явився наряд поліції, який і затримав порушників.

3. Дайте визначення поняття «правовідносини». Визначте вид правовідносин. Проаналізуйте структуру правовідносин за поданими нижче текстами.

А Учень 9-го класу Василь займався на підготовчих курсах і готувався до вступу в ліцей. Заняття оплачували його батьки.

Б Іванченко домовився із Сергєєвим про те, що останній протягом тижня за 200 гривень поклеїть шпалери в його спальній кімнаті.

4. Дайте визначення поняття «правопорушення». Визначте вид правопорушення. Схарактеризуйте ознаки правопорушення. Проаналізуйте склад правопорушення за поданим текстом.

Сергієнко Анатолій, який працює майстром-підривником на шахті, спізнився на роботу на 2 години.

5. Визначте вид відповідальності в наведених ситуаціях. Чи в усіх ситуаціях відповідальність регулюють норми права?

1. Петренко Б. після святкування Нового року не з'явилася на роботу.
2. Іванова А. порушила громадський спокій, а саме слухала гучно в квартирі музику після 22.00.
3. Васильченко О. нецензурно лаявся в парку культури та відпочинку.
4. Коваль К. проїхала на червоне світло світлофора.
5. Жук В. після розлучення з дружиною злісно не виплачує аліменти на спільну дитину.
6. Молоді люди пили пиво на дитячому майданчику.
7. Вероніка необачно розбила скло у вікні на першому поверсі навчального закладу.
8. Кудінов Д. їхав у тролейбусі без квитка.
9. Теліпайло Д. списав домашнє завдання в однокласника.

Рівень III. Схарактеризуйте Україну за формою державного ладу. Виконайте завдання за алгоритмом.

1. Дайте визначення форми правління.
2. Визначте, до якої форми правління належить Україна. Доведіть, спираючись на конкретні приклади (статті Конституції України), до якого виду республіканської форми правління належить наша держава.
3. Дайте визначення форми державного устрою.
4. Поясніть, яка форма державного устрою притаманна Україні.
5. Дайте визначення політичного режиму.
6. Назвіть ознаки того режиму, який існує в нашій країні, підтверджуючи свої слова конкретними фактами.

РОЗДІЛ III
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЛЮДИНИ І ДЕРЖАВИ
§ 10. Поняття Основного закону держави

Філософ і правознавець XIX – початку XX ст. Б. Кістяківський: «Сучасна держава заснована на компромісі, і конституція кожної окремої держави є компромісом, що примирює різні погляди найбільш впливових соціальних груп в конкретній державі».

- Чи є Конституція України політичним компромісом? Відповідь обґрунтуйте.
- Яке значення має Конституція України для життя кожного громадянина?

1. Поняття Основного закону держави. Термін «конституція» у різні часи використовувався в різних значеннях. Вважається, що слово *constitution* уперше почали вживати в актах Давнього Риму (вони починалися зі словосполучення «Rem Publicus Constituere...», що означає – «Римський народ установлює...».

З історії стародавнього світу залишилося багато прикладів уживання терміна «конституція» (давньогрецька назва – «політія») для позначення актів важливого державного значення. Зокрема, до наших днів дійшла «Афінська політія». У середньовічній Європі конституціями називали акти, у яких закріплювалися привілеї та вольності феодалів (наприклад, Велика хартія вольностей 1215 р. в Англії). Утім, ні в античному світі, ні в середні віки конституції в її сучасному розумінні не існувало.

«Батьком» нормативно-правового терміна «конституція» у його сучасному значенні був французький мислитель Шарль Монтеск'є (1689–1755), який, зокрема, використовував його для характеристики державного ладу тогочасної Великої Британії.

Конституція – Основний закон держави, нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, що ухвалюється в особливому порядку та регулює найважливіші суспільні відносини.

Конституціоналізм в Україні має давні традиції, а час його зародження пов'язується з Гетьманською державою (середина XVII – кінець XVIII ст.).

В Україні перший документ, що містив у назві слово «конституція», підписав Іван Виговський 1658 р. – відомий як Гадяцький трактат. Цей документ написаний латиною. Буквальний переклад назви – «устрій», тобто конституція. Відома Конституція Пилипа Орлика, ухвалена 5 квітня 1710 р., як договір – зобов'язання гетьмана перед козацтвом у разі обрання його на найвищу посаду. Цей документ, повна назва якого – «Пакти та Конституції законів і вольностей Війська Запорозького», наголошував на неприпустимості чинити здирництва та пригнічення, ураховував інтереси козацьких удів та сиріт.

Конституція характеризується такими властивостями:

XX ст. стало найпліднішим на шляху створення Основного закону. Незалежність Української Народної Республіки в 1918 р. проголошувалася IV Універсалом Центральної Ради.

Початок сучасного конституційного процесу пов'язується з проголошенням Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., де утверджувалося здійснення українським народом його невід'ємного права на самовизначення та проголошувалися принципи правового статусу людини і громадянина.

Сучасну Конституцію України ухвалено ***28 червня 1996 р.***

2. Структура Конституції України. Конституція України 1996 р. за своєю структурою складається з преамбули та п'ятнадцяти розділів.

Розділ I. *Загальні засади.* Цим розділом визначаються засади конституційного ладу України. До них належать народовладдя; державний суверенітет і незалежність України; визнання людини як найвищої соціальної цінності, утвердження і забезпечення її прав і свобод; статус української мови як державної; поділ влади та інші засади.

Розділ II. *Права, свободи та обов'язки людини й громадянина.* Другий розділ Конституції України закріплює правовий статус людини і громадянина, системоутворюючим елементом якого є права, свободи та обов'язки людини і громадянина.

Конституція України

Стаття 21. Усі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Стаття 22. Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними.

Розділ III. *Вибори, референдум*. Конституція України визначає дві форми народовладдя – безпосередня (пряма) і представницька демократія. При цьому пріоритетною формою визнається безпосередня демократія, яку можна визначити як пряме волевиявлення народу України.

Конституція України

Стаття 69. Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

Розділи Конституції України

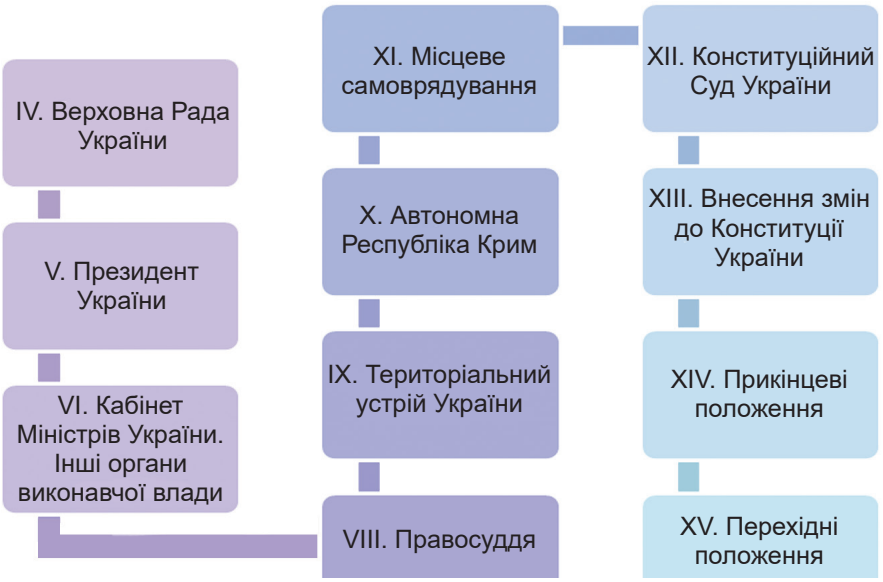

3. Повноваження Конституційного Суду України. У XII розділі Конституції України йдеться про Конституційний Суд України. Це незалежний від законодавчої та виконавчої гілок влади спеціальний судовий орган, який здійснює перевірку нормативних актів щодо їхньої відповідності Конституції України способом конституційного судочинства.

Конституційний Суд України
- Складається з 18 суддів Конституційного Суду України
- Президент України, Верховна Рада України та З'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України

Стаття 149 Конституції України.
Незалежність і недоторканність судді Конституційного Суду України гарантуються Конституцією і законами України

Конституція України

Стаття 150. До повноважень Конституційного Суду України належить:
1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента

України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

2) офіційне тлумачення Конституції України;

3) здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією України.

I. Виконайте онлайн-вправу «Розділи Конституції України»

https://cutt.ly/wRvWtMR

II. Виконайте тестові завдання.

1. У якому розділі Конституції України потрібно шукати таку статтю: «Кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою»?

А У розділі «Президент України»
Б У розділі «Місцеве самоврядування»
В У розділі «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»
Г У розділі «Загальні засади»

2. Яка з ознак нормативно-правового акта НЕ є ознакою Конституції?

А Має найвищу юридичну силу
Б Є базою поточного законодавства
В Має установчий характер
Г Ухвалюється на підставі й відповідно до Закону

3. Укажіть, у якому випадку справу буде розглядати Конституційний Суд України.

А Справу за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроєкту «Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів» вимогам статей 157 і 158 Конституції України.
Б Справу про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.
В Справу про визнання договору дійсним і визнання права власності на квартиру.
Г Справу щодо адміністративного позову фізичної особи до Управління Пенсійного фонду України в Маріїнському районі про визнання дій протиправними та зобов'язання вчинити певні дії.

III. Підготуйте тези для захисту своєї позиції в дискусії за одним з трьох висловів відомих мислителів чи історичних діячів.

1. «Пишіть коротко й незрозуміло» (з настанови Наполеона I авторам Конституції Франції). Тема дискусії: *«Чи повинна Конституція бути зрозумілою громадянам?»*.

2. «Щоб вона була ще гіршою, Конституцію потрібно постійно поліпшувати» (Мечислав Шарган). Тема дискусії: *«Чи потрібно вносити зміни до Основного закону держави?»*.

3. «Конституція держави повинна бути такою, щоб не порушувати конституцію громадянина» (Станіслав Єжі Лец). Тема дискусії: *«Що є більш пріоритетним: інтереси держави чи права громадянина?»*.

IV. Запитання для самоперевірки. **1.** Назвіть основні ознаки Конституції. **2.** Дайте визначення поняття «конституція». **3.** Які повноваження має Конституційний Суд України? **4.** Яке значення для конкретної людини і суспільства в цілому має Конституція України?

§ 11. Правова характеристика понять «людина», «особа», «громадянин». Громадянство України

Г. Сковорода про людину та особистість:
«Вода без риби, повітря без пташок, час без людей бути не можуть».
«Не тіло, а душа є людиною».

- Яка різниця між поняттями «людина», «особистість», «особа», «громадянин»?
- Що поєднує ці поняття?

1. Правова характеристика понять «людина», «особа», «громадянин». Теорія держави і права як наука вивчає окрему людину, особу, громадянина, розглядає взаємини людини і суспільства, людини і держави. У повсякденному вжитку ці слова звучать як рівнозначні, але в юридичній мові за цими термінами закріплено різні значення.

Людина – жива розумна істота, яка має волю, дар мислення, здатна виробляти знаряддя праці та може свідомо користуватися ними.

Кожна людина має зв'язок із суспільством, у якому вона живе. Люди рівні у правах, але це не означає, що вони однакові або схожі один на одного з точки зору фізичних чи розумових здібностей, талантів. Проте лише біологічне в людині не визначає її як особистість.

Особистість – людина, що вирізняється неповторною сукупністю соціально значущих якостей, способом існування якої є її розвиток і діяльність.

Поняття «особистість» включає в себе характеристику суспільної діяльності людини і тих мотивів, якими вона керується у своїх учинках. Особистість має свій стиль мислення, переживань і поведінки.

Поняттям «особа» позначається суб'єкт правовідносин. У правовій системі суспільства місце і роль особи характеризуються через правовий статус. Відомі різні визначення правового статусу особи. У найширшому значенні під правовим статусом особи розуміють її юридично закріплене становище в суспільстві. Ядром загального правового статусу є суб'єктивні права, свободи, законні інтереси та обов'язки особи.

Крім того, особа тісно взаємозв'язана з державою. Держава визнає особу, її життя, недоторканність, честь і гідність найвищими соціальними цінностями. Головний обов'язок держави – забезпечення особі відповідних умов для здійснення прав і свобод, виконання обов'язків. Держава відповідальна перед особою і суспільством за свою діяльність. За допомогою права держава закріплює відповідний правовий статус особи, забезпечує кожній особі рівні можливості в користуванні суб'єктивними правами й виконанні обов'язків.

Цей взаємозв'язок особи з конкретною державою позначається поняттям «громадянство».

Громадянин – людина, яка має стійкий правовий зв'язок з конкретною державою, що проявляється у взаємних правах та обов'язках.

Поняття «громадянин» висвітлює здебільшого юридичні або політико-юридичні характеристики особистості.

2. Громадянство України.

Громадянство України – стійкий, необмежений у просторі правовий зв'язок фізичної особи з Українською державою, заснований на юридичному визнанні

державою цієї особи громадянином України, унаслідок чого особа і держава набувають взаємних прав і обов'язків в обсязі, передбаченому Конституцією та законами України.

Поняття «громадянство» у сучасному значенні виникло в Давній Греції: у її містах – державах-полісах. Появу інституту громадянства пов'язують з французькою революцією 17 ст. Концепція «вільного громадянства» замінила інститут підданства, який за часів феодалізму визначав васальні відносини залежності окремої людини від держави в особі монарха. Основні права та свободи людини і громадянина було викладено в Декларації прав людини і громадянина, яку ухвалено 1789 р. у Франції. Цей документ діє й сьогодні як частина Конституції Франції.

Відповідно до Закону України «Про громадянство України» громадянами України визнаються особи, які набули громадянства України за цим Законом. Які ж є підстави набуття громадянства?

Закон України «Про громадянство України»

Стаття 6. Підстави набуття громадянства України

Громадянство України набувається:

• за народженням; • за територіальним походженням; • внаслідок прийняття до громадянства; • внаслідок поновлення у громадянстві; • внаслідок усиновлення; • внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування; • внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки; • у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини; • внаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства; • за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Набуття громадянства України *за народженням* (філіація) є основним способом набуття громадянства України. При цьому громадянство набувається на основі принципів «права крові» або «права ґрунту». У першому випадку дитина набуває громадянства батьків (одного з батьків), незалежно від місця народження, у другому – дитина стає громадянином тієї держави, на території якої вона народилася, незалежно від громадянства батьків.

Набуття громадянства України за *територіальним походженням* відбувається шляхом реєстрації. *Прийняття до громадянства* України (натуралізація) за заявою передбачає подання в письмовій формі відповідної заяви на ім'я Президента України.

Закон України «Про громадянство України»

Стаття 9. Умовами прийняття до громадянства України є:

визнання і дотримання Конституції України та законів України;

подання декларації про відсутність іноземного громадянства (для осіб без громадянства) або зобов'язання припинити іноземне громадянство (для іноземців);

зобов'язання припинити іноземне громадянство або неперебування в іноземному громадянстві;

безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років;

отримання дозволу на імміграцію;

володіння державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови;

наявність законних джерел існування.

Законом України «Про громадянство України» передбачено такі підстави припинення громадянства України:

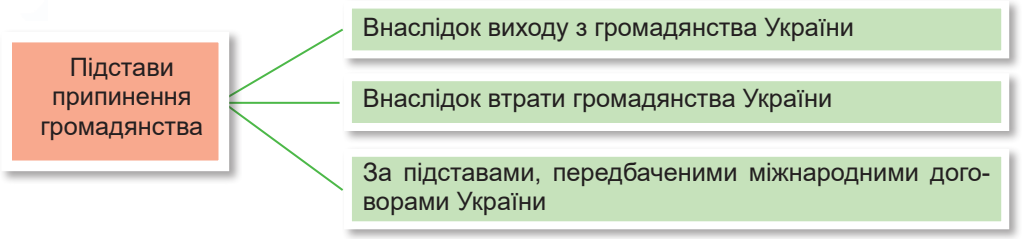

Унаслідок виходу з громадянства України.

Громадянин України, який відповідно до чинного законодавства України є таким, що постійно проживає за кордоном, може вийти з громадянства України за його клопотанням, яке подається на ім'я Президента України. Передбачено випадки, коли вихід із громадянства України не допускається – якщо особу, яка клопоче про вихід із громадянства України, притягнуто як обвинувачену в кримінальній справі або щодо якої в Україні є обвинувальний вирок суду, що набрав чинності й підлягає виконанню.

Під втратою громадянства розуміють автоматичне припинення громадянства за таких обставин:

- добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття;
- набуття особою громадянства України внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів;
- добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є загальним військовим обов'язком чи альтернативною службою.

За підставами, передбаченими міжнародними договорами України. Такими обставинами можуть бути, наприклад, оптація (вільний вибір громадянства тієї чи іншої держави в разі переходу частини території від однієї держави до іншої) або трансферт (перехід частини території супроводжується зміною громадянства без права вибору).

Закон України «Про громадянство України»

Стаття 16. Набуття громадянства України дітьми віком від 14 до 18 років може відбуватися лише за їхньою згодою.

Стаття 18. Вихід дітей віком від 14 до 18 років з громадянства України може відбуватися лише за їхньою згодою.

I. Візьміть участь в інтелектуальній онлайн-вікторині «Правова характеристика понять»

https://cutt.ly/rRvWjns

II. Виконайте тестові завдання.

1. Визначте підставу набуття громадянства в такій ситуації: «Одесит Гершензон Я. в 1992 р. виїхав до Ізраїлю та набув іноземне громадянство. У 2007 р. він повернувся в Україну на постійне проживання та подав заяву, у якій зобов'язався припинити іноземне громадянство».

А За народженням
Б Унаслідок усиновлення
В Унаслідок прийняття до громадянства
Г Унаслідок поновлення у громадянстві

2. З'ясуйте підставу припинення громадянства в такій ситуації: «19-річний мешканець Тернополя Безрідний О. добровільно вступив на військову службу до Збройних сил Польської Республіки».

А Вихід з громадянства України
Б Втрата громадянства України
В Підстави, передбачені міжнародними договорами України
Г Позбавлення громадянства

3. Укажіть умови прийняття до громадянства України.

А Володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування
Б Перебування у шлюбі з громадянином України
В Визначні заслуги перед Україною
Г Наявність законних джерел існування
Д Зобов'язання припинити іноземне громадянство або відсутність іноземного громадянства
Е Безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх трьох років

III. Порівняйте пари понять.

1. Підстави набуття громадянства – підстави припинення громадянства.
2. Набуття громадянства за народженням – прийняття до громадянства.

IV. Робота з документом. Ознайомтеся з текстом Закону України «Про громадянство України». Прочитайте ситуацію, знайдіть правові помилки та випишіть їх у першу колонку таблички. У другу колонку занотуйте свій коментар відповідно до чинного законодавства України.

Іноземець Безбатченко О. (36 років) працює фермером на власній землі сільськогосподарського призначення площею 20 га. Він не платить податки, тому що був обраний два роки тому головою сільської ради.

Рік тому він подав заяву про отримання громадянства України. Нещодавно йому повідомили, що до оформлення цієї процедури залишилося декілька днів. Дата отримання громадянства має збігтися з річницею одруження з громадянкою України, і саме тому йому скорочують необхідний для отримання громадянства строк проживання в Україні до одного року.

Безбатченко О. разом з дружиною планували всиновити дитину з Хорватії (його батьківщини), але прочитали в газеті, що дитина не зможе найближчим часом отримати громадянство України, оскільки для усиновлених дітей термін проживання в Україні для отримання громадянства – 20 років. Майбутні батьки ознайомилися з переліком прав дитини, що викладений у Загальній декларації прав дитини, і мають намір опротестувати у Верховній Раді України положення українського законодавства, що не збігається з міжнародним.

№	Правові помилки	№	Коментар

V. Розв'яжіть ситуацію.

Громадяни України, сім'я Нерідних (чоловік, жінка, дочка 17 років та син 13 років), переїхали до Кракова (Польща) на постійне місце проживання. Батьки вирішили, що сім'я повинна прийняти громадянство Польщі. Діти були проти рішення батьків і хотіли залишитися в Україні з бабусею.

Дайте правову оцінку ситуації, спираючися на законодавство України.

§ 12. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина

Г. Сковорода про свободу та обов'язок:
«Що є свобода? Добро в ній якеє? Кажуть, неначе воно золотеє?
Ні ж бо, не злотне: зрівнивши все злото, проти свободи воно лиш болото!».

- З якими благами український філософ порівнює свободу?
- Яке благо (матеріальне – «злото» чи духовне – «свобода»), на думку мислителя, є більш пріоритетним? Висловте свої судження із цього приводу.
- Порівняйте вислів Г. Сковороди з тезою відомого сучасного сатирика М. Жванецького: «Якщо ми зробимо вибір на користь хліба замість свободи, то скоро в нас заберуть і те, й інше». Подумайте, чи є відмінність між тими благами, які і філософ, і сатирик протиставляють свободі.

1. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Головним елементом правового статусу людини і громадянина є права, свободи та обов'язки. У них фіксуються стандарти поведінки, які вважаються обов'язковими, корисними для нормальної життєдіяльності суспільства, розкриваються основні принципи взаємовідносин держави й особи. Що ж означають ці поняття в загальному значенні?

Права людини – її соціальна спроможність вільно діяти, самостійно обирати вид і міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних матеріальних і духовних потреб людини шляхом користування певними соціальними благами в межах, визначених законодавчими актами.

Поняття «свобода» пов'язане з характеристикою таких діянь особи, які визначають сферу її самостійності, захисту від втручання в її внутрішній світ (свобода думки, свобода світогляду і віросповідання тощо). Забезпечуючи права і свободи людини, держава вимагає від неї певної поведінки, що формулюється в системі юридичних обов'язків.

Обов'язок – об'єктивно обумовлена вимога держави до особи діяти чітко визначеним у законі чином або утримуватися від здійснення певних дій.

Обов'язок характеризується такими рисами:

- це категорія необхідної поведінки людини, його реалізація не обумовлюється бажанням людини;
- обов'язок – це завжди певне обмеження прав людини;
- за невиконання обов'язку держава встановлює юридичну відповідальність.

Основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина становлять певну систему та класифікуються за змістом. У Конституції України (Розділ II «Основні права, свободи й обов'язки людини і громадянина») визначено такі групи основних прав: громадянські (особисті), політичні, соціально-економічні, культурні, екологічні.

Громадянські права – це можливості людей, що характеризують їхнє фізичне та біологічне існування, задоволення матеріальних та духовних потреб

До громадянських належать такі права: на життя, на недоторканність особистості, на недоторканність житла, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; на вибір місця проживання, свободу пересування, на вільне залишення території України та повернення будь-коли в Україну; на свободу власної думки і слова, на вільне виявлення своїх поглядів і переконань; на свободу світогляду, віросповідання тощо.

Політичні права – це можливості громадянина брати участь у громадському та державному житті, вносити пропозиції про поліпшення роботи державних органів, безпосередньо брати участь у різних об'єднаннях громадян

Конституція України

Стаття 36. Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей...

Стаття 38. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Стаття 39. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування...

Соціально-економічні права – це можливості людини і громадянина, що характеризують їхню участь у виробленні матеріальних благ та можливість забезпечити належні соціальні умови життя

До *економічних прав* належать: право на приватну власність; право на підприємницьку діяльність; право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку вільно обираєш або на яку вільно погоджуєшся; право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом; право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів; право на відпочинок тощо. *Соціальні права* – це право на

охорону здоров'я; право на житло; право на матеріальне забезпечення у старості, у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника тощо; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Культурні права – це можливості доступу людини до духовних цінностей свого народу (нації) та всього людства

Це право на освіту; право на користування досягненнями вітчизняної та світової культури; право на свободу наукової, технічної та художньої творчості; право на захист інтелектуальної власності; право на використання результатів інтелектуальної, творчої діяльності тощо.

Екологічні права – це право людини і громадянина на безпечне екологічне середовище

Конституція України

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Основні права громадян нерозривно пов'язані з їхніми обов'язками. Аби людина могла успішно реалізувати свої права, отримувати від суспільства певні матеріальні та духовні блага, вона повинна виконувати покладені на неї обов'язки.

Основні обов'язки громадян закріплює Конституція України. Умовно їх можна класифікувати за групами.

Невиконання або неналежне виконання основних обов'язків тягне за собою юридичну відповідальність, вид і міра якої визначаються відповідними законами України.

Основні обов'язки людини і громадянина

- Неухильно дотримуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи інших людей
- Сплачувати податки і збори
- Відшкодовувати завдані збитки
- Не завдавати шкоди природі, культурній спадщині

Основні обов'язки громадянина України

- Щорічно подавати до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік (іноземці подають декларацію у випадках, якщо вони набули статусу резидента України)
- Шанувати державні символи України
- Захищати незалежність і територіальну цілісність України

2. Механізми захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Поняття «механізм» розкривається як система правових засобів, метою яких є захист прав людини. Необхідними умовами забезпечення діяльності механізму захисту прав людини виступають гарантії основних прав і свобод людини.

Гарантії прав і свобод людини і громадянина – умови та засоби, що забезпечують ефективну реалізацію прав і свобод кожною людиною та громадянином.

Суб'єктом, на якого покладають обов'язки щодо гарантування прав і свобод людини та громадянина, є *держава*. Роль держави як головного гаранта прав і свобод випливає із змісту статей Конституції України.

Конституція України

Стаття 3. ...Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 22. ...Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Конституція України передбачає такі можливості здійснення громадянами дій, спрямованих на захист їхніх прав і свобод, як:

- захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань;
- об'єднуватися в політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод;
- проводити збори, мітинги, походи і демонстрації;
- направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади;
- захищати в суді свої права й свободи;
- звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних установ.

До складу державних органів, які відповідно до Конституції зобов'язані захищати й гарантувати права і свободи людини, належать: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; центральні та місцеві органи державної виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; органи Національної поліції; Служба безпеки України; прокуратура; суд. Конституція України 1996 р. ввела до складу системи органів захисту прав людини нові елементи, а саме: Уповноваженого Верховної Ради з прав людини і Конституційний Суд.

Сприяти захистові прав і представляти інтереси громадян України, іноземних держав, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм іншу юридичну допомогу покликана адвокатура.

Однією з форм захисту прав і свобод людини є діяльність неурядових правозахисних організацій. В Україні діють декілька впливових організацій: Український центр прав людини, Українсько-американське бюро захисту прав людини, Харківська правозахисна група тощо.

Президент України	• Президент України – гарант прав і свобод людини та громадянина (ст. 102 Конституції України)
Верховна Рада України	• Верховна Рада України здійснює захист прав і свобод через відповідну законодавчу діяльність (ст. 92 Конституції України), призначає на посаду та звільняє з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 101 Конституції України)
Кабінет Міністрів України	• Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина (ст. 116 Конституції України)
Уповноважений ВРУ з прав людини	• Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
Суди	• Згідно зі ст. 55 Конституції України права людини захищаються судом • Судовий захист здійснюють як суди загальної юрисдикції, так і Конституційний Суд України

Сучасний *міжнародно-правовий механізм* захисту прав і свобод людини охоплює міжнародні організації та установи, що безпосередньо розглядають питання, пов'язані з порушенням прав і свобод людини, а саме:

Центр з прав людини Економічної і Соціальної Ради ООН → Комісія з прав людини ООН → Спеціальні органи ООН (наприклад, Комітет з прав дитини) → Верховний Комісар ООН із захисту прав людини → Європейський суд із прав людини

Отже, за короткий час в Україні створено чітку, ефективну систему захисту й забезпечення прав і свобод людини та громадянина, правова основа якої – це, передусім, чинна Конституція, нормативно-правові акти національного законодавства, а також міжнародні угоди, укладені Україною.

I. Складіть правовий онлайн-пазл «Права та свободи людини і громадянина»

https://cutt.ly/jRvWzXG

II. Виконайте тестові завдання.

1. Назвіть групи громадянських прав людини і громадянина, до яких належить право

А На таємницю телефонних розмов

Б Збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, демонстрації

В На підприємницьку діяльність
Г На освіту

2. У якій ситуації порушено соціально-економічне право?

А Батьки 18-річного Василя Утаємниченого постійно перевіряли повідомлення його електронної пошти.
Б Опікун 15-річного Тихона Недомовного заборонив вступати останньому до молодіжної організації «Молодь за демократію».
В Редакція газети «Пліткар» відмовилася прийняти статтю Ганни Балакучої. Причиною для відмови став вік Ганни (неповнолітня).
Г Батьки не дозволили 19-річній Ірині Покірній вільно обрати місце роботи.

3. Який міжнародний акт «відображає загальну домовленість народів світу і є зобов'язанням для членів міжнародного співтовариства», ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р.?

А Статут ООН
Б Загальна декларація прав людини
В Міжнародний пакт про громадянські й політичні права
Г Конвенція про права дитини

III. Порівняйте пари понять.

1. Права – свободи людини та громадянина.
2. Права – обов'язки людини та громадянина.

IV. Прочитайте уривки з наукової літератури. Подумайте, які права людини порушувалися в той чи інший період нашої історії.

1. «Згідно з наказом Рейхскомісара України користування залізницею особам не німецького підданства заборонено» – повідомлення німецької окупаційної влади 1942 р.

2. «Пропускання книг малоруською мовою як духовного змісту, так і навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу, припинити» – Валуєвський циркуляр 1863 р.

3. «Як вірний син України я вирішив узяти на себе тимчасово всю повноту влади. Цією грамотою я оголошую себе Гетьманом усієї України» – «Грамота до всього українського народу» від 29 квітня 1918 р.

4. «На місце старшого, який більше не буде (вибиратись) з-посеред козаків, ми будемо ставити старшого комісара, від сейму до сейму, людину, яка була б народжена в шляхетському стані, у лицарській справі досвідчена, підтримувала б у війську лад, запобігала б усяким бунтам, ...і з розпорядження гетьмана приходила б у той час і на призначене місце, де потребуватиме Річ Посполита...» – «Ординація війська Запорізького реєстрового...» від 1638 р.

5. «Стаття 6. Керівною та спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу» – Конституція УРСР 1978 р.

6. «Стаття 13. Основу особистої власності громадян України становлять трудові доходи. В особистій власності можуть бути предмети вжитку, особистого споживання, комфорту і підсобного домашнього господарства, жилий будинок і трудові заощадження... У користуванні громадян можуть бути ділянки землі, які надаються в установленому законом порядку для ведення підсобного господарства» – Конституція УРСР 1978 р.

V. Спираючися на текст Конституції України, сформулюйте зміст прав, який належить до наведених груп: особисті; політичні; економічні; екологічні; культурні.

§ 13. Органи державної влади та місцеве самоврядування в Україні

Г. Сковорода про правила співжиття громади:
Всякому місту звичай і права, Всяка тримає свій ум голова...

- Пригадайте, що таке магдебурзьке право.
- Прочитайте вислів українського філософа. Подумайте, до якої системи – сучасного права місцевого самоврядування України чи магдебурзького – можна взяти за епіграф цей вислів.

1. Органи державної влади в Україні. Важливою ознакою будь-якої держави є система органів державної влади, через діяльність яких здійснюється державна влада, реалізуються функції держави та забезпечується захист інтересів.

Орган державної влади – організаційно відокремлена й відносно автономна складова частина єдиного державного апарату України, який представляє колектив громадян України (або одна особа), які мають спеціальний статус та наділені владними повноваженнями, що реалізуються у визначених законом правових та організаційних формах.

Конституція України

Стаття 6. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Першим запропонував теорію розподілу влади англійський філософ Дж. Локк. Визначаючи зміст цієї теорії, він писав, що потрібно розрізняти три влади – законодавчу, виконавчу і союзну. Усі три влади мали бути розділені, тобто що кожна з них повинна здійснюватися окремим державним органом. Французький мислитель XVIII ст. Ш.-Л. Монтеск'є, з ім'ям якого найчастіше пов'язують цю теорію, лише розвинув ідеї Дж. Локка.

Органи законодавчої влади – це представницькі органи, які утворюються шляхом вільних і загальних виборів. Вони виражають волю всього народу, і їхньою основною функцією є законотворчість. Відповідно до статті 75 Конституції України, єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України. Законодавча влада може здійснюватися народом України не тільки через своїх представників у Верховній Раді, а й безпосередньо на всеукраїнському референдумі.

Верховна Рада України

Органи виконавчої влади – це система органів, основними напрямами діяльності яких є реалізація двох основних функцій: виконавчої та розпорядчої. *Виконавча функція* характеризується тим, що ці органи безпосередньо виконують нормативні приписи та інші акти законодавчої влади. *Розпорядча функція* характеризується тим, що для виконання актів законодавчої влади органи виконавчої влади від свого імені видають управлінські акти, дають відповідні розпорядження.

Систему органів державної виконавчої влади складає:

Вищий орган у системі виконавчої влади – Кабінет Міністрів України

Центральні органи – міністерства та інші центральні органи виконавчої влади

Місцеві органи виконавчої влади – місцеві державні адміністрації

Конституція України

Стаття 113. Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією.

У системі поділу державної влади однією з її гілок є **судова влада**, призначення якої полягає в захисті прав і свобод людини і громадянина, конституційного ладу України, дотримання законності в застосуванні законів та інших нормативних актів України. Судова влада реалізується здійсненням правосуддя у формі цивільного, кримінального, господарського, адміністративного, а також конституційного судочинства.

Функції судової влади

Відправлення правосуддя
• Правосуддя – вид діяльності держави, що полягає в розв'язанні соціальних конфліктів

Судовий контроль (нагляд) за законністю застосування засобів процесуального примусу

Тлумачення правових норм, яке пов'язане з реалізацією повноважень Конституційного Суду України

Обмеження правосуб'єктності громадян України (наприклад, визнання громадянина недієздатним)

Конституція України

Стаття 124. Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення.

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Судова система України

- Конституційний Суд України
- Суди загальної юрисдикції
  - Верховний Суд – вищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції

Система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі спеціалізовані суди. Відповідно до закону діють апеляційні та місцеві суди.

Особливе місце в системі органів державної влади України посідає **Президент України**. Конституція України безпосередньо не зараховує Президента України до певної гілки влади, закріплює його статус як глави держави, що дає можливість зробити висновок про особливий характер президентської влади як специфічної самостійної гілки влади. Проте це не означає, що Президент стоїть над усіма іншими гілками влади. Здійснюючи функції глави держави, Президент України бере участь у формуванні інших гілок.

Конституція України

Стаття 102. Президент України є главою держави і виступає від її імені.

Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина.

2. Місцеве самоврядування в Україні.

Місцеве самоврядування в Україні – гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно розв'язувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Місцеве самоврядування в Україні має давні традиції. Так, ще за часів Київської Русі-України набуло розвитку громадівське самоврядування. Територіальне громадівське самоврядування базувалося на звичаєвому праві та виражалось у *народних вічах*.

Новою сторінкою в історії місцевого самоврядування в Україні стало магдебурзьке право, яке почало поширюватися в українських містах від середини XIV ст. Магдебурзьке право передбачало скасування звичаєвих норм, виведення міста з-під юрисдикції місцевого феодала та запровадження власного органу міського самоврядування – магістрату. Першому українському місту (Сянок) магдебурзьке право було дароване галицьким князем Болеславом-Юрієм 1339 р., 1356 р. його отримав Львів, а 1374 р. – Кам'янець-Подільський.

Первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста. Формою безпосередньої участі громадян у розв'язанні питань

місцевого значення є загальні збори громадян, місцеві ініціативи, громадські слухання тощо.

Система місцевого самоврядування включає

↓

Територіальну громаду

↓

Сільську, селищну, міську раду

↓

Сільського, селищного, міського голову

↓

Виконавчі органи сільської, селищної, міської ради

↓

Районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст

↓

Органи самоорганізації населення

↓

Староста в селах, селищах, визначених за рішенням місцевої ради об'єднаної територіальної громади, утвореної відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»

Конституція України

Стаття 143. Територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції.

I. Розв'яжіть онлайн-кросворд «Органи державної влади та місцеве самоврядування в Україні»

https://cutt.ly/qRvWbmY

II. Виконайте тестові завдання.

1. Який орган є вищий у системі виконавчої влади за Конституцією України?

А Кабінет Міністрів
Б Президент України
В Рада Міністрів
Г Центральний виконавчий комітет

2. За Конституцією України місцеве самоврядування є

А Органом самоорганізації населення
Б Правом територіальної громади
В Місцевою ініціативою громадян
Г Повноваженням органів виконавчої влади

3. Назвіть державний орган, який за Конституцією України є гарантом додержання прав і свобод людини і громадянина.

А Верховна Рада України
Б Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
В Президент України
Г Конституційний Суд України

III. Порівняйте пари понять.

Законодавча влада – виконавча влада.

IV. Об'єднавшись у 3 групи, за допомогою тексту Розділів IV, VI, VIII Конституції України заповніть той стовпчик схеми, який запропонує вам учитель. Далі керівник кожної групи заповнить свою частину схеми на дошці. Можливі помилки можуть виправляти представники інших груп чи групи експертів.
Для роботи з останнім рядком схеми пропонуємо деякі повноваження органів влади. Розподіліть їх у потрібні колонки:

- розробляє проєкт закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого бюджету; ухвалює закони;
- здійснює судочинство;
- установлює державні символи України;
- забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України;
- призначає за поданням Президента України Прем'єр-міністра України.

Законодавча влада	Виконавча влада	Судова влада
Назва органу влади	Назви органів цієї гілки влади	Назви органів судової влади
Окремі повноваження	Окремі повноваження	Повноваження

V. Виконайте завдання. Розгляньте вирізки з місцевих газет, у яких позначено проблеми вашого населеного пункту. Виділіть і запишіть на дошці 4–5 проблем, які, на ваш погляд, є найбільш актуальними. Об'єднайтеся у 4–5 груп. Кожна група повинна дослідити одну проблему за планом:
1. Причини проблеми.
2. Шляхи розв'язання: а) за допомогою держави; б) зусиллями громади; в) особистим вкладом нашого учнівського колективу.
3. Час, за який цю проблему можна розв'язати.

§ 14. Звернення громадян

Практичне заняття 3

Ознайомтеся з теоретичним матеріалом.

Право на звернення

У громадян України в повсякденному житті виникає потреба звертатися з того чи іншого питання в установи, організації, органи влади тощо. Право на звернення є одним з конституційних прав громадян України.

Конституція України

Стаття 40. Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Закон України «Про звернення громадян» регулює питання практичної реалізації громадянами України права вносити в органи державної влади пропозиції про поліпшення їхньої діяльності, викривати недоліки в роботі посадових осіб, оскаржувати їхні дії, державних і громадських органів. Закон забезпечує громадянам України можливість брати участь у керуванні державними та суспільними справами, поліпшувати роботу органів державної влади й місцевого самоврядування, установ, організацій відстоювати свої права й законні інтереси й відновлювати їх у разі порушення.

Під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги.

Пропозиція (зауваження)

• Звернення громадян, де висловлюються порада, рекомендація щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування депутатів усіх рівнів, посадових осіб, а також думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, вдосконалення соціально-культурної та інших сфер діяльності держави і суспільства.

Заява (клопотання)

• Прохання про сприяння реалізації прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності. Клопотання – письмове звернення з проханням про визнання за собою відповідного статусу, прав чи свобод.

Скарга

• Звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб.

Закон України «Про звернення громадян»

Стаття 5. Вимоги до звернення. *Стаття 7.* Заборона відмови в прийнятті та розгляді звернення

https://cutt.ly/gTaDSeu

Рішення про відмову в задоволенні вимог, викладених у заяві (клопотанні), доводиться до відома громадянина в письмовій формі з посиланням на закон і викладенням мотивів відмови, а також із роз'ясненням порядку оскарження ухваленого рішення.

Громадяни повинні знати, що **проведення особистого прийому громадян** – це не право, а законодавчо передбачений обов'язок посадових осіб. Згідно зі статтею 22 Закону України «Про звернення громадян»

керівники та інші посадові особи органів державної влади, місцевого самоврядування, установ, організацій, об'єднань громадян, підприємств зобов'язані проводити особистий прийом громадян.

Громадянин, який звернувся із заявою чи скаргою до органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб, має право

- Особисто викласти аргументи особі, що перевіряла заяву чи скаргу, та брати участь у перевірці поданої скарги чи заяви
- Ознайомитися з матеріалами перевірки

- Подавати додаткові матеріали або наполягати на їх запиті органом, який розглядає заяву чи скаргу
- Бути присутнім під час розгляду заяви чи скарги

- Користуватися послугами адвоката або представника трудового колективу, організації, яка здійснює правозахисну функцію
- Одержати письмову відповідь про результати розгляду заяви чи скарги

- Висловлювати вимогу щодо дотримання таємниці розгляду заяви чи скарги; вимагати відшкодування збитків, якщо вони стали результатом порушень установленого порядку розгляду звернень

Прийом проводиться регулярно у встановлені дні та години. Графіки прийому доводяться до відома громадян.

Усі звернення громадян на особистому прийомі реєструються. Якщо вирішити порушене в усному зверненні питання безпосередньо на особистому прийомі неможливо, воно розглядається у тому самому порядку, що й письмове звернення. Про результати розгляду громадянину повідомляється письмово або усно, за бажання громадянина.

Закон України «Про звернення громадян»

Стаття 20. Термін розгляду звернень громадян

Звернення розглядаються і вирішуються у термін не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, – невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня їх отримання. Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник відповідного органу, підприємства, установи, організації або його заступник встановлюють необхідний термін для його розгляду, про що повідомляється особі, яка подала звернення. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати сорока п'яти днів.

На обґрунтовану письмову вимогу громадянина термін розгляду може бути скорочено. Звернення громадян, які мають встановлені законодавством пільги, розглядаються у першочерговому порядку.

Виконайте практичну роботу. Обговоріть ситуації у групах, використовуючи запитання для аналізу, подані після кожної ситуації.

Ситуація 1. Громадянин Турботливий А. направив письмове звернення до голови районної ради з вимогою надати йому роз'яснення щодо екологічного та санітарно-епідеміологічного стану річки, яка протікає поблизу його помешкання, і в яку, за публікаціями в ЗМІ і його власними спостереженнями, місцеві підприємства скидають відходи.

1. Чи правильно адресоване звернення Турботливого А.?
2. Визначте вид звернення Турботливого А.
3. Протягом якого терміну потрібно розглянути звернення?
4. Чи потребує це звернення додаткового вивчення?
5. Чи має це звернення встановлені законодавством пільги при розгляді?

Ситуація 2. Особа з інвалідністю внаслідок Другої світової війни Хоробрий М. звернувся до голови облдержадміністрації з листом, у якому повідомив, що прокурорка області не надала йому відповіді на два листи, у яких ішла мова про незаконну розробку гранітних кар'єрів та нанесення шкоди довкіллю.

1. Чи правильно адресоване звернення Хороброго М.?
2. Визначте вид звернення Хороброго М.
3. Чи має це звернення встановлені законодавством пільги при розгляді?
4. Протягом якого терміну потрібно розглянути звернення Хороброго М.?
5. Чи потребує вказане звернення додаткового вивчення?

Ситуація 3. Громадянка Застережлива М. звернулася з листом до начальника обласного управління внутрішніх справ, у якому вказала, що громадянин Гамірний В., який проживає в сусідній квартирі, постійно (і вдень, і вночі) вмикає музику на повну гучність, часто запрошує гостей, усі ці вечірки закінчуються сварками. Застережлива М. має хворого чоловіка і двох неповнолітніх дітей. На її прохання припинити таку поведінку Гамірний В. не реагує. Дільничний офіцер поліції заявляє, що в нього немає часу займатися такими «дрібницями».

1. Чи правильно адресоване звернення Застережливої М.?
2. Визначте вид звернення Застережливої М.
3. Чи має це звернення встановлені законодавством пільги при розгляді?
4. Протягом якого строку необхідно розглянути звернення Застережливої М.?
5. Чи потребує вказане звернення додаткового вивчення?

Ситуація 4. Директор закладу освіти Далекоглядний В. звернувся до Уповноваженої Верховної Ради України з прав людини з листом. Він вказав, що працює в школі, де навчання дітей організоване у дві зміни: з 8.00 до 19.40. У найближчий час кількість дітей, які проживають у навколишньому мікрорайоні, збільшиться. Поряд зі школою є майданчик, на якому можна побудувати приміщення, але в міському й обласному бюджетах коштів немає. Навчання в дві зміни – це порушення прав дітей. Далекоглядний В. просить допомогти добудувати приміщення. Через деякий час до школи приїхала комісія в складі заступника голови облдержадміністрації і начальника обласного управління освіти, які заявили, що їхня мета – розглянути скаргу до Уповноваженої Верховної Ради.

1. Чи правильно адресоване звернення Далекоглядного В.?
2. Визначте вид звернення Далекоглядного В.
3. Чи має звернення пільги, встановлені законодавством, при розгляді?
4. Протягом якого строку необхідно розглянути звернення?
5. Чи потребує вказане звернення додаткового вивчення?

Виконайте онлайн-вправу «Звернення громадян»

https://cutt.ly/gRvWEkq

З'ясуйте, до якої галузі права належать поняття, зазначені у схемі. Укажіть назву нормативно-правового акта, що регулює вказані відносини. Заповніть схему.

Звернення громадян – це _____

Класифікація звернень громадян (відповідно до чинного законодавства)

_____	Залежно від форми звернення	_____
_____	_____	_____
Колективні	_____	_____
		Скарга – це _____

Розгляду не підлягають:	Строки розгляду звернень громадян:
• звернення осіб, визнаних судом недієздатними	• _____
• _____	• _____
• _____	• _____
• _____	• _____

Обговоріть з батьками тему уроку й підготуйте звернення до місцевих органів влади з пропозиціями щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, удосконалення соціально-культурної та інших сфер життя вашого міста (села, селища).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ

I. Дайте відповіді на запитання.

1. Які механізми захисту прав і свобод людини та громадянина ви знаєте?
2. Дайте визначення поняттям: «людина», «особа», «громадянин», «громадянство», «конституція», «права і свободи людини», «конституційні обов'язки».
3. Назвіть і схарактеризуйте види конституційних прав і свобод людини та громадянина.
4. Які органи державної влади ви знаєте? Дайте коротку характеристику кожній гілці влади.
5. Що таке місцеве самоврядування?
6. Схарактеризуйте підстави набуття та припинення громадянства України.

II. Виконайте тестові завдання.

1. Орган держаної влади, який вирішує питання відповідності Конституції України законів та інших правових актів, – це

А Президент України
Б Верховна Рада України
В Верховний Суд
Г Конституційний Суд України

2. Поняття «громадянин» розкрито в такому визначенні

А Людина як носій свідомості, що відзначається неповторною сукупністю соціально значущих якостей, способом існування якої є її розвиток і діяльність.
Б Людина, що має стійкий правовий зв'язок з конкретною державою, що проявляється у взаємних правах та обов'язках.
В Суб'єкт правовідносин.
Г Конкретна людина, що біологічно й соціально вирізняється з-поміж інших людей, має індивідуально виражені психофізичні якості.

3. Громадянство України припиняється внаслідок

А Втрати громадянства
Б Усиновлення
В Встановлення батьківства
Г Видворення з території України

4. Не є обставиною, за якої особа автоматично втрачає громадянство

А Добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави.
Б Набуття особою громадянства України внаслідок обману.
В Перебування протягом семи років в іншій країні за трудовим договором.
Г Добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є загальним військовим обов'язком.

5. Право людини на свободу світогляду та віросповідання належить до

А Особистих прав
Б Політичних прав
В Соціально-економічних прав
Г Культурних прав

6. Який державний орган влади має повноваження затверджувати Державний бюджет України та вносити до нього зміни?

А Кабінет Міністрів України
Б Верховний Суд
В Міністерство фінансів України
Г Верховна Рада України

7. Укажіть форму власності територіальної громади.

А Приватна
Б Комунальна
В Державна
Г Власність українського народу

8. Поняття «територіальна громада» охоплює

А Жителів району, області
Б Село, селище, місто
В Об'єднання людей за політичними уподобаннями
Г Жителів села, селища, міста

9. Визначте поняття, що характеризується як об'єктивно обумовлена вимога держави до особи діяти чітко визначеним у законі чином або утримуватися від здійснення певних дій.

А Право **Б** Свобода **В** Гарантія **Г** Обов'язок

10. Який державний орган за Конституцією України є гарантом додержання прав і свобод людини та громадянина?

А Верховна Рада України
Б Президент України

В Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
Г Конституційний Суд України

III. Знайдіть і виправте в тексті помилки.

Неспокійний Іван подав скаргу до директора місцевого магазину з порадою поліпшити асортимент цукерок у ввіреному йому закладі. До скарги він додав примірник Закону України «Про звернення громадян». У зверненні зазначив своє прізвище, ім'я, місце роботи, партійну приналежність та свій вік.

Директор магазину на п'ятий день повернув поштою звернення до місця роботи Неспокійного Івана, зазначивши, що він не буде розглядати скаргу через відсутність дати подачі та те, що звернення було написане з граматичними помилками.

Іван сказав сусідам, що за умови відсутності відповіді протягом 5 днів буде подавати скаргу до прокуратури щодо невиконання вимог посадовою особою місцевої влади Закону України.

Відповідь оформіть у вигляді такої таблиці:

№	Помилка в тексті	Виправлення помилки відповідно до Закону України «Про звернення громадян»

IV. Розв'яжіть юридичну ситуацію.

Громадянин Велеречивий звернувся до Конституційного Суду України зі скаргою на порушення його конституційного права діями та рішеннями міського голови щодо неправомірно встановлених тарифів за надані комунальні послуги. У скарзі він вказував на необхідність перевірити законність встановлення підвищених тарифів і примусити органи місцевого самоврядування відмінити їх. Але Конституційний Суд України відмовив Велеречивому в прийнятті скарги.

Чи правомірна відмова в прийнятті скарги? Відповідь обґрунтуйте.

РОЗДІЛ IV

НЕПОВНОЛІТНІ ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ, СІМЕЙНИХ, ТРУДОВИХ, АДМІНІСТРАТИВНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

§ 15. Цивільна правоздатність і дієздатність

Г. Сковорода про вміння користуватися можливостями, які випадають нам за життя:

«Щасливий, хто мав змогу знайти щасне життя. Але ще щасливіший той, хто вміє ним користуватися».

- Чи знаєте ви свої цивільні права та обов'язки?
- Чи вмієте ви користуватися ними?

1. Цивільна правосуб'єктність. ***Цивільні правовідносини*** – це майнові або особисті немайнові відносини, урегульовані нормами цивільного права, що виникають між автономними й рівноправними суб'єктами, наділеними суб'єктивними правами та обов'язками.

Правовідносини виникають між учасниками – *суб'єктами* щодо майнового або немайнового блага – *об'єкта*. Крім того, важливим елементом будь-яких цивільних правовідносин є *зміст*, відображений у конкретних суб'єктивних правах та обов'язках учасників правовідносин.

Особливістю правового статусу суб'єктів цивільного права є те, що вони наділяються цивільною правосуб'єктністю, яка включає цивільну правоздатність та цивільну дієздатність.

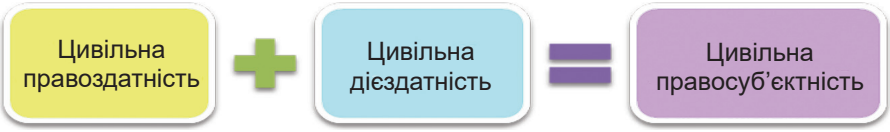

Характеризуючи суб'єктів цивільного права, розрізняють фізичних та юридичних осіб. Людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою. Юридичною особою є організація (установа, заклад), створена й зареєстрована в установленому законом порядку.

2. Цивільна правоздатність.

Цивільна правоздатність – здатність особи мати цивільні права та обов'язки.

Це означає, що фізичні особи мають здатність бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків, мати будь-яке право чи обов'язок з тих, що надаються чи допускаються законом. Цивільна правоздатність є невід'ємною від особи незалежно від віку, стану здоров'я чи інших характеристик людини.

Цивільний кодекс України

Стаття 25. Цивільна правоздатність фізичної особи

1. Здатність мати цивільні права і обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи.

2. Цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження.

4. Цивільна правоздатність фізичної особи припиняється у момент її смерті.

Стаття 80. ... Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді.

Правоздатність і дієздатність юридичної особи виникають одночасно – у момент її державної реєстрації і внесення її до Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України. Цивільна правосуб'єктність держави України, Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування визначається Конституцією і законами України. Наприклад, відповідно до статті 13 Конституції України органи державної влади і місцевого самоврядування здійснюють права власника на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси України.

3. Цивільна дієздатність.

Цивільна дієздатність – здатність фізичної особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Цивільна дієздатність залежить від віку й психічного стану фізичної особи. Цивільний кодекс України виділяє часткову, неповну, повну або обмежену дієздатність. Фізична особа, що страждає на хронічний, стійкий психічний розлад і не здатна усвідомлювати своїх дій та (або) керувати ними, за рішенням суду може бути визнана недієздатною.

Отже, обмеження цивільної правосуб'єктності можливе виключно за рішенням суду. Судом також ці обмеження скасовуються в разі зміни психічного стану на краще (припинення зловживання спиртними напоями, видужання).

Цивільний кодекс України

Стаття 34. Повна цивільна дієздатність

2. У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. У разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається.

Стаття 35. Надання повної цивільної дієздатності

1. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини.

3. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця.

...5. У разі припинення трудового договору, припинення фізичною особою підприємницької діяльності надана їй повна цивільна дієздатність зберігається.

	Види дієздатності фізичної особи				Недієздатність фізичної особи
	Часткова	Неповна	Повна	Обмежена	
Статус особи	Малолітня	Неповнолітня	Повнолітня	Обмежує дієздатність тільки суд	Визнає особу недієздатною тільки суд
Причини існування видів дієздатності	Вік – особа не досягла 14 років	Особа у віці від 14 до 18 років	Фізична особа, яка досягла 18 років	1) Якщо фізична особа страждає на психічний розлад, який істотно впливає на здатність усвідомлювати значення своїх дій; 2) Якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, азартними іграми і тим ставить себе чи свою сім'ю у скрутне матеріальне становище	Якщо фізична особа внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними
Забезпечення прав та інтересів за відсутності повної дієздатності	З метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав малолітніх встановлюється опіка	З метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав неповнолітніх встановлюється піклування		З метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав обмежено дієздатних встановлюється піклування	З метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав недієздатних встановлюється опіка
Відповідальність	Не несе відповідальності за завдану нею шкоду	Несе відповідальність за порушення договору, за шкоду, завдану нею. Якщо в неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування, додаткову відповідальність несуть її батьки	Самостійно несе відповідальність	Самостійно несе відповідальність за порушення нею договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, що завдана нею іншій особі	Відповідальність за шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, несе її опікун

4. Обсяг цивільної правосуб'єктності неповнолітніх. Обсяг цивільної дієздатності неповнолітніх осіб є досить широким. Вони можуть набувати цивільних прав та обов'язків як самостійно – у визначених законом випадках, так і за згодою батьків (усиновлювачів). У неповнолітніх власників залишаються ті самі права, які вони мали як малолітні, а саме:

- самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість;
- здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Крім правочинів, які має право здійснювати малолітня особа, фізична особа у віці від 14 до 18 років (неповнолітня особа) має право:

- самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;
- самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;
- бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;
- самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, унесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку).

Неповнолітня особа вчиняє інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників. На вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування. Неповнолітня особа може розпоряджатися грошовими коштами, що внесені повністю або частково іншими особами у фінансову установу на її ім'я, за згодою органу опіки та піклування і батьків (усиновлювачів) або піклувальника.

За наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права.

Цивільний кодекс України

Стаття 33. Цивільна відповідальність неповнолітньої особи

1. Неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону.

2. Неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника. Якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть її батьки або піклувальник.

I. Розв'яжіть онлайн-кросворд «Цивільна правосуб'єктність»

https://cutt.ly/mRvWIKU

II. Виконайте тестові завдання.

1. Серед запропонованих ситуацій укажіть ті, у яких потрібна згода батьків для розпорядження власністю або для здійснення неповнолітніми правочинів.

А 14-річний Андрій бажає подарувати своїй тітці автомобіль, який він отримав у спадок від діда.
Б 15-річний Данило, отримавши стипендію, хоче купити мобільний телефон.
В 16-річний Артем на отримані за винахід гроші має намір купити квартиру.
Г 14-річна Наталя бажає зняти з банківського рахунку, який відкрила на її ім'я рідна тітка, кошти на придбання спортивного спорядження.
Д 17-річна Олена має намір відкрити кафе «Солодка випічка».
Е 15-річна Світлана хоче віддати гроші, подаровані їй, у Фонд допомоги країнам Африки.

2. Установіть відповідність між цивільними правами та віковим статусом фізичної особи.

1 Самостійно укладати договір банківського вкладу
2 Здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності
3 Самостійно вчиняти дрібні побутові правочини
4 Самостійно розпоряджатися своїм заробітком

А Малолітня особа
Б Неповнолітня особа

3. 15-річному Данилові відмовили у придбанні моторного човна. На які законні підстави спиралися працівники закладу торгівлі, мотивуючи відмову?

А Відсутність паспорта у 15-річного Данила
Б Недостатній обсяг дієздатності
В Відсутність правоздатності
Г Відсутність водійських прав у Данила

III. Порівняйте пари понять.

- Цивільна правоздатність – цивільна дієздатність.

IV. Заповніть пропуски в таблиці.

Вид дієздатності	?	?	Повна дієздатність
Характеристика особи	Малолітня особа (віком до 14 років)		
Які права має особа даного виду дієздатності?	• _____ • _____	• _____ • _____ • _____ • _____	• _____
Наведіть два приклади використання такого права	1) 2)	1) Отримавши стипендію, 16-річний Василь купив лижне спорядження. 2)	1) 2)

§ 16. Власність неповнолітніх

Практичне заняття 4

1. Право власності.

Ознайомтеся з теоретичним матеріалом.

З економічної точки зору право власності означає приналежність матеріальних благ конкретним особам, поділ на «моє» і «чуже». В юридичному розумінні змістом поняття «власність» є повноваження конкретної особи – власника – володіти, користуватися та розпоряджатися конкретними благами в межах, визначених законом.

Конституція України

Стаття 41. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

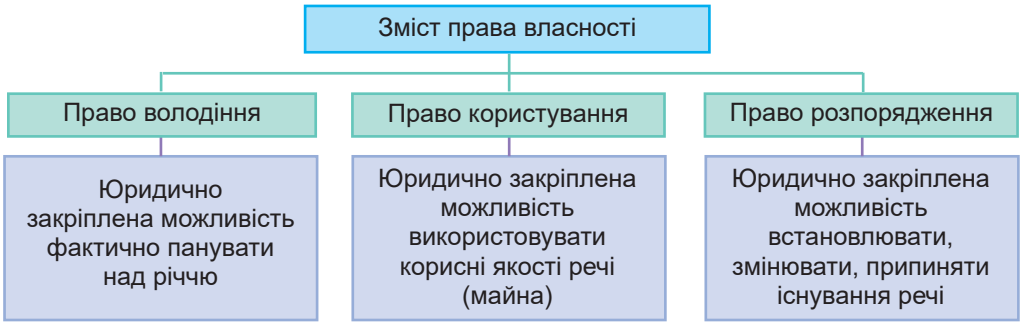

Подивімося навколо себе. Телефон, який лежить у вас на парті, створено для того, щоб швидко знайти потрібну інформацію, прочитати книжку, користуватися ним як калькулятором, підручником, фотоапаратом. Він є засобом зв'язку. Отже, коли ви спілкуєтеся за допомогою телефона, ви використовуєте корисні якості цієї речі.

Ви можете перекласти телефон на інше місце, протерти екран, покласти в портфель. Такими діями ви заявляєте про панування над річчю, тобто ви нею володієте. Крім того, володіння може проявлятися і в бездіяльності: покласти дома гаджет на поличку і не користуватися ним. Але ви не втрачаєте права володіння ним.

Третє повноваження власника – розпорядження. Про нього йдеться, коли ви вирішуєте подальшу долю речі. Свій телефон ви можете подарувати чи позичити однокласнику, поміняти на інший, якщо він вийшов з ладу, – утилізувати. Саме в цих випадках говорять, що ви розпоряджаєтеся річчю.

Власникові належать усі три правомочності щодо свого майна. Ті особи, які здійснюють тільки право володіння та право користування майном, не є власниками. Наприклад, орендар землі не має права продати, подарувати ділянку, тому що він не є власником цієї земельної ділянки.

Виконайте онлайн-вправу «Зміст права власності»

https://cutt.ly/KRvWDt3

Правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном.

Виконайте завдання за алгоритмом.

1. Розгляньте малюнки. Поміркуйте, з якими складовими поняття власності асоціюються у вас ці зображення.

2. Обговоріть, за якими ознаками ви зробили висновок, що на малюнку зображено володіння, користування або розпорядження річчю.
3. Придумайте та розіграйте в ролях ситуацію, яка б ілюструвала конкретне право.
4. Презентуйте вашу ситуацію іншим групам.

2. Які права мають неповнолітні як власники?

Серед поданих нижче ситуацій, спираючись на статтю 32 Цивільного кодексу України, знайдіть ті, де неповнолітні особи вправі самі розпорядитися своєю власністю, і заповніть у таблиці перший стовпчик, а також ті ситуації, де потрібна згода батьків, та заповніть другий стовпчик таблиці.

Номер ситуації, де неповнолітні можуть самі розпоряджатися своєю власністю, здійснювати правочини	Номер ситуації, де потрібна згода батьків для розпорядження своєю власністю або для здійснення правочинів
№	№

1. 14-річний Артем, отримавши стипендію за перемогу у Всеукраїнській олімпіаді з історії, відкрив банківський рахунок на своє ім'я.

2. 17-річна Дарина після закінчення школи вирішила зайнятися бізнесом. На кошти, які лежали на її банківському рахунку, вона відкрила й зареєструвала своє підприємство з виробництва морозива.

3. 15-річний Данило на гроші, отримані від продажу свого винаходу, купив невеличку майстерню на околиці міста.

4. 14-річний Володимир обміняв велосипед, що подарувала йому на Новий рік бабуся, на колекцію CD-дисків.

5. 16-річна Олена з дитинства мріяла про заняття мотоспортом. Задля цього після завершення 9-го класу вона пішла навчатися до професійного ліцею, щоб отримувати стипендію. Усі кошти вона відкладала і через 1,5 року купила мотоцикл.

Після закінчення роботи зробіть взаємоперевірку, спираючись на нормативно-правові акти.

Прочитайте приклад розв'язання задачі.

Анастасія Шанель (16 років) працювала реалізатором на ринку й отримувала заробітну плату в приватного підприємця. Свої гроші вона витрачала на придбання дорогих парфумів. Мати Анастасії звернулася до роботодавця з

вимогою видавати їй зарплату доньки, оскільки вона має намір придбати Анастасії теплі речі й взуття. Підприємець відмовив у задоволенні вимог матері.

1. Чи має право Анастасія витрачати свою зарплату на власний розсуд?
2. Який вид дієздатності має Анастасія?
3. До якого органу потрібно звернутися матері, щоб обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком? Яке рішення цей орган повинен ухвалити?

Відповідь: Подані правовідносини регулюються нормами цивільного права.

Анастасія Шанель є неповнолітньою особою. Вона має неповну цивільну дієздатність. Права неповнолітньої особи регулюються статтею 32 Цивільного кодексу України, де зазначено, що фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) має право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами.

Але у статті 35 ЦКУ зазначається, що фізичній особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором, може бути надано повну цивільну дієздатність. Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а в разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду.

З умов задачі ми не можемо зробити висновок, чи зверталась Анастасія до компетентного органу з питання надання їй повної цивільної дієздатності, тому стверджуватимемо, що дієздатність її неповна.

Підприємець відмовив матері Анастасії законно, тому що він не має права видавати заробітну плату іншим особам. Але мати Анастасії може звернутися до місцевого суду. Це питання регулюється пунктом 5 статті 32 ЦКУ: «За наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права.

Суд розгляне обставини справи і за наявності достатніх підстав (наприклад, скрутне матеріальне становище матері Анастасії та необхідність придбання теплих речей для дочки) може обмежити неповнолітню розпоряджатися своїм заробітком або позбавити її цього права й передати ці права батькам.

Розв'яжіть ситуацію.

17-річна Світлана Свістельник на зароблені під час літніх канікул гроші купила собі золоті сережки. На отримані в дарунок від бабусі 2 тис. гривень купила золоту каблучку. Через деякий час вона продала сережки своїй подрузі – 18-річній Ользі. Батьки Світлани, дізнавшись про це, звернулися з позовом до суду про визнання всіх договорів недійсними.

Дайте правову оцінку ситуації за алгоритмом:
1. Скільки було вчинено договорів?
2. На вчинення яких дій достатньо обсягу цивільної дієздатності Світлани, а на здійснення яких їй потрібна згода батьків?
3. Яке рішення ухвалить суд, на вашу думку, у кожному окремому випадку?

Цивільний кодекс України

Стаття 32. Неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років

1. Крім правочинів, передбачених статтею 31 цього Кодексу, фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) має право:

1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;

2) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;

3) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;

4) самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, унесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку).

2. Неповнолітня особа вчиняє інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників. На вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування.

3. Неповнолітня особа може розпоряджатися грошовими коштами, що внесені повністю або частково іншими особами у фінансову установу на її ім'я, за згодою органу опіки та піклування та батьків (усиновлювачів) або піклувальника.

4. Згода на вчинення неповнолітньою особою правочину має бути одержана від батьків (усиновлювачів) або піклувальника та органу опіки та піклування відповідно до закону.

5. За наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права. Суд скасовує своє рішення про обмеження або позбавлення цього права, якщо відпали обставини, які були підставою для його прийняття.

Стаття 34. Повна цивільна дієздатність. *Стаття 35.* Надання повної цивільної дієздатності

https://cutt.ly/hTaDF6U

1. Складіть юридичну задачу з використанням набутих знань. Запропонуйте її для розв'язання однокласникам. **2.** Поясніть норму цивільного права: «Власність зобов'язує». Приготуйтеся обговорити цю норму в загальному колі, спираючись на конкретні приклади.

§ 17. Захист прав споживачів. Особливості електронного продажу та операцій із кредитною карткою

Практичне заняття 5

1. Хто такі споживачі, продавці, виробники, виконавці. Захист прав споживачів. Сьогодні ми вже не уявляємо, як можна обійтися без товарів повсякденного вжитку, які кожного дня купуємо в магазині, супермаркеті чи на базарі. Ми користуємося громадським транспортом і мобільним телефоном, замовляємо послуги мережі Інтернет. Усе це вказує на нас, як на суб'єкт правовідносин, де особи виступають у ролі споживача, продавця, виробника чи виконавця.

Виконайте онлайн-вправу «Захист прав споживачів»

https://cutt.ly/zRvWJZ0

Прочитайте визначення та перевірте правильність виконання завдання.

Споживач – фізична особа, яка придбала, замовила, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Продавець – суб'єкт господарювання, який згідно з договором реалізує споживачеві товари або пропонує їх до реалізації.

Виробник – суб'єкт господарювання, який: виробляє товар або заявляє про себе як про виробника товару чи про виготовлення такого товару на замовлення, розміщуючи на товарі та (або) на упаковці чи супровідних документах, що разом з товаром передаються споживачеві, своє найменування (ім'я), торговельну марку.

Виконавець – суб'єкт господарювання, який виконує роботи або надає послуги.

Відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг регулює Закон України «Про захист прав споживачів».

Споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають визначені законом права. Розглянемо їх за допомогою схеми.

Захист своїх прав державою

• Держава забезпечує споживачам захист їх прав, надає можливість вільного вибору продукції, здобуття знань і кваліфікації, необхідних для прийняття самостійних рішень під час придбання та використання продукції відповідно до їх потреб, і гарантує придбання або одержання продукції іншими законними способами в обсязі, що забезпечує рівень споживання, достатній для підтримання здоров'я та життєдіяльності.

Належну якість продукції та обслуговування

• Продавець (виробник, виконавець) зобов'язаний передати споживачеві продукцію належної якості, а також надати інформацію про цю продукцію.

• Продавець (виробник, виконавець) на вимогу споживача зобов'язаний надати йому документи, які підтверджують належну якість продукції.

Інші права

• Право на безпеку продукції.

• Право на необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця).

• Право на відшкодування шкоди (збитків), завданої дефектною чи фальсифікованою продукцією або продукцією неналежної якості, а також майнової та моральної шкоди, завданої небезпечною для життя і здоров'я людей продукцією.

• Право на звернення до суду та інших уповноважених органів державної влади за захистом порушених прав; право на об'єднання в громадські організації споживачів.

Розв'яжіть юридичні ситуації, спираючися на статті Закону України «Про захист прав споживачів».

Ситуація 1. Громадянин Буряк В. придбав холодильник. Коли його встановили працівники сервісної служби супермаркету електроніки, він пропрацював 2 години й почав замість замороження продуктів нагрівати їх. Громадянин Буряк викликав представників сервісної служби, які забрали техніку для ремонту. Споживач у письмовій формі вимагав, щоб на час ремонту холодильника йому було надано товар відповідної марки для користування. Адміністрація супермаркету відповіла відмовою. Коли холодильник з ремонту не повернули через два місяці і 4 дні, мотивуючи тим, що чекають на запчастину з країни-виробника, Буряк В. подав до суду позов з вимогою надати інший товар відповідної якості й виплатити йому неустойку.

- У якої зі сторін конфлікту кращі судові перспективи?

Ситуація 2. Громадянин Волинко Є. придбав у магазині побутової техніки автоматичну пральну машину синього кольору. Оскільки техніку мали привезти йому зі складу, Волинко оформив усі потрібні документи, перевіривши зазначені дані про виробника, модель, колір, вартість та інші параметри товару, оплатив товар у касі магазину і поїхав додому. Увечері, коли йому доставили пральну машину, Волинко виявив, що хоча товар відповідав усім основним характеристикам обраної ним моделі, але був не синього кольору, як він замовляв, а білого.

Споживач відмовився забирати товар, оскільки біла пральна машина йому не підходить. Наступного дня Волинко прийшов до магазину з вимогою: або надати йому товар того кольору, який він замовляв, або повернути гроші. У магазині йому відмовили, мотивувавши це тим, що гроші вже заплачено, а колір товару не є його обов'язковою характеристикою. Волинко Є. подав позов до суду про порушення прав споживача.

Споживач чи продавець має кращі судові перспективи?

Закон України «Про захист прав споживачів»

Стаття 8. Права споживача у разі придбання ним товару неналежної якості

1. У разі виявлення протягом установленого гарантійного строку недоліків споживач, у порядку та у строки, що встановлені законодавством, має право вимагати:

1) пропорційного зменшення ціни;

2) безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк;

3) відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

У разі виявлення протягом установленого гарантійного строку істотних недоліків, які виникли з вини виробника товару (продавця, виконавця), або фальсифікації товару, підтверджених за необхідності висновком експертизи, споживач, у порядку та у строки, що встановлені законодавством і на підставі обов'язкових для сторін правил чи договору, має право за своїм вибором вимагати від продавця або виробника:

1) розірвання договору та повернення сплаченої за товар грошової суми;

2) вимагати заміни товару на такий же товар або на аналогічний, з числа наявних у продавця (виробника), товар.

4. Продавець і виробник під час продажу (реалізації) товару зобов'язані інформувати споживача про підприємства, що задовольняють вимоги, установлені частинами першою і третьою цієї статті.

5. Продавець, виробник зобов'язані прийняти товар неналежної якості у споживача й задовольнити його вимоги.

Доставка великогабаритних товарів і товарів вагою понад п'ять кілограмів продавцю, виробнику та їх повернення споживачеві здійснюються за рахунок продавця, виробника.

6. За наявності товару вимога споживача про його заміну підлягає негайному задоволенню, а в разі виникнення потреби в перевірці якості – протягом 14 днів або за домовленістю сторін.

У разі відсутності товару вимога споживача про його заміну підлягає задоволенню у двомісячний строк з моменту подання відповідної заяви. Якщо задовольнити вимогу споживача про заміну товару в установлений строк неможливо, споживач вправі на свій вибір пред'явити продавцю, виробнику інші вимоги, передбачені пунктами 1, 3, 4, 5 частини першої цієї статті.

7. Під час заміни товару з недоліками на товар аналогічної марки (моделі, артикулу, модифікації) належної якості, ціна на який змінилася, перерахунок вартості не провадиться.

Під час заміни товару з недоліками на такий же товар іншої марки (моделі, артикулу, модифікації) належної якості перерахунок вартості товару з недоліками у разі підвищення ціни провадиться, виходячи з його вартості на час обміну, а в разі зниження ціни, – виходячи з вартості на час купівлі.

При розірванні договору розрахунки із споживачем у разі підвищення ціни на товар провадяться, виходячи з його вартості на час пред'явлення відповідної вимоги, а в разі зниження ціни, – виходячи з вартості товару на час купівлі. Гроші, сплачені за товар, повертаються споживачеві в день розірвання договору, а в разі неможливості повернути гроші в день розірвання договору – в інший строк за домовленістю сторін, але не пізніше ніж протягом 7 днів.

8. У разі придбання споживачем непридатного харчового продукту продавець зобов'язаний замінити його на харчовий продукт, який є придатним до споживання, або повернути споживачеві сплачені ним кошти.

9. При пред'явленні споживачем вимоги про безоплатне усунення недоліків товару вони повинні бути усунуті протягом 14 днів з дати його пред'явлення або за згодою сторін в інший строк.

На письмову вимогу споживача на час ремонту йому надається (з доставкою) товар аналогічної марки (моделі, артикулу, модифікації) незалежно від моделі.

За кожний день затримки виконання вимоги про надання товару аналогічної марки (моделі, артикулу, модифікації) та за кожний день затримки усунення недоліків понад установлений строк (14 днів) споживачеві виплачується неустойка відповідно в розмірі 1 % вартості товару.

10. Споживач має право пред'явити виробнику (продавцю) вимогу про безоплатне усунення недоліків товару після закінчення гарантійного строку. Ця вимога може бути пред'явлена протягом установленого строку служби, а якщо такий не встановлено – протягом 10 років, якщо в товарі було виявлено недоліки (істотні недоліки), допущені з вини виробника.

11. Вимоги споживача розглядаються після пред'явлення споживачем розрахункового документа, а щодо товарів, на які встановлено гарантійний строк, – технічного паспорта чи іншого документа, що його замінює, з позначкою про дату продажу.

Під час продажу товару продавець зобов'язаний видати споживачеві розрахунковий документ установленої форми, що засвідчує факт купівлі, з позначкою про дату продажу.

14. Вимоги споживача, передбачені цією статтею, не підлягають задоволенню, якщо продавець, виробник доведуть, що недоліки товару виникли внаслідок порушення споживачем правил користування товаром або його зберігання.

Стаття 9. Права споживача при придбанні товару належної якості

1. Споживач має право обміняти непродовольчий товар належної якості на аналогічний у продавця, в якого він був придбаний, якщо товар не задовольнив його за формою, габаритами, фасоном, кольором, розміром або з інших причин не може бути ним використаний за призначенням.

Споживач має право на обмін товару належної якості протягом чотирнадцяти днів, не рахуючи дня купівлі, якщо триваліший строк не оголошений продавцем.

Обмін товару належної якості провадиться, якщо він не використовувався і якщо збережено його товарний вигляд, споживчі властивості, пломби, ярлики, а також розрахунковий документ, виданий споживачеві разом з проданим товаром.

2. Якщо на момент обміну аналогічного товару немає у продажу, споживач має право або придбати будь-які інші товари з наявного асортименту з відповідним перерахуванням вартості, або розірвати договір та одержати назад гроші у розмірі вартості повернутого товару, або здійснити обмін товару на аналогічний при першому ж надходженні відповідного товару в продаж.

3. При розірванні договору купівлі-продажу розрахунки із споживачем провадяться, виходячи з вартості товару на час його купівлі. Гроші, сплачені за товар, повертаються споживачеві в день розірвання договору, а в разі неможливості повернути гроші в день розірвання договору – в інший строк за домовленістю сторін, але не пізніше ніж протягом семи днів.

Стаття 10. Права споживача в разі порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг**)**

1. Споживач має право відмовитися від договору про виконання робіт (надання послуг) і вимагати відшкодування збитків, якщо виконавець своєчасно не приступив до виконання зобов'язань за договором або виконує роботу так повільно, що закінчити її у визначений строк стає неможливим.

Якщо значну частину обсягу послуги чи робіт (понад сімдесят відсотків загального обсягу) вже було виконано, споживач має право розірвати договір лише стосовно частини послуги або робіт, що залишилася...

Ситуація 3. Змоделюйте ситуацію, яка б вимагала подальших дій щодо захисту прав споживача, і розіграйте її в ролях. Запропонуйте іншим групам після демонстрації ситуації проаналізувати помилки, допущені споживачем і продавцем. Під час рольової гри використовуйте зразок скарги (претензії) на випадок порушення ваших прав як споживача.

Зразок скарги про захист прав споживачів

_____ обласне управління захисту прав споживачів

м. _____ вул. _____

(кого?) _____

що зареєстрований за адресою:

_____

СКАРГА

Я, _____ _____, 02.01.2021 р. о 16.30 год. купив у магазині «_____» декілька товарів, серед яких _____ _____ (найменування товару), що підтверджується фіскальним чеком № _____ (копія додається). Лише вдома цього ж дня я помітив, що _____ (найменування товару) пошкоджений. Наступного дня я прийшов у магазин, щоб обміняти товар неналежної якості на аналогічний належний товар. Представнику магазину я повідомив зміст

свого звернення, показав фіскальний чек, а також пошкоджений товар, просив обміняти проданий мені товар неналежної якості на аналогічний товар належної якості.

Однак у задоволенні моєї вимоги мені було відмовлено на тій підставі, що це не передбачено законодавством і що _____ не належить до товарів, які підлягають обміну. Такі дії представника магазину «_____» грубо порушили мої законні права споживача.

Стаття 8 Закону передбачає, що продавець зобов'язаний прийняти товар неналежної якості у споживача і задовольнити його вимоги.

Представник магазину всупереч законодавству не лише не поміняв мені пошкоджену _____ на аналогічну якісну, а ввів мене в оману, повідомляючи неправдиву інформацію щодо положень законодавства, переконував, що пошкоджена річ – це товар, який не підлягає обміну за законодавством. Така інформація не відповідає дійсності, оскільки відповідно до статті 9 Закону Кабінет Міністрів України затверджує перелік товарів, що не підлягають обміну (поверненню).

Вважаю, що представник магазину «_____» грубо порушив мої права споживача, а тому, керуючись ст. 4, 6, 8, 23 Закону України «Про захист прав споживачів»,

прошу:

1. Захистити мої права споживача, ужити заходів впливу до посадових осіб магазину «_____» щодо усунення порушення моїх прав і негайного обміну проданого мені товару неналежної якості на аналогічний якісний за рахунок продавця.

2. Притягнути до відповідальності винних посадових осіб магазину «_____» за порушення прав споживача.

3. Про розгляд скарги та вжиті до порушника заходи впливу повідомити мене письмово.

Додаток:

1. Копія фіскального чеку № _____

«_____» _____ 2021 р.

Підпис скаржника

Пам'ятайте! Скаргу потрібно скласти у двох примірниках. Один ви передаєте особі, до якої звертаєтеся з претензією, а інший залишаєте собі. Вимагайте, щоб на вашому екземплярі зазначена особа поставила свій підпис і вказала дату отримання скарги.

Держава дбає про захист прав споживачів. Тому законодавством передбачено діяльність органів влади у сфері захисту прав споживачів. У разі порушення ваших прав у цій сфері ви можете звернутися до уповноважених компетентних органів.

2. Особливості електронного продажу та операцій із кредитною карткою.

Закон України «Про захист прав споживачів»

Стаття 17. Права споживача у сфері торговельного та інших видів обслуговування

2. Споживач має право на вільний вибір товарів і послуг у зручний для нього час та на вільне використання електронних платіжних засобів з урахуванням режи-

му роботи та обов'язкових для продавця (виконавця) форм (видів) розрахунків, установлених законодавством України.

Продавець (виконавець) зобов'язаний всіляко сприяти споживачеві у вільному виборі продукції та форм її оплати.

Забороняється примушувати споживача купувати продукцію неналежної якості або непотрібного йому асортименту, у будь-який спосіб обмежувати використання ним електронних платіжних засобів, якщо відповідно до законодавства продавець (виконавець) зобов'язаний приймати їх до сплати.

Пластикова картка – це персоніфікований платіжний інструмент, що надає особі можливість безготівкової оплати товарів і послуг, а також отримання готівкових коштів у відділеннях банків і банкоматах.

Особливістю продажу та видачі готівки по картках є те, що ці операції здійснюються магазинами і, відповідно, банками «у борг» – товари та готівка надаються клієнтам відразу, а кошти на їх відшкодування надходять на рахунки обслуговуючих підприємств через деякий час. Гарантом виконання платіжних зобов'язань є банк. Тому картки протягом усього терміну дії залишаються власністю банку, а клієнти (держателі карток) отримують їх лише в користування. Характер гарантій банка залежить від платіжних повноважень, наданих клієнту, і фіксуються класом картки.

Під час видачі картки клієнту здійснюється його персоналізація – на неї заносяться дані, що дають змогу ідентифікувати картку та її власника, а також здійснити перевірку платоспроможності картки під час оплати або видачі готівкових грошей. Процес затвердження продажу або видачі готівки по картці називається авторизацією. Для її проведення точка обслуговування робить запит платіжній системі про підтвердження повноважень пред'явника картки та його фінансових можливостей. Традиційно авторизація проводиться так: картка вставляється в POS-термінал або торговий термінал (POS – Point Of Sale), дані зчитуються з картки, касир вводить суму платежу, а власник картки зі спеціальної клавіатури – секретний ПІН-код (ПІН – Персональний Ідентифікаційний Номер). Після цього через термінал здійснюється авторизація.

Для забезпечення платежів власник картки може не вносити попередньо кошти, а отримати в банку кредит. Подібна схема реалізується під час оплати за допомогою кредитної картки. У цьому випадку ліміт пов'язано з величиною наданого кредиту, у межах якого власник картки може витрачати кошти.

Прочитайте повідомлення із сайта одного з банків України. Обговоріть подані нижче питання.

КАРТА ЮНІОРА

Шановні батьки! Запрошуємо Вашу дитину в ЮніорБанк – фінансову освітню програму N-Банку для школярів від 6 до 17 років.

Тут Ваша дитина навчиться користуватися банківськими послугами, а також розумно розпоряджатися кишеньковими грошима.

Картка ЮНІОРА – це перший крок до фінансової грамотності Вашої дитини!

З Карткою ЮНІОРА Ви можете:

1. Бути спокійними за цілість грошей Вашої дитини – виділені їй кошти будуть надійно зберігатися в «електронному гаманці»;

2. У будь-який час поповнити картку у відділенні Банку або через інтернет-банк, не виходячи з дому;
3. Контролювати всі витрати Вашої дитини за допомогою SMS-інформування;
4. Установити розмір кредитного ліміту або визначити ліміт денних витрат за карткою;
5. Налаштувати регулярний переказ коштів з Вашої картки на Картку ЮНІОРА.

1. Які переваги електронного розрахунку порівняно з готівковим існують? **2.** Чи можете ви (14–15-річні підлітки) користуватися платіжною карткою? **3.** Чи повинні батьки контролювати ваші витрати? У який спосіб вони можуть здійснювати контроль?

Обговоріть інформаційну статтю і дайте відповіді на подані нижче запитання.

ІНФОРМАЦІЙНА СТАТТЯ

Корпорація Apple погодилася повернути $32,5 млн тим батькам, чиї діти без дозволу й без введення пароля купували додатки та ігри в App Store.

Юристи Apple уклали угоду з Федеральною комісією з торгівлі США (FTC), яка отримала 37 тис. скарг на технологічну корпорацію. Представники Apple пообіцяли змінити систему списання коштів з рахунків клієнтів, щоб усі операції здійснювалися з їхньої згоди.

У 2011 р. батьки подали проти Apple колективний позов. Компанію звинуватили в тому, що безкоштовні ігри з App Store дозволяють користувачеві купувати віртуальні товари, не усвідомлюючи цього.

Щоб здійснювати покупки в App Store, користувач повинен увести пароль. Однак після авторизації першої покупки впродовж 15 хвилин можна продовжувати здійснювати покупки без пароля. Саме в цей час багато дітей потайки від батьків вільно завантажували будь-що. Батьки згодом отримували рахунки на сотні або тисячі доларів. Зокрема, одна з позивачок через «дитячі покупки» отримала рахунок на $2,6 тис.

Проблему 15-хвилинного «вікна» та дитячих покупок визнав генеральний директор Apple Тім Кук у внутрішньому листі для персоналу корпорації.

1. Чи можливий подібний розвиток подій в Україні? **2.** Як українське законодавство регулює можливість здійснення електронного придбання товарів і послуг неповнолітніми?

1. Розпитайте членів вашої родини, чи стикалися вони з порушенням прав споживача. Якщо так, то в який спосіб вони розв'язали ситуацію? Чи спиралися вони на Закон України «Про захист прав споживачів»? **2.** На підставі розповідей складіть юридичну задачу й запропонуйте її для розв'язання однокласникам.

§ 18. Сім'я. Шлюб. Взаємні права та обов'язки батьків і дітей

Г. Сковорода про сімейні стосунки: «Ні про що не турбуватися, ні за чим не турбуватися – значить не жити, адже турбота – рух душі, а життя – це рух».
«Перш за все батька й матір шануй. Вони ж бо видимі портрети тієї невидимої сили, якій ти стільки зобов'язаний».

- Прочитайте вислови українського філософа Г. Сковороди. Чому в контексті теми «сім'я» і в народних прислів'ях, і в поезії, і в філософії так часто звучать слова «турбота», «пошана»?

- Чи можна погодитися з відомим афоризмом «Одружитись – це означає наполовину зменшити свої права і вдвоє збільшити свої обов'язки»?

1. Сім'я. Сім'я – це найголовніший соціальний інститут суспільства. Вона посідає головне місце в житті людини порівняно з іншими формами людської спільності. Ні коло друзів, ні трудовий колектив не зможуть створити такий затишок й атмосферу любові, захищеності та підтримки, яку може дати людині сім'я. Сім'я об'єднує в собі не лише біологічні аспекти продовження роду, але й духовні, матеріальні аспекти. З іншого боку, сім'я як цілісна система сама спроможна творити суспільство.

Сімейний кодекс України

Стаття 3. Сім'я

https://cutt.ly/ATaDLme

Суб'єктами сімейних правовідносин можуть бути лише фізичні особи, які перебувають у шлюбі, кровному спорідненні чи відносинах усиновлення. Сімейний кодекс встановлює такий перелік суб'єктів сімейних правовідносин:

- подружжя;
- батьки, діти, усиновлювачі, усиновлені;
- баба, дід, прабаба, прадід, онуки, правнуки;
- рідні брати, рідні сестри; мачуха, вітчим, падчерка, пасинок.

До того ж усі інші родичі (двоюрідні брати та сестри, тітки, дядьки, племінники, племінниці та ін.) не є учасниками сімейних правовідносин за винятками, установленими законами.

2. Шлюб.

Сімейний кодекс України

Стаття 21. Поняття шлюбу

1. Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

2. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.

Сьогодні в Україні правові наслідки має лише зареєстрований в органах РАЦС шлюб, але так було не завжди. До початку XX ст. існував релігійний обряд шлюбу, тобто обов'язковою умовою законного шлюбу була його церковна реєстрація. На підставі Декрету Раднаркому України, виданого 20 лютого 1919 р., законним почав визнаватися лише шлюб, зареєстрований у державних органах, а церковний шлюб не мав юридичних наслідків. Звідси виникло поняття «цивільний шлюб». Але на побутовому рівні цей термін вживається зі зміненим значенням, тобто такий, що не був зареєстрованим у державних органах реєстрації актів цивільного стану. З набуттям чинності в Україні Сімейного кодексу держава визнала існування такого шлюбу, адже стаття 3 пункту 2 цього Кодексу встановлює, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки.

За допомогою права утворена сім'я офіційно заявляє про своє існування й отримує визнання своєї законності з боку суспільства та держави. Лише офіційна реєстрація союзу між жінкою та чоловіком породжує права й обов'язки подружжя.

У вступі до шлюбу існують певні умови й перешкоди. *Умови (позитивні)* вступу до шлюбу – це обставини, потрібні для того, щоб шлюб міг бути зареєстрований і був визначений дійсним. *Перешкоди (негативні умови)* – це обставини, за наявності яких реєстрація шлюбу не допускається.

Позитивні умови вступу до шлюбу

- Досягнення певного віку (шлюбний вік для чоловіків і жінок встановлюється у 18 років)
- Добровільність шлюбу

Негативні умови (перешкоди)

- Перебування жінки чи чоловіка в іншому зареєстрованому шлюбі
- Перебування жінки та чоловіка між собою в родинних зв'язках
- Тяжка хвороба або хвороба, небезпечна для одного з подружжя та (або) їхніх нащадків

Сімейний кодекс України

Стаття 26. Особи, які не можуть перебувати у шлюбі між собою

https://cutt.ly/WTaDX49

Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком особисто. Якщо реєстрація шлюбу у встановлений день не відбулася, заява втрачає чинність після спливу 3 місяців від дня її подачі

Орган РАЦС зобов'язаний ознайомити осіб, які подали заяву, з їхніми правами та обов'язками як майбутнє подружжя і батьків

Наречені зобов'язані повідомити одне одного про стан свого здоров'я. Результати медичного обстеження є таємницею і повідомляються лише нареченим

Реєстрація шлюбу відбувається обов'язково в присутності нареченої та нареченого

Перелік перешкод для реєстрації шлюбу є вичерпним. Відмова в реєстрації шлюбу за будь-якими іншими підставами: у зв'язку з расовими, національними, релігійними, соціальними та іншими відмінностями – заборонена й розглядається як грубе порушення прав людини.

Шлюб реєструється після одного місяця від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу. У разі вагітності нареченої, народження нею дитини, а також якщо є безпосередня загроза життю нареченої або нареченого, шлюб реєструється в день подання відповідної заяви. Реєстрація відбувається зазвичай у приміщенні державного органу РАЦС, але за заявою наречених в урочистій обстановці може бути проведена в іншому місці:

- за місцем проживання;
- за місцем надання стаціонарної медичної допомоги;
- в іншому місці, якщо наречені не можуть з поважних причин прибути до державного органу РАЦС.

Шлюб може бути визнано недійсним, якщо він був зареєстрований з порушенням сімейного законодавства. Рішення про недійсність шлюбу ухвалює відповідний орган РАЦС або суд.

Недійсність шлюбу – форма відмови держави від визнання укладеного шлюбу як юридично значущого акта, виражена в ухваленні суду, винесеній в порядку цивільного судочинства у зв'язку з порушенням установлених законом умов укладання шлюбу, що є за своєю суттю заходом захисту.

До кола осіб, які мають право пред'являти до суду позов про визнання шлюбу недійсним, належать: жінка або чоловік, інші особи, права яких порушено у зв'язку з реєстрацією цього шлюбу, батьки, опікун, піклувальник дитини, опікун недієздатної особи, орган опіки чи піклування, якщо захисту потребують права та інтереси дитини, особи, визнаної недієздатною, чи особи, дієздатність якої обмежена, прокурор. Визнання шлюбу недійсним означає, що права та обов'язки подружжя з моменту реєстрації шлюбу не виникали.

Недійсним є шлюб, зареєстрований

- З особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі
- Між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, рідними братом і сестрою
- З особою, яка визнана недієздатною

Шлюб визнається недійсним за рішенням суду, якщо

- Він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка
- Він є фіктивним (укладений без наміру створення сім'ї)

Шлюб може бути визнаний недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований

- Між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною
- Між двоюрідними братом та сестрою, між тіткою, дядьком та племінником, племінницею
- З особою, яка приховала свою тяжку хворобу
- З особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб

Сімейний кодекс України

Стаття 104. Підстави припинення шлюбу

1. Шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим.

2. Шлюб припиняється внаслідок його розірвання.

Сімейний кодекс України
Глава 11. Припинення шлюбу

Припинення шлюбу внаслідок його розірвання

Шлюб припиняється внаслідок його розірвання

- За спільною заявою подружжя або одного з них на підставі постанови органу РАЦС
  - За заявою подружжя, яке не має дітей
  - За заявою одного з подружжя, якщо другий визнаний безвісно відсутнім, визнаний недієздатним
- За спільною заявою подружжя на підставі рішення суду
  - Подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом з письмовим договором про те, з ким з них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо
- За позовом одного з подружжя на підставі рішення суду
  - Позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один з подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки кримінального правопорушення, щодо другого з подружжя або дитини

Умови розірвання шлюбу в порядку певної процедури

У разі розірвання шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану шлюб припиняється у день винесення ним відповідної постанови, якщо ж розірвання шлюбу відбувається в судовому порядку, то шлюб припиняється в день набрання чинності ухвалою суду про розірвання шлюбу.

3. Взаємні права й обов'язки батьків і дітей.

Прочитайте притчу. Подумайте, як слова доньки вплинули на поведінку матері, і закінчіть притчу.

В одній сім'ї, у якій жили мати, її дочка та онука, занедужала якось найстарша з жінок. Від тяжкої хвороби не могла старенька навіть підвестися з ліжка. Донька спочатку приділяла хворій багато уваги, а потім, коли хвороба продовжувалася вже більше року, відмовлялася від обов'язку доглядати за матір'ю. У кімнаті, де лежала немічна бабуся, усе покрилося пилом і стояв неприємний запах, що розповсюджувався на весь дім. Мати запропонувала своїй дочці принести із сараю стару драбину, щоб, поклавши на неї бабусю, віднести хвору до комори. Поклали вони стареньку й винесли з хати. Після цього онука взяла драбину й обережно поставила в сарай. Мати їй і каже: «Навіщо, доню, ти поставила драбину на місце, вона дуже стара і її потрібно викинути». А дочка їй і відповідає: «Нехай, мамо, вона ще постоїть, а то коли ти зістаришся, не буде на чому тебе винести до комори...»

1. Подумайте, як автор міг закінчити цю повчальну історію.
2. Наведіть приклади життєвих ситуацій, що можуть проілюструвати, як проявляються взаємні права та обов'язки батьків і дітей.

Батьки та діти зобов'язані надавати взаємну моральну підтримку та матеріальну допомогу одне одному. Цю норму зафіксовано те тільки в сімейному праві, але й в конституційному.

Конституція України

Стаття 51. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Обов'язки батьків та дітей називають взаємними. Коли діти стануть дорослими, вони зобов'язані надавати допомогу своїм батькам та піклуватися про них.

Окремою статтею в Сімейному кодексі України окреслюються обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини. Держава дбає про забезпечення права дитини на належне батьківське виховання через систему державного контролю. Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів *до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій*. Також дитина має право звернутися за захистом *безпосередньо до суду*, якщо вона досягла 14 років.

4. Державні органи з охорони прав дітей. Питання охорони дитинства регулюється Законом України «Про охорону дитинства». Усі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їхніх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи.

Широкі повноваження щодо охорони дитинства мають місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Вони забезпечують:

- розроблення і здійснення галузевих і регіональних програм поліпшення становища дітей;
- розвиток мережі закладів освіти, закладів охорони здоров'я, соціального захисту, а також позашкільних навчальних закладів, діяльність яких спрямована на організацію дозвілля, відпочинку та оздоровлення дітей;
- вирішення питань щодо встановлення опіки та піклування і мають інші повноваження.

Згідно із Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» здійснення соціального захисту дітей і профілактики серед них правопорушень покладається в межах визначеної компетенції на такі органи та служби:

Під соціальним захистом дітей слід розуміти комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки.

I. Складіть правовий онлайн-пазл «Умови недійсності шлюбу»
https://cutt.ly/kRvWCZd

II. Виконайте тестові завдання.

1. Визначте послідовність дій для реалізації права на створення сім'ї шляхом укладення шлюбу.

А Ознайомлення працівниками органу державної реєстрації актів цивільного стану наречених з їхніми правами та обов'язками як майбутнього подружжя і батьків і попередження про відповідальність за приховання перешкод до реєстрації шлюбу.

Б Проходження медичного обстеження нареченим/нареченою.

В Подання жінкою та чоловіком заяви про реєстрацію шлюбу до державного органу реєстрації актів цивільного стану.

Г Реєстрація шлюбу.

2. Співвіднесіть види недійсності шлюбу та шлюби, що укладені всупереч законодавству.

А Абсолютно недійсний шлюб
Б Шлюб, який визнається недійсним за рішенням суду
В Шлюб, який може бути визнаний судом недійсним
Г Шлюб, який може бути визнаний судом недійсним за умови, що в подружжя немає дітей і дружина не вагітна

1 Шлюб, укладений із 17-річною Світланою Швидько, якій не надано за рішенням суду права на шлюб
2 Шлюб, укладений з 21-річним Віктором Нездоровим, який приховав свою тяжку хворобу
3 Шлюб, зареєстрований з недієздатним Семеном Палієм
4 Шлюб громадянина Росії Геннадія Іванова з Оленою Приживайло, якій потрібна реєстрація в Москві. Після досягнення вищезгаданої мети новостворене подружжя має намір розлучитися

3. Серед запропонованих тверджень оберіть правильне.

А Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у приватному органі реєстрації актів цивільного стану
Б Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу є підставою для виникнення в них прав та обов'язків подружжя
В Батьки зобов'язані утримувати дітей до їхньої старості
Г Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків

III. Порівняйте пари понять.

Сім'я – Шлюб

Для порівняння скористайтеся тезами. Тези доповніть пропущеними словами: «сім'я», «шлюб».

- _____ потребує реєстрації в органах РАЦС.
- Проживання в _____ не має вікового цензу.
- Кількість членів _____ не може бути обмеженою.
- Проживання _____ чоловіка та жінки не є підставою виникнення прав і обов'язків подружжя.
- _____ передбачає певну близькість родичів за походженням.
- Для реєстрації _____ потрібно досягти шлюбного віку.
- У _____ можуть перебувати лише двоє.
- _____ передбачає виникнення прав та обов'язків подружжя.
- _____ неможливий між близькими родичами.
- _____ не потребує спеціальної процедури реєстрації.

IV. Розв'яжіть ситуацію. Використовуючи Сімейний кодекс України, розв'яжіть ситуації.

1. Громадянин Сторонній Л. та Оманлива С. вирішили одружитися. Витрати на весілля поділили порівну. Перед самим весіллям Сторонній Л. заявив Оманливій С., що передумав одружуватися.

1. Які зобов'язання виникають у Стороннього Л. у зв'язку із цим?
2. Чи зміняться обставини, якщо стане відомо, що Оманлива С. приховала від нареченого факт наявності в неї дитини від іншого шлюбу?

2. Михайло вирішив одружитися зі Світланою, але через надзвичайні обставини він не встигав на весілля, тому попросив свого брата бути присутнім на весіллі в ролі нареченого.

Чи дозволяє законодавство України одруження через представника?

3. Громадянин Невірний К. подав заяву до державного органу РАЦС про реєстрацію шлюбу з Несвідомою Л. Через декілька днів до органу РАЦС прийшла громадянка Довірлива С. та попросила не реєструвати цей шлюб, оскільки вона з Невірним К. проживають разом уже декілька років. Усі сусіди й знайомі вважають їх чоловіком та дружиною, хоча їхній шлюб не зареєстровано.

Дайте правовий аналіз ситуації. Чи зміниться ваше рішення, якщо виявиться, що в Невірного К. та Довірливої С. є спільна дитина?

§ 19. Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування

Практичне заняття 6

Ставлення суспільства до дітей відображає загальний рівень захисту та поваги до прав людини. Якщо держава піклується про своє майбутнє покоління, вона повинна створити належні умови для всебічного розкриття їхніх здібностей, закладення основи для їх повноцінного життя. На жаль, не всі діти в Україні живуть у сім'ях. Мова йде про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Так, відповідно до статті 52 Конституції України утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу.

У нашій країні поряд зі звичними формами піклування про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (виховання в закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування), опікою та піклуванням, усиновленням існують такі форми виховання дитини, що втратила сім'ю, як патронат, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»

Стаття 1. Визначення термінів

Дитина-сирота – дитина, у якої померли чи загинули батьки.

Діти, позбавлені батьківського піклування, – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти.

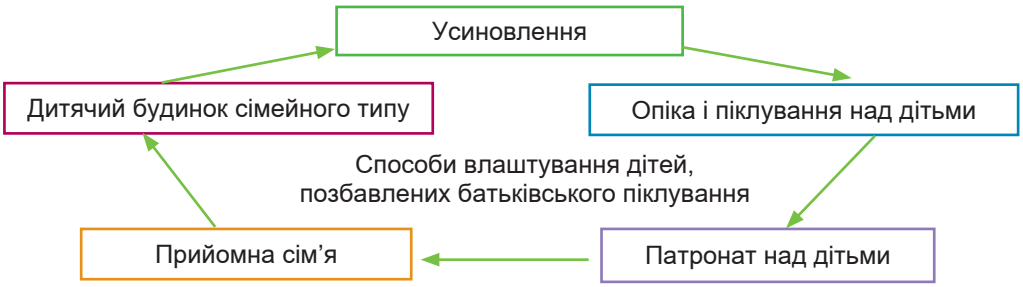

Ознайомившись з нормативно-правовими актами, що подані нижче, порівняйте основні поняття теми з допомогою відповідних таблиць.

1. Усиновлення – опіка та піклування над дітьми.
2. Опіка – піклування над дітьми.
3. Прийомна сім'я – дитячий будинок сімейного типу.
4. Патронат – прийомна сім'я.

Таблиця 1

Критерії для порівняння	Усиновлення	Опіка та піклування над дітьми
Статус дитини		
Орган, який встановлює певний спосіб влаштування дитини		
Особи, які можуть бути усиновлювачем чи опікуном		

Сімейний кодекс України

Стаття 207. Поняття усиновлення

1. Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого статтею 282 цього Кодексу.

Стаття 211. Особи, які можуть бути усиновлювачами

1. Усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини.

2. Усиновлювачем може бути особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років. У разі усиновлення повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою ніж вісімнадцять років.

Стаття 243. Діти, над якими встановлюється опіка, піклування

1. Опіка, піклування встановлюється над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування.

2. Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування – над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

3. Опіка, піклування над дитиною встановлюється органом опіки та піклування, а також судом у випадках, передбачених Цивільним кодексом України.

Стаття 244. Особа, яка може бути опікуном, піклувальником дитини

1. Опікуном, піклувальником дитини може бути за її згодою повнолітня дієздатна особа.

2. При призначенні дитині опікуна або піклувальника органом опіки та піклування враховуються особисті якості особи, її здатність до виховання дитини, ставлення до неї, а також бажання самої дитини.

Таблиця 2

Критерії для порівняння	Опіка над дітьми	Піклування над дітьми
Вік дитини, над якою встановлюється опіка чи піклування		
Випадки припинення опіки чи піклування		

Сімейний кодекс України

Стаття 243. Діти, над якими встановлюється опіка, піклування (див. документ до таблиці 1).

Стаття 76. Цивільного кодексу України. Припинення опіки.
1. Опіка припиняється у разі передачі малолітньої особи батькам (усиновлювачам).
2. Опіка припиняється у разі досягнення підопічним 14 років.

Стаття 77. Цивільного кодексу України. Припинення піклування.
1. Піклування припиняється у разі:
1) досягнення фізичною особою повноліття;
2) реєстрації шлюбу неповнолітньої особи;
3) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.

Таблиця 3

Критерії для порівняння	Прийомна сім'я	Дитячий будинок сімейного типу
1. Кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, яких забезпечують сімейним вихованням		
2. Інші критерії		

Сімейний кодекс України

Стаття 256-1. Прийомна сім'я

1. Прийомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Стаття 256-2. Прийомні батьки

1. Прийомні батьки – подружжя або особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

2. Прийомні батьки несуть обов'язки по вихованню та розвитку дітей... Прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники.

Стаття 256-3. Прийомні діти

1. Прийомні діти – діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї.

2. На влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її влаштування до прийомної сім'ї з'ясовується службовою особою закладу, в якому вона перебуває, у присутності прийомних батьків і представника органу опіки та піклування, про що складається відповідний документ.

3. Прийомні діти проживають і виховуються у прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку, а в разі навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації – до його закінчення.

4. За прийомними дітьми зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вони мали до влаштування до прийомної сім'ї.

5. Прийомні діти мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, крім випадків, коли це може завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню.

Стаття 256-4. **Створення прийомної сім'ї**

1. Рішення про створення прийомної сім'ї приймається районною, районною в містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, виконавчим комітетом міської ради в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

2. Між прийомними батьками та органом, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, на основі типового договору укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї.

Стаття 256-5. Дитячий будинок сімейного типу

1. Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Стаття 256-6. Батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу

1. Батьки-вихователі – подружжя або окрема особа, що не перебуває у шлюбі, які взяли дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, для виховання та спільного проживання.

2. Батьки-вихователі несуть обов'язки по вихованню та розвитку дітей.

4. Батьки-вихователі є законними представниками дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники.

5. Батькам-вихователям для потреб дитячого будинку сімейного типу позачергово надається обладнаний індивідуальний житловий будинок або багатокімнатна квартира за нормами, встановленими законодавством.

Стаття 256-7. Вихованці дитячого будинку сімейного типу

1. Вихованцями дитячого будинку сімейного типу є діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування.

2. На влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до дитячого будинку сімейного типу потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити.

Згода дитини на влаштування її до дитячого будинку сімейного типу з'ясовується службовою особою закладу, в якому вона перебуває, у присутності батьків-вихователів і представника органу опіки та піклування, про що складається відповідний документ.

3. Вихованці проживають і виховуються у дитячому будинку сімейного типу до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічному, вищому навчальному закладі I–IV рівнів акредитації – до його закінчення.

4. За вихованцями дитячого будинку сімейного типу зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вони мали до влаштування до дитячого будинку сімейного типу.

5. Вихованці мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, крім випадків, коли це може завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню.

Стаття 256-8. Створення дитячого будинку сімейного типу

1. Рішення про створення дитячого будинку сімейного типу приймається районною, районною в містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, виконавчим комітетом міської ради в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

2. Між батьками-вихователями та органом, який прийняв рішення про створення дитячого будинку сімейного типу, на основі типового договору укладається договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу.

Таблиця 4

Критерії для порівняння	Патронат	Прийомна сім'я
*		
*		

* Критерії для порівняння понять підберіть самостійно.

Сімейний кодекс України

Статті 256-1 – 256-4. Прийомна сім'я. (Див. документи до таблиці 3)

Стаття 252. Патронат над дитиною

1. Патронат над дитиною – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин.

2. Сім'я патронатного вихователя – це сім'я, в якій за згоди всіх її членів повнолітня особа, яка пройшла спеціальний курс підготовки, виконує обов'язки патронатного вихователя на професійній основі.

3. Патронатний вихователь – це особа, яка за участю членів сім'ї надає послуги з догляду, виховання та реабілітації дитини у своїй сім'ї.

5. До сім'ї патронатного вихователя можуть бути одночасно влаштовані тільки діти, які є між собою рідними братами та сестрами, або діти, які виховувалися в одній сім'ї.

6. Термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя встановлюється органом опіки та піклування і не може перевищувати трьох місяців. У разі наявності обставин, що обґрунтовують необхідність і доцільність перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя понад зазначений термін, орган опіки та піклування може його продовжити. Загальний термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя не може перевищувати шість місяців.

Стаття 254. Права дитини, яка влаштовується в сім'ю патронатного вихователя. *Стаття 255.* Обов'язки патронатного вихователя

https://cutt.ly/XTaDNV1

Виконайте онлайн-вправу «Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування»

https://cutt.ly/gRvWM15

Обговоріть офіційну статистику із сайта Міністерства соціальної політики України.

Результати проведення профілактичних заходів (рейдів): «Діти вулиці», «Вокзал» за 2012 р., а саме окремі статистичні показники щодо перебування дітей в притулках за 2012 р. Протягом 2012 р. в притулках для дітей перебувало всього 7298 дітей. Після вибуття з притулку:

– 3434 дитини повернено в сім'ї;
– 200 дітей повернено в інтернатні заклади;
– 413 дітей влаштовано до сімейних форм виховання;
– 755 дітей влаштовано до інтернатних закладів.

1. З якою метою Міністерство соціальної політики проводить профілактичні рейди?
2. Який відсоток дітей, що позбавлені батьківського піклування, влаштовується до сімейних форм виховання?
3. Чи потрібно державі посилювати інформаційні соціальні заходи з метою влаштування дітей, що позбавлені батьківського виховання, до прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу?

4. Ознайомтеся з інформацією, розміщеною на Всеукраїнському порталі Національного усиновлення «Сирітству – ні!» (http://www.sirotstvy.net). Яку роль відіграє інформування суспільства щодо проблем дітей, що позбавлені батьківського піклування?

Розв'яжіть ситуацію, спираючись на законодавство України.

Сорокарічна медична сестра Нерідна Валентина, що не мала власних дітей, звернулася до служби у справах дітей у своєму місті, повідомивши про намір усиновити дитину (віком 1 місяць 5 днів), яку рідна мати покинула в пологовому будинку. Служба у справах дітей відмовила Валентині, мотивуючи тим, що в новонародженої дівчинки в місцевому інтернаті є рідний дворічний брат, тому служба має намір відправити дівчинку в той самий інтернат. Валентина виявила бажання усиновити хлопчика.

- Надайте юридичну консультацію Нерідній Валентині. Крім запропонованих статей Сімейного кодексу, ви можете ознайомитися з рубрикою «Назустріч щастю або як усиновити дитину» на Всеукраїнському порталі національного усиновлення, де надається покрокова консультація з усиновлення дітей.

Сімейний кодекс України

Стаття 209. Усиновлення дитини, яку не забрали з пологового будинку чи підкинули, або яка була знайдена. *Стаття 210.* Усиновлення братів та сестер. *Стаття 211.* Особи, які можуть бути усиновлювачами

https://cutt.ly/1TaD2ie

§ 20–21. Трудовий договір. Особливості праці неповнолітніх

Г. Сковорода: «Душа людська, що позбавлена природного свого діла, подібна каламутній воді, у тісноті уміщеній»; «Роби те, до чого народжений, будь справедливий і миролюбний громадянин, і досить з тебе».

1. Трудовий договір. Трудове право – одна з провідних галузей у системі права України, що врегульовує відносини між працівниками та власниками підприємств або уповноваженими ними органами чи окремими фізичними особами з приводу праці.

Законодавство про працю складається з Кодексу законів про працю України та інших актів законодавства України, ухвалених відповідно до нього.

Одним з основних способів реалізації права на працю є трудовий договір.

Кодекс законів про працю України

Стаття 24. Укладення трудового договору

Трудовий договір укладається, як правило, в письмовій формі. Додержання письмової форми є обов'язковим:

1) при організованому наборі працівників;

3) при укладенні контракту;

4) у випадках, коли працівник наполягає на укладенні трудового договору у письмовій формі;

5) при укладенні трудового договору з неповнолітнім;

7) в інших випадках, передбачених законодавством України.

При укладенні трудового договору громадянин зобов'язаний подати паспорт або інший документ, що посвідчує особу, трудову книжку, а у випадках, передбачених законодавством, – також документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію), про стан здоров'я та інші документи.

Укладення трудового договору оформляється наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу про зарахування працівника на роботу.

Забороняється укладення трудового договору з громадянином, якому за медичним висновком запропонована робота протипоказана за станом здоров'я.

2. Прийняття на роботу неповнолітніх. Неповнолітні, тобто особи, які не досягли 18 років, у трудових правовідносинах прирівнюються у правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток і деяких інших умов праці мають пільги, установлені законодавством України.

Згідно із чинним законодавством, не допускається прийняття на роботу осіб молодше як 16 років. Проте, за письмовою згодою батьків (або одного з них) чи осіб, що їх замінюють, як виняток, можуть прийматися особи, яким виповнилося 15 років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання у вільний від навчання час після досягнення ними 14-річного віку за згодою батьків або особи, яка їх замінює.

Особливості прийняття на роботу неповнолітніх осіб

1) Усі особи молодше 18 років приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду і в подальшому, до досягнення ними 21 року, щороку підлягають медичному оглядові

2) Для працевлаштування молоді на підприємствах, установах, організаціях встановлюються спеціальні квоти робочих місць

Кодекс законів про працю України

Стаття 197. Надання молоді першого робочого місця

Працездатній молоді – громадянам України віком від 15 до 28 років після закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійних навчально-виховних і вищих навчальних закладах, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби надається перше робоче місце на строк не менше ніж два роки.

Законодавство встановлює певні обмеження в застосуванні праці осіб молодше 18 років.

Заборони щодо застосування праці неповнолітніх

- Роботи, на яких забороняється застосовувати працю осіб молодше 18 років
  - Забороняється застосовувати працю осіб молодше 18 років на важких роботах, на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах
  - Забороняється також залучати осіб молодше 18 років до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми
  - Забороняється залучати працівників молодше 18 роікв до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні
- Норми виробітку для молодих робітників
  - Для працівників віком до 18 років норми виробітку встановлюються, виходячи з норм виробітку для дорослих робітників пропорційно скороченому робочому часу для осіб, що не досягли 18 років

3. Робочий час і час відпочинку

Робочим вважається **час**, протягом якого працівник повинен перебувати на своєму робочому місці і виконувати роботу, обумовлену трудовим договором.

Кодекс Законів про працю України встановлює *нормальну* тривалість робочого часу – 40 годин на тиждень. Поряд з нормальним робочим часом існують інші види робочого часу.

Види робочого часу

- Скорочена тривалість робочого часу
- Неповна тривалість робочого часу
- Нормальна тривалість робочого часу
- Ненормований робочий день

Скорочення тривалості робочого часу не позначається на розмірі оплати праці – вона є такою ж, як і при нормальній тривалості робочого часу. Така тривалість робочого часу встановлюється:

1) Для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють у період канікул) – 24 години на тиждень

2) Для працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, – не більш як 36 годин на тиждень

3) Для окремих категорій працівників (учителів, лікарів тощо)

4) За рахунок власних коштів на підприємтвах і в організаціях може встановлюватися для жінок, які мають дітей віком до 14 років або дитину з інвалідністю

Неповна тривалість робочого часу встановлюється трудовим договором. На відміну від скороченої тривалості робочого часу оплата праці здійснюється пропорційно відпрацьованому часу. Неповна тривалість робочого часу може бути за згодою з власником встановлена для будь-якого працівника, але в деяких випадках власник зобов'язаний на прохання працівника встановити неповний робочий день чи неповний робочий тиждень:

- для вагітної жінки;
- для жінки, яка має дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю, зокрема таку, що знаходиться під її опікуванням;
- для жінки, яка здійснює догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку.

Ненормований робочий день є особливою умовою праці, яка допускається законодавством лише для певної категорії працівників (адміністративного, управлінського, технічного й господарчого персоналу. Тривалість праці цих працівників обмежено не кількістю годин, а колом функціональних обов'язків.

Надурочною вважається робота понад встановлену тривалість робочого часу.

Кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням працівникам днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки.

Часом відпочинку слід вважати час, упродовж якого працівник звільняється від виконання трудових обов'язків і використовує його на власний розсуд.

Відповідно до Кодексу Законів про працю і Закону України «Про відпустки» встановлено такі види відпусток:

- щорічні відпустки включають основну (тривалість не менше ніж 24 календарних дні), додаткову відпустку за роботу зі шкідливими і тяжкими умовами праці, додаткову відпустку за особливий характер роботи;
- податкові відпустки у зв'язку з навчанням без відриву від виробництва;
- творча відпустка;
- соціальні відпустки, що включають відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; додаткову відпустку жінці, що має двох або більше дітей у віці до 15 років;
- відпустка без збереження заробітної плати;
- відпустка для підготовки та участі в змаганнях тощо.

Право на основну чи додаткову відпустку в перший рік роботи працівник має після шести місяців безперервної праці на підприємстві, а за другий і наступні роки щорічно відпустки надаються в будь-який час відповідно до графіка черговості надання відпусток.

Перерва для відпочинку та харчування

Тривалість такої перерви не може бути більше як 2 години і повинна надаватися через 4 години після початку роботи

Вихідні дні

При п'ятиденному робочому тижні надається 2 вихідних дні на тиждень, а при шестиденному – один. Тривалість щотижневого безперервного відпочинку повинна бути не менш як 42 години

Святкові та неробочі дні

Ці дні встановлено законодавчо
7 січня – Різдво Христове
24 серпня – День Незалежності України
14 жовтня – День захисників і захисниць України
інші (стаття 73 КЗпПУ)

Щорічні відпустки

Працівникам, які перебувають у трудових відносинах, надаються щорічні (основні та додаткові) відпустки із збереженням на їх період місця роботи (посади) і заробітної плати

4. Робочий час і час відпочинку неповнолітніх. Для неповнолітніх встановлюється скорочена тривалість робочого часу. Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати половини максимальної тривалості робочого часу.

Покажемо тривалість робочого тижня неповнолітнього:

Категорії осіб	Тривалість робочого часу неповнолітніх, які працюють у період канікул або після закінчення навчання	Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час
Для працівників віком від 16 до 18 років	36 годин на тиждень	18 годин на тиждень
Для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють у період канікул)	24 години на тиждень	12 годин на тиждень

Неповнолітніх забороняється залучати до роботи в нічний час, також до надурочних робіт. Законодавством захищаються права неповнолітніх щодо відпусток. Якщо щорічна основна відпустка надається працівникам тривалістю не менш як 24 календарних дні за відпрацьований робочий час, то особам віком до 18 років надається щорічна основна відпустка тривалістю 31 календарний день.

5. Оплата праці

Заробітна плата – винагорода, обчислена зазвичай у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства, установи, організації і максимальним розміром не обмежується.

Питання регулювання оплати праці, прав працівників на оплату праці та їх захисту визначається Кодексом законів про працю України, Законом України «Про оплату праці» та іншими нормативно-правовими актами.

Мінімальна заробітна плата – законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, а також погодинну норму праці (обсяг робіт).

Заробітна плата працівникам молодше як 18 років при скороченій тривалості щоденної роботи виплачується в такому самому розмірі, як працівникам відповідних категорій при повній тривалості щоденної роботи.

Праця працівників молодше як 18 років, допущених до відрядних робіт, оплачується за відрядними розцінками, встановленими для дорослих працівників, з доплатою за тарифною ставкою за час, на який тривалість їхньої щоденної роботи скорочується порівняно з тривалістю щоденної роботи дорослих працівників.

Оплата праці учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів, які працюють у вільний від навчання час, провадиться пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку. Підприємства можуть встановлювати учням доплати до заробітної плати.

6. Припинення трудового договору. Особливості розірвання трудового договору з неповнолітніми. Трудове законодавство України, встановлюючи норми щодо припинення трудового договору, забезпечує захист права людини на працю.

Припинення трудового договору – одностороннє волевиявлення працівником чи власником або на вимогу особи, яка не є стороною трудового договору, направлене на розірвання трудових правовідносин.

Припинення трудового договору допускається лише при дотриманні таких умов:

- існують законні підстави його припинення;
- дотримується встановлений порядок звільнення з роботи.

Передбачені чинним трудовим законодавством підстави припинення трудового договору (контракту) залежно від того, хто виступає ініціатором припинення, поділяються на чотири групи:

- з ініціативи обох сторін;
- з ініціативи працівника;
- з ініціативи власника;
- з ініціативи органів, які не є сторонами договору.

За взаємною згодою обох сторін будь-який вид договору можна припинити в будь-який час, про який домовилися сторони.

За ініціативи працівника можна припинити договір, укладений на невизначений строк, у будь-який час, але працівник повинен попередити письмово роботодавця за 2 тижні про своє бажання звільнитися, не обов'язково вказуючи причини звільнення.

Після закінчення строку попередження працівник має право припинити роботу, а роботодавець зобов'язаний провести з ним розрахунок та видати трудову книжку. Після сплину строку попередження, якщо договір не розірвано і працівник продовжує працювати, не наполягає на звільненні, договір вважається таким, що не припинявся. Розірвання трудового договору *з ініціативи власника або уповноваженого ним органу* вичерпно регламентується трудовим законодавством.

Крім вищеназваних, чинне законодавство встановлює додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи власника з окремими категоріями працівників за певних умов.

Звільнення неповнолітнього працівника за ініціативою підприємства допускається лише з відома районної або міської служби у справах дітей. Водночас звільнення на підставах, пов'язаних з реорганізацією, скороченням штату, виявленням невідповідності посаді й поновленням співробітника, що раніше виконував цю роботу, здійснюється лише у виняткових випадках і не допускається без обов'язкового працевлаштування.

Слід врахувати, що в разі незаконного звільнення або іншого грубого порушення трудового законодавства щодо неповнолітнього працівника керівник може бути притягнений до відповідальності за статтею 172 Кримінального кодексу та понести покарання у вигляді штрафу або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю або зазнати інше покарання.

Коли робота загрожує здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси, трудовий договір може бути розірвано на вимогу батьків або інших уповноважених осіб.

7. Охорона праці неповнолітніх. Умови праці неповнолітніх на виробництві повинні відрізнятися від умов праці дорослих працівників. Це пояснюється як фізіологічними особливостями організму підлітків,

який лише формується, так і відсутністю в більшості з них відповідної професії і спеціальності. Саме ці обставини й визначили відмінність правового регулювання їхньої праці, хоч за загальним правилом на неповнолітніх повністю поширюється законодавство про працю, а їхні права щодо трудового договору прирівнюються до прав повнолітніх працюючих. Водночас у питанні охорони праці, робочого часу, відпусток і деяких інших умов праці їм надаються пільги.

Оскільки організм неповнолітнього лише формується, є потреба регулярно стежити за станом його здоров'я. Усі особи молодше 18 років приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду й в подальшому, до досягнення 21 року, щорічно підлягають обов'язковому медичному оглядові. Якщо встановлено факт, що робота негативно впливає на здоров'я неповнолітнього, він негайно звільняється із цієї роботи та переводиться на більш легку роботу.

Працю молоді віком до 18 років на важких роботах й на роботах зі шкідливими і небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах заборонено. Не допускається також залучення неповнолітніх до підіймання і переміщення важких речей.

Проходячи виробничу практику і виробниче навчання, особи, які не досягли 18-річного віку та навчаються в професійних навчально-виховних закладах, можуть перебувати на виробництві відповідно до професій і на роботах, указаних у Переліку, не більше як чотири години на день за умови суворого дотримання в цих виробництвах і на роботах чинних правил і норм з охорони праці.

Для неповнолітніх встановлено скорочену тривалість робочого часу. Заробітна плата неповнолітнім виплачується в такому самому розмірі, як і працівникам відповідних категорій при повній тривалості щоденної роботи.

Забороняється залучати працівників молодше як 18 років до нічних, понаднормових робіт і до роботи у вихідні дні. Така заборона надає можливість неповнолітнім використовувати вільний час для відпочинку, фізичного розвитку, підвищення загального освітнього та культурного рівня.

Особам віком до 18 років щорічна основна відпустка надається тривалістю 31 календарний день. Особам віком до 18 років заміна всіх видів відпусток грошовою компенсацією не допускається. Відпустка надається на бажання працівника в зручний для нього час.

Батьки, усиновлювачі й піклувальник неповнолітнього, а також державні органи, громадські організації та службові особи, на яких покладено нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю, мають право вимагати розірвання трудового договору з неповнолітнім, зокрема й строкового, якщо продовження його дії загрожує здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси.

I. Виконайте онлайн-вправу «Трудове право України»

https://cutt.ly/4RvW9n2

II. Виконайте тестові завдання.

1. Серед запропонованих укажіть ті роботи, на яких забороняється використовувати працю осіб молодших 18 років.

А Роботи, пов'язані з підійманням і переміщуванням речей, вага яких перевищує граничні норми
Б Роботи, пов'язані з доставкою кореспонденції до офісів
В Роботи, пов'язані зі шкідливими або небезпечними умовами праці
Г Підземні роботи
Д Роботи, пов'язані з реалізацією продуктів харчування
Е Роботи, пов'язані із застосуванням комп'ютера
Ж Нічні, понаднормові роботи
З Роботи у вихідні дні
И Висотні роботи

2. Установіть відповідність між обов'язками сторін та сторонами трудового договору

1 Зобов'язується виконувати роботу, визначену угодою
2 Зобов'язується виплачувати заробітну плату
3 Забезпечує умови праці
4 Виконує внутрішній трудовий розпорядок

А Власник **Б** Працівник

3. Яку скорочену тривалість робочого часу встановили 17-річному Василеві, який працює на комунальному підприємстві «Зеленбуд» різноробочим?

А 18 годин на тиждень **В** 36 годин на тиждень
Б 24 години на тиждень **Г** 40 годин на тиждень

III. Порівняйте пари понять.

Скорочена тривалість робочого часу – неповний робочий час.

IV. Дайте правовий аналіз ситуацій, спираючись на Кодекс законів про працю України.

1. 16-річного Миколу прийняли на роботу електриком підземних комунікацій з випробувальним терміном один місяць.

2. Марину (17 років) звільнено з роботи за ініціативою матері, яка мотивувала своє рішення тим, що робота заважає дочці готуватися до вступу у вищий навчальний заклад.

3. Кирилу (15 років), який працює після уроків двірником 12 годин на тиждень, власник виплачує заробітну плату в розмірі, пропорційному відпрацьованому часу.

§ 22. Працевлаштування неповнолітніх

Практичне заняття 7

Ставлення до праці в різні часи було неоднаковим. Але завжди діяльність людини регламентував закон. Він визначає правила, згідно з якими люди повинні заробляти на життя. Поступово складалися, удосконалювалися правила-норми, які регулювали відносини в трудовій сфері, що утворили галузь трудового права. Ці правила регламентують сам процес праці, установлюють норми поведінки його учасників. Їх закріплено в Кодексі законів про працю України.

Важливе місце в трудовому законодавстві посідає прийняття на роботу та укладення договору. Треба відрізняти поняття **«укладення трудового договору»** і **«прийняття на роботу»**: укладається документ, а приймається на роботу людина. ***Трудовий договір*** – це угода про

працю та юридичний факт виникнення трудових правовідносин між сторонами трудового договору, а ***прийняття на роботу*** – це процес укладення трудового договору та виникнення трудових відносин.

Прочитайте ситуації, обговоріть їх за запитаннями, поданими після кожної ситуації, та звітуйте про результати обговорення в групі.

Ситуація 1*. Місце дії: кабінет роботодавця. За столом сидить власник фірми. Заходить підліток.

– Добрий день! Я прочитав в газеті оголошення, у якому вказано, що вам потрібні кур'єри. Це правда?

– Так, це правда. А скільки тобі років?

– 15.

– А як же ти будеш працювати? Адже ти, мабуть, навчаєшся в школі?

– Так, я навчаюсь в 9-му класі в школі, яка розташована поряд з Вашою фірмою. Заняття в нас проходять з 9-ї години до 15-ї, і я можу працювати і до уроків, і після уроків.

– Хм! Не знаю, що робити. Я візьму тебе кур'єром.

– От добре! Я буду старатися.

– Працювати ти будеш з 6-ї години до 8-ї, щоб встигав на уроки і не прогулював їх. Це буде ранкове рознесення документів, а потім з 16-ї години до 19-ї будеш збирати відповіді наших клієнтів. Оплата за роботу буде погодинна. Але насамперед принесеш мені сьогодні довідку від директора школи на підтвердження, що ти навчаєшся в цій школі, у якому класі і який режим навчання. А завтра ставай до роботи.

– Оце й все?

– Усе.

– Дякую. А мені ніде не потрібно розписуватися?

– Та ти про що? Ти що, не віриш мені?

1. Як називати угоду між сторонами в цій ситуації? Назвіть учасників дії. Що ми про них знаємо? Які факти договору важливі, а які – ні?
2. Якими нормами права регулюється вказана ситуація? Яке питання ми повинні розв'язати?
3. Дайте оцінку рішенням роботодавця і підлітка.

Ситуація 2. Четверо десятикласників Антон, Василь, Петро та Сергій, закінчивши 10-й клас, вирішили попрацювати влітку. Вони звернулися до місцевого фермера Дбайливого І. П., у якого було 8 тис. га землі, де вирощувалися зернові, соняшник, овочі, а також були сад і ферма. Зустріч із Дбайливим І. П. відбулася на фермерському току.

– Добрий день, Іване Петровичу! Можна до Вас звернутися?

– Добрий день! А чому й ні? Що ви хотіли, хлопці?

– Чи не знайшлась би у Вас для нас робота?

– Так, так! Гарна думка. Але що ж ви можете робити?

– Що скажете!

– Добре, мені потрібен один хлопець для охорони саду. У цьому році чекаємо на добрий врожай, а, як на лихо, Перченко захворів, і тепер замість шести

* Під час розв'язання ситуацій обов'язково спирайтеся на статті Кодексу Законів про працю України (Глава XIII «Праця молоді» статті 187–200). Урок можна провести у формі «Юридичної клініки» із запрошенням на урок спеціалістів – знавців трудового законодавства: юриста, працівника Центру зайнятості, відділу кадрів, експертів. Запрошені можуть надати професійні коментарі щодо розв'язання правових ситуацій.

охоронців – п'ять. Чергувати потрібно по двоє цілу добу, а потім дві доби відпочивати. Хто з вас сміливий і витривалий?

Антон: – Я згоден.

І. П.: – Добре. Завтра виходь на зміну о 8-й годині. Мені ще потрібно два вантажники на овочеву плантацію – вантажити 30-тикілограмові ящики. Хто бажає?

Петро і Сергій: – Ми згодні. Ми займаємося в секції важкої атлетики, і це нам під силу.

І. П.: – Але ж робота в полі з 7-ї години до 19-ї. Це врахуйте.

Петро і Сергій: – Це не страшно. Ми дома більше працюємо.

І. П.: – І ще одна робота помічника зварювальника. Підеш, Василю? Робота не важка – подати метал, підтримати деталь під час зварювання.

Василь: – Згоден.

І. П.: – І останнє. Сьогодні 10 червня, а гроші я віддам вашим батькам у кінці літа, щоб ви не «розтринькали».

– А Ви нас оформите?

– Звичайно! Запишу в свій записничок.

1. Як можна назвати угоду, укладену між сторонами? Назвіть учасників. Що ми про них знаємо? Які факти важливі, а які ні?
2. Якими нормами регулюється вказана ситуація? Яке питання ми повинні розв'язати?
3. Дайте оцінку рішенню фермера та підлітків.

Ситуація 3. Місце дії – Центр зайнятості. У приймальну для відвідувачів заходить жінка з підлітком. Жінка зі сльозами на очах просить за сина:

– Розумієте, мій чоловік помер, залишивши мене із сином Тарасом і двома малюками – Олексійчиком і Михайликом. Прогодувати їх на одну мою зарплатню неможливо. Старшенького, Тараса, із школи з 10-го класу відрахували. Він пішов навчатися у вечірню школу, а вдень намагався працювати. Попрацює тиждень-другий – і все, а то й зовсім не хотіли приймати на роботу. Ось мені знайомі люди й порадили поставити на облік у Центр зайнятості, щоб йому виплачували компенсацію.

– Скільки Вашому сину Тарасу повних років?

– Так уже 15 з половиною.

– У такому разі, для реєстрації в Центрі зайнятості в статусі безробітного принесіть сьогодні свідоцтво про народження Тараса, свідоцтво про освіту, довідку про стан здоров'я і ми поставимо його на облік на 1 рік. Якщо протягом цього часу він не влаштується на роботу, ми поновимо документи й продовжимо статус безробітного. Хочу звернути увагу на таку деталь: на підприємствах, офіційно не виділяють робочі місця для неповнолітніх і Центр зайнятості не володіє такою інформацією. Тому Вам потрібно самим зайнятися пошуком роботи.

1. Назвіть учасників цієї ситуації. Що ми про них знаємо? Які факти важливі, а які – не важливі?
2. Якими нормами регулюється вказана ситуація? Яке питання ми повинні розв'язати?
3. Дайте оцінку рішенню працівника Центру зайнятості.

Ситуація 4. Кабінет директора підприємства. Директор, викликавши 17-річну секретарку, поставив їй до відома, що її звільнено:

– Наталю, 3 місяці тому я Вас прийняв на роботу секретарем з випробувальним строком, і Ви його не витримали.

– Але, Іване Івановичу, у наказі я бачила, що строк випробування становив 2 місяці!

– Наталю, а Ви добре пам'ятаєте наказ, адже Ви не розписувалися в ньому.

– Ні.

– До того ж Ви, Наталю, не справлялися зі своїми обов'язками. Навіть за 8-годинний робочий день Ви не все виконували. Потрібно було залишатися після роботи або приходити у вихідні дні.

– До того ж Ви навчаєтеся заочно у виші і маєте їхати на сесію. Хто Вас замінить? Ви обіцяли й не надали мені характеристику зі школи. Ні, Вас звільнено із сьогоднішнього дня. Трудову ж книжку заберете після того, як здасте матеріальні цінності.

1. Якими нормами права регулюється ситуація?
2. Чи правомірне звільнення з роботи секретарки за вказаними підставами? Які порушення було допущено з боку роботодавця?
3. Дайте оцінку рішенню директора підприємства.

§ 23. Адміністративні правопорушення та адміністративна відповідальність неповнолітніх

Г. Сковорода про соціальну природу правопорушень: «О коли б ми в ганебних справах були такі ж соромливі і боязкі, як це часто буваємо ми боязкі і хибно соромливі у порядних учинках!».

- Які явища соціального буття можуть бути причинами правопорушень?

1. Які правопорушення називають адміністративними. Будь-яке правопорушення – це соціальний антипод правомірної поведінки. Правомірна поведінка визнається єдино правильною людською поведінкою, яка регулюється правовими нормами. Ця поведінка відповідає правовим приписам, не суперечить нормам права, не заборонена нормами права. Правопорушення взагалі та адміністративні проступки зокрема, виступають як наслідок нездатності особи знайти цивілізовані форми розв'язання життєвих протиріч.

Кодекс України про адміністративні правопорушення

Стаття 9. Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Ознаки адміністративного правопорушення	Характеристика
Суспільна шкідливість	Порушення громадського порядку, засмічення довкілля тощо
Протиправність	Порушення норм не лише адміністративного законодавства, але й інших галузей права – земельного, фінансового, екологічного, трудового права
Діяння (дія або бездіяльність)	Активні дії (наприклад, перевищення водіями встановленої швидкості тощо). Бездіяльність (наприклад, порушення посадовими особами встановлених строків виплати заробітної плати)
Винність	Вина у формі умислу (наприклад, неправдивий виклик спеціальних служб тощо) або необережності (перехід вулиці в недозволеному місці)
Адміністративна караність	Законодавством передбачено види покарань (наприклад, попередження, штраф, виправні роботи)

2. Адміністративна відповідальність неповнолітніх.

Адміністративна відповідальність – вид юридичної відповідальності, яка застосовується за вчинення адміністративного правопорушення і полягає в покладанні на винну особу обмежень матеріального та морального характеру.

Для того щоб за вчинення певного діяння притягнути особу до адміністративної відповідальності, потрібно, щоб були підстави для застосування заходів адміністративного впливу.

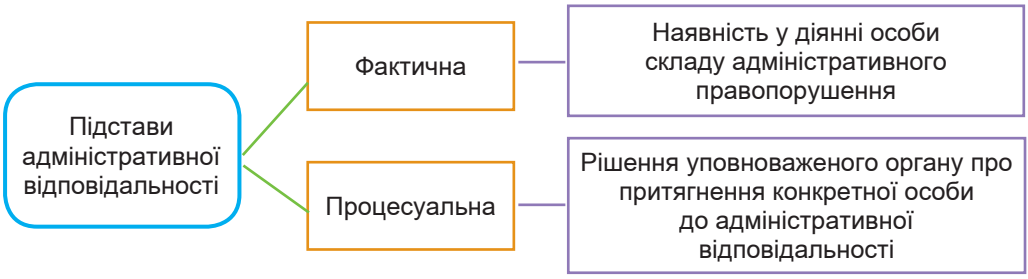

За вчинення адміністративного правопорушення законом передбачено відповідальність у вигляді адміністративного стягнення.

Адміністративне стягнення є мірою відповідальності та застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, у дусі додержання Законів України, поваги до правил співжиття в суспільстві, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

За вчинення адміністративних правопорушень можуть застосовуватися такі адміністративні стягнення:

- попередження;
- штраф;
- оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;
- конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних унаслідок вчинення адміністративного правопорушення;
- позбавлення спеціального права, наданого даному громадянинові (права керування транспортними засобами);
- громадські роботи;
- виправні роботи;
- адміністративний арешт.

Кодекс України про адміністративні правопорушення

Стаття 12. Вік, після досягнення якого настає адміністративна відповідальність

Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент учинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку.

До осіб віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовуються не стягнення, а заходи впливу. Але за вчинення деяких видів правопорушень неповнолітні (у віці від 16 до 18 років) підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах, а саме:

• незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах;

• дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати;

• керування транспортним засобом особою, яка не має відповідних документів на право керування таким транспортним засобом або не пред'явила їх для перевірки;

• порушення правил дорожнього руху пішоходами, велосипедистами та особами, які керують гужовим транспортом, і погоничами тварин;

• пошкодження автомобільних доріг, вулиць, технічних засобів регулювання дорожнього руху;

• дрібне хуліганство;

• поширення неправдивих чуток;

• злісна непокора законному розпорядженню або вимозі працівника міліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця;

• інші адміністративні правопорушення.

Одним з найпоширеніших серед неповнолітніх адміністративних правопорушень є дрібне хуліганство.

Кодекс України про адміністративні правопорушення

Стаття 173. Дрібне хуліганство

Дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян, – тягне за собою накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

Як свідчать досвід і статистика, неповнолітні найчастіше здійснюють такі правопорушення:

• незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах;

• дрібне викрадання чужого майна;

• засмічення лісів відходами;

• порушення вимог пожежної безпеки в лісах;

• порушення правил дорожнього руху пішоходами, велосипедистами, водіями та іншими особами;

• безквитковий проїзд;

• дрібне хуліганство;

• розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді;

• завідомо неправдивий виклик спеціальних служб;

• неявка на виклик у військовий комісаріат.

Кодекс України про адміністративні правопорушення

Стаття 24-1. Заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх

За вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років можуть бути застосовані такі заходи впливу:

1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
2) попередження;
3) догана або сувора догана;
4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

Застосування таких заходів впливу є правом, а не обов'язком суду. Суд застосовує адміністративні стягнення або заходи впливу з урахуванням особи неповнолітнього.

I. Складіть правовий онлайн-пазл «Адміністративна відповідальність»

https://cutt.ly/qRvW7k0

II. Виконайте тестові завдання.

1. З якого віку особи притягуються до адміністративної відповідальності?

А 14 років **Б** 15 років **В** 16 років **Г** 18 років

2. Який із заходів адміністративного стягнення не застосовується до неповнолітніх?

А Зобов'язання публічно або в іншій формі вибачитися перед потерпілим
Б Попередження
В Штраф
Г Догана або сувора догана

3. Визначте, які з указаних правопорушень є адміністративними?

А Олег не виконував покладені на нього трудовим договором обов'язки
Б Максим ловив рибу в забороненому місці
В Володимир не захотів виконувати вказівки замовника й не став добудовувати будинок за його проєктом
Г Директор міського Будинку культури порушив санітарно-епідеміологічні правила й дозволив проведення дискотеки під час епідемії грипу

III. Визначте з наведених ситуацій ті, у яких є ознаки адміністративного проступку.

1. Учні 9-го класу змовилися прогуляти уроки й переглянути в цей час новий фільм у кінотеатрі.

2. 16-річний Микола та його однокласник Петро висловлювалися нецензурно на автобусній зупинці в присутності багатьох людей.

3. 17-річний Михайло зірвав троянди на міській клумбі для своєї подруги.

4. Господар садиби постійно вивозив сміття з подвір'я в лісосмугу та на околиці міста.

5. 16-річна Катерина всупереч вимогам батьків повернулася додому не о 20-й годині, а о 22-й.

6. Дев'ятикласники Анатолій та Юрій пошкодили зелені насадження на дитячому майданчику.

Розв'яжіть ситуацію

Іван, 16 років, та Олексій, 17 років, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, нецензурно лаялися й образили відвідувачів та охоронця нічного клубу, який намагався їх вивести на вулицю.

1. Дайте правову оцінку ситуації.
2. Чи буде це діяння адміністративним правопорушенням?

3. Як ви гадаєте, як на розгляд справи вплине вік правопорушників?
4. Як змінилася би ситуація, у якій правопорушники не обмежилися б лайкою та образами й завдавали тілесних ушкоджень відвідувачам закладу?

IV. Запитання для самоперевірки. **1.** Поясніть поняття «адміністративне правопорушення». **2.** Які види адміністративних стягнень передбачено законодавством України? **3.** Ознайомившись зі ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення України, визначте, яку відповідальність нестимуть батьки в разі скоєння їхніми дітьми адміністративних правопорушень.

§ 24. Кримінальні правопорушення та кримінальна відповідальність неповнолітніх

Г. Сковорода: «Скільки зла криється всередині за гарною подобою: гадюка ховається в траві».

- Чому злочини більш небезпечні для суспільства, ніж інші правопорушення?

1. Які правопорушення називають кримінальними.

Уперше про кримінальне право згадується у творах римських юристів, а викладати кримінальне право почали в Італії в Болонському університеті в кінці XII століття.

Найдавнішими письмовими пам'ятками, що містять норми кримінального права на нашій території, є договори Київської Русі-України з Візантією 911 і 941 рр. Перший договір було укладено між великим київським князем Олегом і візантійськими імператорами – Левом й Олександром. Другий договір було укладено між великим київським князем Ігорем і візантійськими імператорами Романом, Костянтином і Стефаном. У ньому містилося чотири статті, які ґрунтувалися на кримінальному праві. У договорах з греками йшлося про такі види діянь, як убивство, завдання тілесних ушкоджень, крадіжка.

Серед кримінальних правопорушень разрізняють кримінальні проступки та злочини.

Злочин, як і будь-яке інше правопорушення, є вчинком людини. Саме тому йому притаманні всі ті об'єктивні й суб'єктивні особливості, що характеризують поведінку людини. Однак, на відміну від інших вчинків людини, злочин за своєю соціальною сутністю є посяганням на відносини, що склалися в суспільстві. Злочин завжди суперечить основним потребам та інтересам суспільного розвитку.

Для того щоб дати найбільш узагальнююче визначення терміна, потрібно зрозуміти специфічні ***ознаки кримінального правопорушення***, його найважливіші властивості.

Суспільна небезпечність
• спричиняє шкоду чи створює загрозу спричиненням такої шкоди

→

Проти-правність
• діяння є порушенням кримінально-правової норми

→

Винність
• діяння, вчинене умисно чи з необереж-ності

→

Караність
• діяння передбачає певний вид покарання Кримінальним кодексом України

Кримінальний кодекс України

Стаття 11. Поняття кримінального правопорушення

1. Кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

2. Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Урахування ознак кримінального правопорушення та їхніх критеріїв дає можливість класифікувати цей вид правопорушень.

Залежно від форми вини кримінальні правопорушення можна поділити на умисні та необережні; залежно від ступеня завершеності злочинної діяльності – на закінчені та незакінчені. Кожна з таких класифікацій може розв'язувати конкретні завдання. Однак розвиток кримінального права нерозривно пов'язаний із завданням ***поглиблення індивідуалізації*** кримінальної відповідальності й ***покарання залежно від тяжкості злочину***.

Тож основним типом класифікації злочинів є поділ за ступенем їх тяжкості.

Нетяжкий злочин	Злочин, за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподадковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше як п'ять років.
Тяжкий злочин	Злочин, за вчинення якого передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років.
Особливо тяжкий злочин	Злочин, за вчинення якого передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

2. Кримінальний проступок. Кримінальний Кодекс України серед кримінальних правопорушень виділяє злочини та кримінальні проступки. Запровадження в національне законодавство нового різновиду кримінальних правопорушень обумовлено здійснюваною в нашій державі політикою гуманізації кримінального законодавства.

Кримінальним проступком є передбачене Кримінальним Кодексом України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

Кримінальний процесуальний кодекс України розкриває особливості досудового розслідування кримінальних проступків.

- Під час досудового розслідування кримінальних проступків не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою.

- Для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені КПКУ, окрім негласних слідчих (розшукових) дій.

3. Склад злочину

Склад кримінального правопорушення – сукупність встановлених у кримінальному законі об'єктивних і суб'єктивних ознак, що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння (дію чи бездіяльність) як злочинне.

Елементи складу злочину

Об'єкт кримінального правопорушення – ті суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди, і які поставлено під охорону кримінальним правом.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – зовнішній прояв злочинного діяння, що характеризується суспільно небезпечними наслідками, спричиненими зв'язком між діяннями і суспільно небезпечними наслідками.

Суб'єкт кримінального правопорушення – осудна фізична особа, яка досягла на момент вчинення злочину віку, з якого настає кримінальна відповідальність, винна у вчиненні суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – внутрішня сторона протиправного діяння, яка полягає у внутрішньому психічному ставленні особи, що вчинила злочин, до свого діяння та його суспільно небажаних наслідків.

Кримінальний кодекс України

Стаття 22. Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років.

За окремі кримінальні правопорушення кримінальне законодавство встановлює відповідальність із 14 років.

4. Що таке кримінальна відповідальність. Визначаючи кримінальну відповідальність, слід виходити з того, що вона є одним з видів юридичної відповідальності, але має свої визначальні ознаки.

Кримінальна відповідальність – передбачені Кримінальним кодексом обмеження прав і свобод особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що індивідуалізується в обвинувальному вироку суду та здійснюється спеціальними органами виконавчої влади держави.

Кримінальний кодекс України

Стаття 2. Підстава кримінальної відповідальності

1. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом.

2. Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

У цьому положенні закону міститься відповідь на питання про те, за що і на якій підставі особа підлягає кримінальній відповідальності. Очевидно, що вона підлягає кримінальній відповідальності за вчинення такого суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки певного складу злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України. Тому говорять, *що основною підставою кримінальної відповідальності є* ***склад кримінального правопорушення***.

Політика держави в боротьбі зі злочинністю передбачає комплекс заходів, серед яких головну роль виконують заходи соціального, економічного, політичного, правового, організаційного та культурно-виховного характеру. У системі цих заходів певне місце посідає і покарання. Воно є необхідним засобом охорони суспільства від злочинних посягань.

Покарання – захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Кримінальний закон називає таку мету покарання:

- кару як відплату за вчинене;
- виправлення засудженого;
- запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень самим засудженим;
- запобігання вчиненню злочинів з боку інших осіб.

За порядком (способом) їх призначення усі покарання розділяють на три групи: основні, додаткові, покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові.

Основні – покарання, які призначаються у вироку лише як самостійні заходи впливу. До них належать громадські, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі

Додаткові – такі покарання, які призначаються лише шляхом їх приєднання до основних покарань і самостійно застосовуватися не можуть. До додаткових покарань належать позбавлення військового спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна

Покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові («змішані» види покарань) штраф; позбавлення прав обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

5. Кримінальна відповідальність неповнолітніх. Суб'єкт кримінального правопорушення – це особа, яка досягла до вчинення кримінального правопорушення певного віку: 16 (загальний вік) або 14 (знижений вік) років. Вік суб'єкта кримінального правопорушення виконує не лише роль критерію нижчої вікової межі, з якої можлива кримінальна відповідальність, але й є обставиною, що визначає характер і ступінь суворості покарання неповнолітніх.

Закон передбачає вичерпний перелік видів покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітнього. Це такі основні покарання:

- штраф (застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути покладено стягнення);
- громадські роботи (призначаються лише неповнолітнім від 16 до 18 років);
- виправні роботи (призначаються лише неповнолітнім від 16 до 18 років);
- арешт (полягає у триманні неповнолітнього в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах і може бути призначений тільки неповнолітнім, які досягли 16 років на строк від 15 до 45 діб);
- позбавлення волі на певний строк (Покарання може бути призначено на строк від 6 місяців до 10 років. Неповнолітні, засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах).

До неповнолітнього можуть бути застосовані й додаткові покарання у вигляді ***штрафу й позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю***.

Певні *особливості є й у призначенні покарання неповнолітнім*. Спричинено це насамперед тим, що стосовно цих осіб метою покарання є виправлення, виховання та соціальна реабілітація. Суд, призначаючи покарання неповнолітньому, повинен враховувати умови його життя і виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього.

Прояв принципу гуманізму щодо категорії неповнолітніх простежується і в особливостях звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Це виявляється в тому, що передбачається такий вид звільнення від покарання, що може застосовуватися лише до неповнолітніх – звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Неповнолітні, які вчинили кримінальне правопорушення до досягнення 18 років, мають пільги щодо погашення та зняття судимості. Дострокове зняття судимості з осіб, що вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років, допускається, якщо вони довели своє виправлення зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці.

Отже, особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх проявляються:

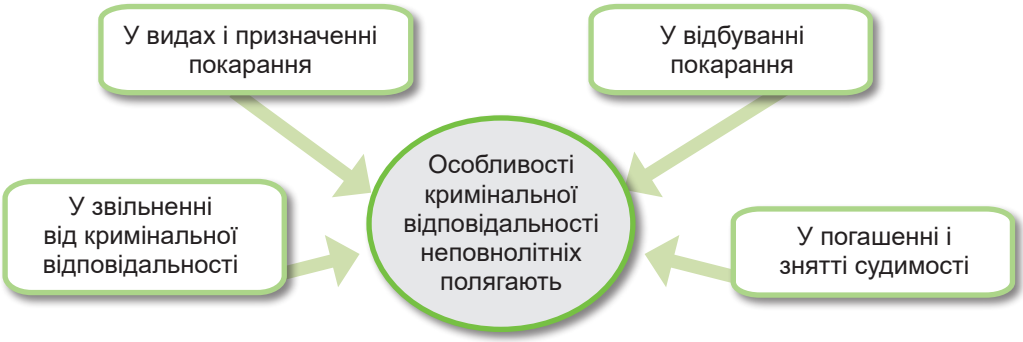

I. Складіть правовий онлайн-пазл «Кримінальне право»

https://cutt.ly/FRvEwtx

II. Виконайте тестові завдання.

1. Яка ознака кримінального правопорушення пов'язана з наявністю в діях особи умислу або необережності?

А Суспільна небезпечність
Б Винність
В Протиправність
Г Караність

2. Яке поняття характеризується як «вид юридичної відповідальності, що полягає в обмеженні прав і свобод особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що індивідуалізується в обвинувальному вироку суду»?

А Кримінальна відповідальність
Б Адміністративна відповідальність
В Цивільно-правова відповідальність
Г Дисциплінарна відповідальність

3. Який вид кримінальної відповідальності не може застосовуватися до неповнолітніх?

А Громадські роботи
Б Арешт
В Позбавлення волі на певний строк
Г Довічне позбавлення волі

III. Використовуючи витяги з Кримінального кодексу України, подані нажче, визначте ступінь тяжкості кримінального правопорушення в таких правових ситуаціях.

1. Громадянин країни Г. займався на території України збором інформації, що становила державну таємницю.

2. Група осіб з 5 чоловік протягом двох років викрадала людей.

3. Стоматолог Савичев І. М. зареєстрував приватне підприємництво й відкрив стоматологічний кабінет, не вказавши в реєстраційних документах рішення суду про заборону займатися медичною практикою.

4. Медсестра пологового будинку Михайлова О. М. на прохання Смагіної Н. П., яка народила дитину з інвалідністю, підмінила її дитину на іншу.

5. Лікар Харченко І. С. в інтерв'ю газеті повідомив про захворювання на СНІД громадянина Н.

Кримінальний кодекс України

Стаття 114. Шпигунство

Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Стаття 145. Незаконне розголошення лікарської таємниці

Умисне розголошення лікарської таємниці особою, якій вона стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків, якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки, – карається штрафом до п'ятидесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян ... або виправними роботами на строк до двох років.

Ч. 3 ст. 146. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини

(Незаконне позбавлення волі або викрадення людини)... вчинені організованою групою або такі, що спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Стаття 148. Підміна дитини

Підміна чужої дитини, вчинена з корисливих або інших особистих мотивів, – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Ст. 389. Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі.

Ухилення від сплати штрафу або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю особою, засудженою до цих видів покарання, – карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на той самий строк.

IV. Розв'яжіть ситуації. Визначте склад кримінального правопорушення в таких юридичних ситуаціях.

1. 15-річний Микола украв у сусіда 990 грн.

2. 16-річний Сергій та 14-річний Микола, прийшовши на спортивний майданчик школи, заважали проводити урок, висловлювалися нецензурно та заподіяли тілесні ушкодження двом семикласникам.

§ 25. Особливості адміністративної та кримінальної відповідальності неповнолітніх

Практичне заняття 8

Об'єднавшись в групи, порівняйте пари понять за поданою схемою.

1. Кримінальне правопорушення – адміністративний проступок.

Спільні риси:

1. І кримінальне правопорушення, і адміністративний проступок є протиправними діяннями.

2. ...

3. ...

Відмінні риси:

№	Критерії для порівняння	Кримінальне правопорушення	Адміністративний проступок
1	Ознаки правопорушення		
2	Нормативно-правовий акт, що регулює відносини		
3	Вид відповідальності		
4	Вік фізичної особи, з якого настає відповідальність		
5	Інші критерії		

2. Адміністративна відповідальність – кримінальна відповідальність

Спільні риси:

1. І адміністративна, і кримінальна відповідальність – це відповідальність перед державою.
2. ...
3. ...

Відмінні риси:

№	Критерій для порівняння	Адміністративна відповідальність	Кримінальна відповідальність
1	Підстави притягнення до відповідальності		
2	Який орган може притягнути до відповідальності?		Тільки суд
3	Види стягнення (покарання)		
4	Вік фізичної особи, з якого настає відповідальність		
5	Інші критерії		

Із запропонованих ситуацій оберіть ті, за які настає адміністративна відповідальність (а), а за які – кримінальна відповідальність (к). Під час виконання роботи ви можете користуватися Кримінальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення в текстовому або в електронному варіантах (офіційний сайт Верховної Ради України – http://rada.gov.ua)

1. Підлітки залізли в чужий автомобіль і каталися мостом.

2. Під час футбольного матчу група фанатів (16–17 років) у відповідь на неодноразові зауваження поліцейських, вступила в бійку з охоронцями правопорядку.

3. Підліток перебіг вулицю на червоний сигнал світлофора.

4. Дев'ятикласник В. зупинив п'ятикласника й вимагав у нього гроші.

5. Під час перерви десятикласник Г. зайшов в роздягальню і забрав чужу шапку.

6. Не встигнувши підготуватися до контрольної роботи, десятикласник М. зателефонував директору школи й повідомив, що в школі закладено бомбу.

7. Підлітки з 11-го класу курили на шкільному подвір'ї.

8. Працівник ДАІ зупинив водія мотоцикла без шолома, який їхав з перевищенням дозволеної швидкості.

9. Друзі вирішили розглянути, як влаштована рушниця, яку придбали батьки одного з них. Розглядаючи, один з них навів рушницю на іншого й натиснув на курок. Раптом, не очікувано для обох, пролунав постріл та одного з підлітків було поранено.

10. Неповнолітні О. (16 років) і Д. (17 років) під час перегляду фільму в кінотеатрі випили пляшку вина та почали чіплятися до інших глядачів і нецензурно лаятись.

Розгляньте фотоілюстрації. Об'єднавшись в групи, визначте характер, вид правопорушень, окресліть їхні ознаки та склад.

Підготуйте запитання для співробітника органів внутрішніх справ щодо найбільш безпечної моделі поведінки людини в ситуації загрози стати жертвою злочину чи іншого правопорушення.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ

I. Знайдіть і виправте помилки в текстах.

Текст А. Іван Неосвідчений (16 років) кожного дня на прохання мами ходив до крамниці за дрібними товарами. Одного разу змінився продавець і відмовив Івану в придбанні сиру, мотивуючи тим, що хлопець має часткову дієздатність і не може здійснювати без батьків договори, вартість яких пере-

вищує 100 гривень. Продавець повідомив, що Іван може здійснювати лише дрібні побутові правочини, а саме купити сіль (вартістю 7 гривень), хліб (вартістю 11 гривень), сигарети (вартістю 17 гривень) і навіть золоту каблучку (вартістю до 50 гривень). Відмовившись від пропозиції придбати сигарети, Іван купив хліб і пішов додому виконувати домашнє завдання з правознавства.

Текст Б. Петро Працьовитий (16 років) у вільний від навчання час вирішив працювати, щоб зібрати кошти на майбутнє навчання. Він домовився із сусідом Іваном Денисовичем (начальником дільниці на місцевій приватній шахті), що буде виходити на роботу з 17.00 до 01.00 години щодня та іноді в неділю з 08.00 до 14.00. У його функціональні обов'язки входило перенесення видобутого вугілля до конвеєра. Заробітна плата буде нараховуватися погодинно. Єдине, що зупиняло Івана Денисовича, – це те, що Петро не міг одержати медичну довідку про задовільний стан здоров'я через те, що в нього було хворе серце. Але домовилися, що Петро попрацює перший місяць без медичного обстеження, поки не завершиться випробувальний термін. Після закінчення терміну з хлопцем укладуть трудовий договір, і він буде вирішувати проблеми зі здоров'ям.

II. Заповніть пропуски.

А. Склад злочину.

Визначення поняття	Складові складу злочину
Склад злочину – це	Об'єкт –
	_____ –
	_____ –

Визначення поняття	Складові складу злочину
Вина – _____. _____ – внутрішні спонукання, якими керувався суб'єкт під час вчинення злочину. Мета злочину – _____.	Суб'єктивна сторона –

Виконайте онлайн-вправу «Вина та її форми»

https://cutt.ly/oRBHuZt

III. Розгляньте ілюстрації. Дайте відповіді на запитання.

А Назвіть суб'єкти господарювання чи фізичних осіб за Законом України «Про захист прав споживачів». Дайте визначення особам відповідно до зазначеного Закону.

Б Який вид відповідальності настає за правопорушення, наведені нижче? Кваліфікуйте діяння фізичних осіб. У першому (самовільне випалювання рослинності або її залишків) і четвертому правопорушеннях розкрийте склад проступку чи злочину.

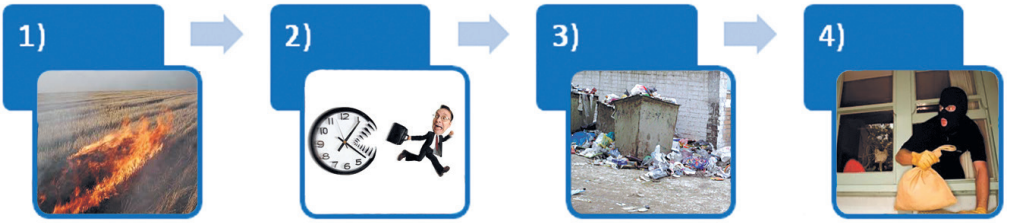

IV. Розв'яжіть юридичні ситуації

1. Шістнадцятирічний Данило разом із чотирнадцятирічним Ігорем розпивали спиртні напої на подвір'ї школи о 19.00 і були притягнені до відповідальності працівниками поліції. Видом стягнення став штраф.

Визначте вид юридичної відповідальності, підстави та правомірність притягнення підлітків до відповідальності.

2. П'ятнадцятирічний Микола брав участь у кінозйомках, за що одержав винагороду в сумі 15 тисяч гривень. На ці гроші він самостійно купив скутер. Однак батьки вирішили, що ці витрати не є доцільними й звернулися до магазину з вимогою прийняти скутер і повернути гроші.

Дайте правову оцінку ситуації. Визначте вид та обсяг цивільної дієздатності Миколи. Чи зміниться рішення, якщо про вчинення правочину батьки дізналися через рік після купівлі скутера?

3. Завдання підвищеної складності. Розв'яжіть юридичну ситуацію, користуючись нормами Сімейного кодексу України.

Під час розлучення громадян Лариси і Дениса Нещасливих, які прожили в шлюбі 2 роки і не мали дітей, з'ясувалося, що в них є взаємні претензії щодо майна.

Денис вважає, що йому повинен відійти автомобіль, який він купив 9 років тому. Лариса пропонує виплатити їй половину вартості автомобіля, оскільки ремонт транспортного засобу під час шлюбу обійшовся у її річну заробітну плату, і вона підтверджує вказане товарними чеками.

Крім того, Лариса пропонує поділити вартість дорогого столярного приладдя, придбаного за час шлюбу, на якому працює Денис, відкривши майстерню.

Денис вважає, що йому беззаперечно відходить гонорар за власну розробку авторського проєкту скульптур для міського парку. Лариса ж наполягає на тому, що всі її коштовності, подаровані Денисом, його батьками під час шлюбу, відійдуть їй.

Визначте, яке майно є особистою приватною власністю дружини, чоловіка, а яке – об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Дайте правову оцінку ситуації.

РОЗДІЛ V
ЮРИСТИ В НАШОМУ ЖИТТІ

§ 26–27. Професія «юрист/юристка»

Г. Сковорода про «сродну працю» в байці «Бджола та Шершень»: «Природжене діло для людини є найсолодша втіха». «І немає більшої радості, аніж жити за покликанням».

- Поясніть погляд філософа на «природжене діло».
- Чи повинна людина захоплюватися своєю професією?

1. Які юридичні професії існують

Професія (від лат. **professio** – «оголошую своєю справою») – основний рід занять, вид трудової діяльності людини. Існує близько 40 тисяч професій, серед яких важливе місце посідають юридичні професії.

Знайомлячись з різноманітними правовими нормами, ви вже з'ясували окремі аспекти роботи судді, прокурора, адвоката, поліцейського. Юридична професія має давню історію.

Прадавня людина не потребувала спеціалістів, які пояснювали б, як поводити себе в тій чи іншій ситуації. Правила взаємовідносин були прості та зрозумілі кожному члену роду. З удосконаленням суспільства поведінка людей стала регулюватися правовими нормами. Першими юристами можна вважати жерців, понтифіків, які жили в умовах секретності й таємниці.

Серед сучасних юридичних професій є адвокати та прокурори, судді та нотаріуси, юрисконсульти і слідчі, криміналісти й поліцейські тощо. Слід зазначити, що згідно з «Національним класифікатором України» професії продовжують називатися здебільшого в чоловічому роді. Але їх можуть здобувати як чоловіки, так і жінки. Юридичні професії вже давно перестали бути суто чоловічими. У сучасному світі все частіше можна почути такі назви, як адвокатеса, прокурорка, слідча тощо.

Розгляньте малюнки й зробіть висновок щодо зображених юридичних професій. Обґрунтуйте свою відповідь.

2. Хто такі прокурор/прокурорка і слідчий/слідча. Немає потреби доводити, що держава намагається створити умови для безпечного життя людей. У демократичній правовій державі завжди захищаються права особи та забезпечується виконання чинних законів. Значну допомогу в цій справі надають органи прокуратури. Слово *прокурор* з латинської мови перекладається як «піклуватися». Професія прокурор сьогодні пов'язана з державними владними повноваженнями. Прокурор працює в системі органів прокуратури. Прокуратура України становить єдину систему, яка здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

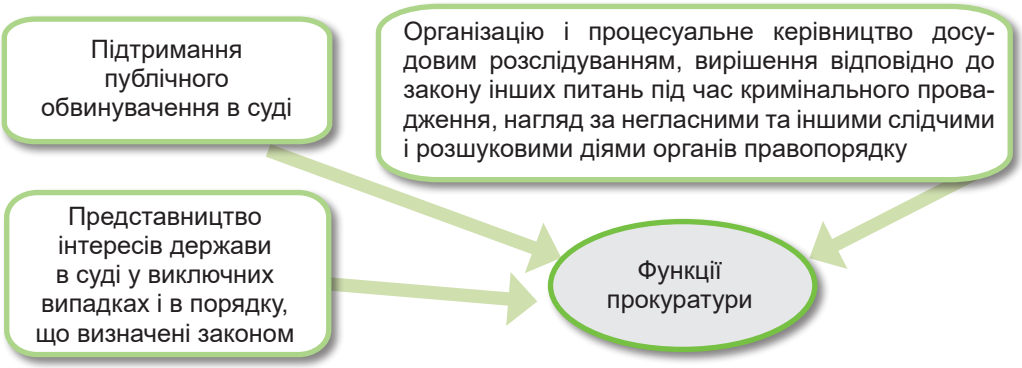

Представники цієї професії виконують складну й відповідальну роботу. Здійснюючи функції прокуратури, прокурор є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску, втручання і керується у своїй діяльності лише Конституцією та законами України.

Термін «розслідування» виник на початку XVIII ст. і співіснував з поняттям «розшук». Сучасний професіонал, який займається за дорученням держави розкриттям злочинів, називається *слідчим*. Його головною функцією є розслідування небезпечних діянь. Будучи представником влади, слідчий не лише вивчає обставини справи та з'ясовує істину, але й вживає заходів щодо притягнення осіб, які здійснили злочин, до кримінальної відповідальності, реабілітації необґрунтовано звинувачених, відшкодування завданої матеріальної шкоди. У своїй роботі слідчий зобов'язаний керуватися вимогами закону. Під час розкриття злочину він може спиратися на добровільну громадську допомогу.

3. Суддя, адвокат, юрисконсульт, нотаріус. Одна з найдавніших юридичних професій – **суддя**. Сьогодні роль судді в суспільстві асоціюється з людиною, яка розв'язує правові спори. У сучасній Україні суддя – професіонал, який здійснює від імені держави правосуддя. Він/вона вирішує конкретні правові спори, визначає покарання тим, хто здійснив злочин. У своїх рішеннях суддя керується лише законом, а не власними емоціями та міркуваннями.

Конституція України

Стаття 126. Незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України.

Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється.

Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судове рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку.

Стаття 127. На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою. Законом можуть бути передбачені додаткові вимоги для призначення на посаду судді.

Суддя і члени його/її сім'ї перебувають під особливим захистом держави.

Значна історія також і в професії **адвоката**. Ще в Стародавній Греції адвокати вели справи політиків. У Стародавньому Римі вони перетворилися на спеціальних чиновників.

Сучасний адвокат – людина вільної професії. Ним може бути фізична особа, яка:

- має повну вищу юридичну освіту;
- володіє державною мовою;
- має стаж роботи в галузі права не менше двох років;
- склала кваліфікаційний іспит та пройшла стажування;
- склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.

Конституція України

Стаття 59. Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безкоштовно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх справ.

Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

Професійні права, честь і гідність адвоката охороняються Законом. Забороняється будь-яке втручання в адвокатську діяльність.

Юрисконсульт – штатний працівник юридичної особи, що забезпечує дотримання законодавства як організацією, так і щодо організації з боку інших учасників правовідносин. Більшість юристів працює юрисконсультами в державних і приватних установах.

Інститут юрисконсульта виник в римському праві за часів правління Октавіана Августа. У Стародавньому Римі юрисконсульти були експертами із законодавства. На відміну від сьогодення, думки юрисконсультів у формі судової практики за часів імператора Августа були обов'язковими для судів.

До юридичних відноситься й інша не менш давня професія – *нотаріус*. У перекладі з латинської мови *notarius* означає «писарь», «секретар». Так називали тих, хто знав швидкісне письмо, що давало можливість вести синхронний запис усної мови. Сучасний розвиток суспільства демонструє значну популярність професії нотаріуса.

Нотаріус – уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності, а також здійснює функції державного реєстратора прав на нерухоме майно в порядку та випадках, встановлених Законом України.

Нотаріусом може бути громадянин України, який має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки, склав кваліфікаційний іспит та отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

Нотаріусу забороняється використовувати свої повноваження для одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб.

Відповідно до Закону України «Про нотаріат» нотаріус вчиняє нотаріальні дії.

Нотаріуси вчиняють такі нотаріальні дії

- Посвідчують правочини (договори, заповіти, доручення тощо)
- Видають свідоцтва про право на спадщину
- Засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них
- Приймають на зберігання документи; вчиняють інші нотаріальні дії

Складіть онлайн-пазл «Юристи в нашому житті».

https://cutt.ly/JRBZ55b

1. Розпитайте в рідних, знайомих і друзів, чи доводилося їм звертатися за юридичною допомогою. У яких ситуаціях це відбувалося? Якого роду та якості вони отримали допомогу? **2.** У чому полягає особливість професійної діяльності юристів? Порівняйте юридичну професію з будь-якою іншою професією.

1. У всіх школах міста N ввели платну освіту. У рішенні міської ради було вказано, що вчителі/вчительки отримують низьку заробітну плату й потрібно підтримати матеріальний стан працівників/працівниць освіти та фінансувати школу. Батьки однієї зі шкіл, обурені цим рішенням, звернулися до прокурора. Що може зробити в цьому випадку прокурор/прокурорка?

Виконуючи це завдання, опирайтесь на текст Розділу VII Конституції України.

2. Уявіть, що ви працюєте нотаріусом і до вас звернулась особа з такими запитаннями:

1. Чи можете ви засвідчити договір купівлі-продажу, заповіт, щоденник учня?
2. Чи можете ви видати свідоцтво про неповну середню освіту та документ про право на спадщину?
3. Чи можете ви засвідчити копії договору найму квартири та копії конспекту лекції?

§ 28. Поліцейські (патрульні, дільничні офіцери поліції)

Г. Сковорода про нелегкий шлях боротьби з неправдою: «Неправда гнобить і протидіє, але тим дужче бажання боротися з нею».

- Обов'язком яких органів державної влади є боротьба з правопорушеннями?

1. Національна поліція України. У 2015 р. в Україні почалася реформа Національної поліції, метою якої було викорінення корупції та беззаконня із судової та правоохоронної систем. Закон України «Про Національну поліцію» визначив правові засади організації та діяльності поліції, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України.

Національна поліція України – центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

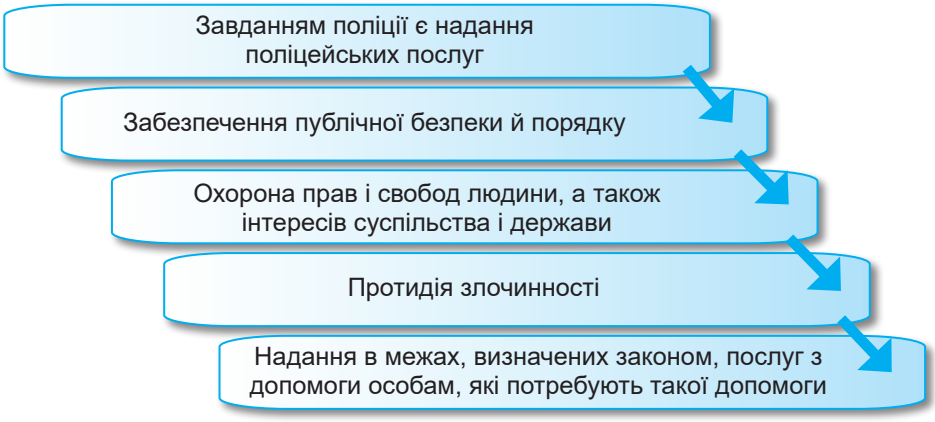

У складі поліції функціонують:
- Кримінальна поліція;
- Патрульна поліція;
- Органи досудового розслідування;
- Поліція охорони;
- Спеціальна поліція;
- Поліція особливого призначення.

Поліція у своїй діяльності керується такими принципами, як верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, відкритість і прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства, безперервність та цілодобове виконання своїх завдань тощо.

З метою поліпшення роботи відомства в сучасній Україні до роботи в органах правопорядку все ширше залучають жінок. Сьогодні у структурі Національної поліції України працює майже 22 % жінок.

2. Хто такий поліцейський

Поліцейським є громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання.

Спеціальний жетон поліцейського

Поліцейський має службове посвідчення та спеціальний жетон.

Поліцейський зобов'язаний:

- неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, і Присяги поліцейського;
- професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових обов'язків, наказів керівництва;
- поважати і не порушувати прав і свобод людини;
- надавати невідкладну, зокрема домедичну й медичну, допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я;
- зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків;
- інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливлюють його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді.

3. Патрульний і дільничний офіцер поліції. Патрульна поліція – це підрозділ Національної поліції, який цілодобово патрулює міста України, забезпечує громадський порядок і безпеку, перший реагує на повідомлення про правопорушення і надзвичайні події, надає поліцейські послуги, первинну медичну та невідкладну допомогу громадянам, забезпечує безпеку дорожнього руху, розглядає справи про адміністративні правопорушення і застосовує засоби адміністративного впливу до правопорушників, організовує заходи безпеки на місці ДТП, оформлення необхідних документів. У її складі діють піші, автомобільні та мотопатрулі, а також кінний патруль для паркових зон і річковий патруль.

Поліцейські патрульної поліції мають право:

- вимагати дотримання публічного порядку та безпеки, прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; вимагати припинення вчинення правопорушень;
- вимагати пред'явлення документів, що посвідчують особу, та (або) документів, що підтверджують відповідне право особи;
- зупиняти транспортні засоби в передбачених законом випадках;
- здійснювати в установленому законодавством порядку особистий огляд, огляд речей і документів, транспортного засобу і вантажу, а також проникати до житла чи іншого володіння особи;
- вилучати в осіб предмети та речі, заборонені або обмежені в обігу, а також документи з ознаками підробки;
- застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених законодавством;
- під час патрулювання на транспортному засобі включати спеціальні світлові, звукові сигнали, а також, у випадках службової потреби, відступати від правил дорожнього руху;
- тимчасово обмежити або заборонити доступ особам до визначеної території або об'єктів, якщо це необхідно для забезпечення публічного порядку та громадської безпеки, охорони життя і здоров'я людей, охорони місця події, проведення слідчих дій;
- використовувати технічні засоби та технічні прилади для виявлення і фіксації правопорушень, спілкування з громадянами;
- затримувати осіб за наявності законних підстав і в спосіб, передбачений законом та здійснювати їх доставлення до підрозділів Національної поліції;
- затримувати та організовувати доставлення транспортних засобів для тимчасового зберігання;
- поліцейські патрульної поліції мають інші права, передбачені законодавством.

Реформа Національної поліції продовжується. Новий напрям роботи – створити службу зорієнтованих на суспільство дільничних офіцерів поліції. Офіцер має взаємодіяти з громадянами, орієнтуватися на людей і, головне, розуміти ті проблеми, які існують у суспільстві. На вакантні посади дільничних офіцерів оголошується відкритий конкурс. Критерії відбору прості й прозорі: до конкурсу допускаються громадяни України, які мають повну вищу юридичну освіту та не мають судимості.

Скориставшись офіційним сайтом Національної поліції України (https://www.npu.gov.ua), а саме розділом «Допомога громадянам», складіть пам'ятку «У яких випадках громадяни можуть звернутися до поліції?»

Зверніть увагу! У випадках, коли ви стали свідком порушення громадського порядку або іншого правопорушення щодо Вас, Ваших близьких або сторонніх людей, негайно повідомте про це поліцію на телефон спецлінії «102» та дочекайтеся прибуття правоохоронців для надання свідчень.

Моделювання ситуацій спілкування з поліцейським чи дільничним офіцером поліції.

Змоделюйте свою поведінку й поведінку співробітника поліції. Життєву ситуацію пропонуємо використовувати як можливий розвиток подій, що допускає творчий

розвиток, тобто ви маєте право її коригувати, змінювати в процесі моделювання. Обов'язково користуйтесь поданим нижче витягами із законів України. Після демонстрації результатів роботи група повинна виробити й записати на плакаті основні правила поведінки в тій чи іншій ситуації.

Пам'ятайте, правова країна починається з нас! Якщо ми не будемо знати і дотримуватися Законів України, ми не побудуємо громадянське суспільство!

Ситуація 1. Пенсіонер Старенький Василь Степанович по дорозі до магазину зламав ногу. Ви стали свідком цього нещасного випадку, але не можете зарадити ситуації, бо залишили дома телефон. Ви знаєте, що в сусідньому будинку проживає дільничний офіцер поліції, але він перебуває у відпустці.

Чи повинен Вам допомогти поліцейський, якщо Ви до нього звернетеся? Користуйтесь нормативно-правовим документом:

Закон України «Про Національну поліцію»

Стаття 18. Основні обов'язки поліцейського

1. Поліцейський зобов'язаний:

4) надавати невідкладну, зокрема домедичну і медичну, допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я;

5) зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

2. Поліцейський на всій території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій зобов'язаний вжити необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції.

Ситуація 2. Вас на вулиці зупинив поліцейський і попросив пред'явити документи, мотивуючи тим, що Ви схожі на злодія, який здійснив низку крадіжок речей з автомобілів. Документи із собою Ви не носите й тому запропонували зателефонувати батькам, щоб вони засвідчили Вашу особу. Але поліцейський не дозволив Вам це зробити і забрав Вас до дільниці, де протримав 4 години.

Користуйтесь нормативно-правовими документами:

Закон України «Про Національну поліцію України»

Стаття 32. Перевірка документів особи

1. Поліцейський має право вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу, та/або документів, що підтверджують відповідне право особи, у таких випадках:

1) якщо особа володіє зовнішніми ознаками, схожими на зовнішні ознаки особи, яка перебуває в розшуку, або безвісно зниклої особи;

2) якщо існує достатньо підстав вважати, що особа вчинила або має намір вчинити правопорушення;

3) якщо особа перебуває на території чи об'єкті із спеціальним режимом або в місці здійснення спеціального поліцейського контролю;

4) якщо в особи є зброя, боєприпаси, наркотичні засоби та інші речі, обіг яких обмежений або заборонений, або для зберігання, використання чи перевезення яких потрібен дозвіл, якщо встановити такі права іншим чином неможливо;

5) якщо особа перебуває в місці вчинення правопорушення або дорожньо-транспортної пригоди, іншої надзвичайної події;

6) якщо зовнішні ознаки особи чи транспортного засобу або дії особи дають достатні підстави вважати, що особа причетна до вчинення правопорушення, транспортний засіб може бути знаряддям чи об'єктом вчинення правопорушення.

Конституція України

Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність

Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

Кодекс України про адміністративні правопорушення

Стаття 263. Строки адміністративного затримання.

Адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більше як три години.

Ситуація 3. Ви стали свідком крадіжки мобільного телефона у громадському транспорті. На допиті слідчий/слідча задля збереження таємниці слідства заборонив/заборонила присутність сторонніх людей. Перед початком допиту Вас повідомили про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання. Вам було цікаво спілкуватися з представником/представницею правоохоронних органів, і Ви не помітили, як промайнуло дві години.

Моделюючи ситуацію, користуйтеся нормативним документом.

Кримінальний процесуальний кодекс України

Стаття 226. Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи.

1. Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

2. Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.

3. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

4. До початку допиту особам, зазначеним у частині першій цієї статті, роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.

§ 29. Ігровий суд. Зустріч із юристами

Практичне заняття 9

В Україні проведено реформу правосуддя, одним із завдань якої було, повернення довіри пересічних громадян до судових органів. Але в багатьох людей зберігаються усталені уявлення про роботу третьої гілки влади. Як результат – досить низька активність населення щодо захисту своїх прав за допомогою судових органів. Суспільство, на жаль, не оцінило й те, що в українському суді загальної юрисдикції за цивільними справами участь представників – юристів (адвокатів) – не обов'язкова, і те, що строки розгляду таких справ нетривалі.

Усе це змушує державні інституції приділяти більше зусиль формуванню позитивного ставлення до одного з основних правозахисних органів. Коли ви, молоді громадяни країни, вивчаєте основи правових наук, то стаєте більш компетентними щодо розв'язання тих чи інших соціальних проблем. Кожен свідомий громадянин повинен навчитися не ігнорувати виклики, які виникають під час розв'язання конфліктних ситуацій законним шляхом. А щоб бути свідомими, бажано відчути процес зсередини. Пропонуємо взяти участь у правовій грі **«Суд іде»**. Під час цієї гри матимемо можливість фактично змоделювати діяльність судового органу.

1. Адміністративний, кримінальний чи цивільний суд? Перед організацією такої рольової гри перед вами постане проблема: яке провадження в суді ви моделюватимете: адміністративне, кримінальне, господарське чи цивільно-правове? Зважаючи на те, що більшість життєвих ситуацій пов'язана з відносинами, що виникають з приводу майнових спорів пропонуємо розглянути найпоширенішу категорію справ – захист прав споживачів.

2. Дійові особи гри

Під час підготовки до гри прочитайте декілька типових ситуацій і оберіть ту, яка найбільше сподобалася.

Ситуація 1. 5 квітня 2021 року Олексій Василенко купив в магазині «Стиль» плащ, попередньо його оглянувши. Коли він прийшов додому, то знову приміряв плащ, але тепер йому не сподобався колір, фасон, засумнівався Олексій і щодо якості тканини, з якої його пошито. Порадившись із членами сім'ї, Олексій вирішив поміняти плащ. 12 квітня він прийшов до магазину й став вимагати замінити плащ. Директор магазину «Стиль» відмовився його замінити, посилаючись на те, що плащ доброякісний, модний, відповідає розміру Олексія й ніяких причин для обміну немає. Олексій вирішив звернутися до суду.

Ситуація 2. Галина Семеренко вибрала в супермаркеті костюм і блузку, продавець виписав їй товарний чек, а покупки передав на контроль. Галина вирішила перечекати велику чергу до каси, відвідавши інші відділи. Огляд товарів в інших відділах зайняв майже 2 години. Повернувшись у відділ за костюмом і блузкою, вона встановила, що їх вже продали. Галина звернулася

до дирекції із скаргою на те, що продавці незаконно продали костюм і блузку, власницею яких вона вже була. Галина подала заяву в суд.

Ситуація 3. У магазині «Технології» Вікторія Рибальченко придбала холодильник і сплатила його доставку. У результаті перевезення холодильник було пошкоджено. Вікторія відмовилася прийняти холодильник і стала вимагати від дирекції магазину безкоштовно усунути недоліки. Директорка відмовилася виконати вимогу, посилаючись на те, що договір вважається укладеним з моменту оплати товару покупцем і продавець не несе відповідальності за недоліки, які виникли після оплати товару. Вікторія звернулася до суду для розв'язання спору.

Наступний крок – розподіліть ролі: «суддя», «секретар», «позивач», «відповідач», «експерт», «свідок», «спеціалісти».
Усі учасники гри отримують текст Закону України «Про захист прав споживачів» і схеми, що містять основні права та обов'язки кожного.

Права та обов'язки сторін	
Сторони мають право	Сторони зобов'язані
• Знайомитися з матеріалами справи, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень, ухвал. • Брати участь у судових засіданнях. • Подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі. • Заявляти клопотання та відводи.	
• Користуватися правовою допомогою. • Прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії, подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти. • Оскаржувати рішення і ухвали суду. • Користуватися іншими процесуальними правами, встановленими законом.	• Прибувати до суду за викликом. • Добросовісно здійснювати свої процесуальні права. • Виконувати процесуальні обов'язки.

Сторона, чиї права порушено разом із «представником організації із захисту прав споживачів», отримує завдання скласти позовну заяву з посиланням на статті Закону.

3. «Порушення» справи. Цивільна справа порушується в суді за заявою. У цьому разі – за позовною заявою. Слід пам'ятати, якщо суддя прийняв позовну заяву, то справу буде порушено. У зв'язку із цим «судді» слід перевірити подану інформацію перед тим, як прийме позовну заяву, а саме:

- найменування суду, до якого звертаються із заявою;
- прізвище, ім'я, по-батькові позивача із зазначенням його місця проживання;
- аналогічні дані відповідача;
- факти підстав позову і докази, що підтверджують вказані факти;
- вимоги позивача;
- вартість позову (якщо позов підлягає оцінці);

- перелік документів, які додаються до заяви (договір, чек, квитанція, претензія, гарантійний талон тощо).

4. Підготовка «справи» до судового розгляду. Призначення «справи» до «слухання». Прийнявши позовну заяву, «суддя»:

- уточнює обставини, які мають значення для справедливого розв'язання справи;
- визначає закон, яким повинен керуватися;
- вирішує питання про осіб, які повинні брати участь у процесі.

Після цього «суддя» вручає «відповідачу» копію заяви і пропонує надати в суд докази з обґрунтування своїх заперечень. Призначення справи до «слухання» відбувається шляхом визначення дня і часу розгляду (у цьому випадку ними можуть бути день і час наступного уроку з основ правознавства). «Секретарю» доручається заповнити бланки повісток у «суд» та роздати їх учасникам «процесу».

5. Судовий розгляд. Коли «суддя» входить у «зал засідань», усі присутні встають. Учасники «процесу» звертаються до «судді»: «Ваша честь!» і піднявшись, дають свідчення.

Порядок судового засідання

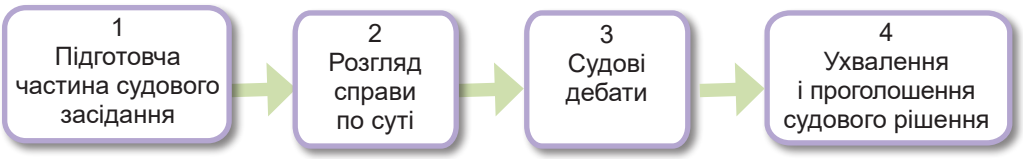

Підготовча частина

У підготовчій частині «судового розгляду» перевіряється присутність учасників процесу. Вважайте, що вона обов'язкова для розгляду справи. Також в ігровому суді потрібно виходити з того, що «відповідач» не погоджується з позовом, а «позивач» від своєї «заяви» не відмовляється, а також сторони не бажають укладати мирову угоду. Вони начебто мають намір захищатися «до кінця».

Потім «суддя» відкриває «судове засідання» і оголошує, яка справа підлягає розгляду. Прибулі «свідки» вилучаються із судової зали (проте в навчальних цілях це лише імітується). Весь хід «процесу» занотовує «секретар».

Дослідження обставин справи розпочинається з короткої доповіді «судді». Після цього сторони доповнюють та уточнюють свої вимоги та заперечення. Заслуховується спеціаліст («представник державного органу (органу самоврядування чи громадської організації) із захисту прав споживачів»). Учасники «процесу» ставлять один одному запитання. Потім «суд» переходить до дослідження та перевірки доказів.

Допит свідків проводиться з дотриманням установленого законом порядку:

– спочатку заслуховуються показання свідків, викликаних за ініціативою позивача;

– потім допитуються свідки з боку відповідача.

Судовий процес

Перед допитом свідків «суддя» встановлює їх особи й попереджає про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та завідомо неправдиві показання. Припускається, що «свідкам» виповнилось 16 років.

«Свідки» повідомляють все, що їм відомо по цій справі. У спорі вони можуть наводити факти: купівлі товару в конкретного продавця, виявлення недоліків товару, звернення з претензією. Після цього «свідкам» можуть бути поставлені запитання. Першою, як і в справжньому процесі, ставить запитання особа, за заявою якої викликано «свідка», а потім й інші учасники «процесу». При цьому відхиляються запитання, що не мають стосунку до справи.

Після допиту «свідків», «суд» переходить до дослідження письмових доказів: «договір», «чек» тощо.

Судові дебати

Речові докази (товар, результати наданих послуг, результати роботи), що мають стосунок до справи, вивчаються шляхом огляду. Вони представляються учасникам «процесу», зокрема «експертам» і «свідкам». У разі потреби «суддя» призначає «експертизу». В «експертному висновку» про предмет дослідження вказується про недоліки, які виявлено.

Після виступу «експерта» слово надається «представнику державного органу чи громадянської організації із захисту прав споживачів». Після розгляду всіх доказів «суддя» оголошує вивчення справи закінченим, після цього починаються судові дебати.

Під час судових дебатів підбиваються підсумки дослідження всіх обставин «справи» і доказів. Учасники «справи» роблять свої висновки на підставі досліджуваних матеріалів. Спочатку слово надається «позивачу», потім – «відповідачу». Останнім витупає «представник державного органу чи громадянської організації із захисту прав споживачів».

Після судових дебатів «суддя» йде в «нарадчу кімнату».

Суддя розглядає та вирішує:

- чи мали місце обставини, якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, і якими доказами вони підтверджуються;
- чи є інші фактичні дані (пропущення строку позовної давності), які мають значення для вирішення справи;
- як відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» має бути вирішена справа – чи слід позов задовольнити або в позові відмовити.

Судове рішення

Після підписання рішення і повернення до «зали судового засідання» «суддя» оголошує своє рішення. Усі присутні заслуховують його стоячи. Потім «суддя» пояснює порядок оскарження рішення, а також права на озна-

йомлення з «протоколом судового засідання». До речі, бланк протоколу потрібно підготувати, передбачивши в ньому такі пункти:

- рік, місяць, число і місце судового засідання;
- найменування суду, який розглядає справу, склад суду, «секретар» судового засідання;
- найменування «справи»;
- дані про роз'яснення прав і обов'язків учасників «процесу».

Учитель бере на себе функції вищого суду, куди й подається скарга на ухвалене рішення.

1. Перегляньте серію навчальних відеофільмів «Знайомство із судом»:

- Знайомство із судом. Фільм 1.

https://cutt.ly/WRvR9Bx
(тривалість 11 хв 13 с)

- Знайомство із судом. Фільм 3. Цивільний процес

https://cutt.ly/bRvTHIa
(тривалість 09 хв 34 с)

- Знайомство із судом. Фільм 6. Європейський суд з прав людини

https://cutt.ly/oRvUaq3
(тривалість 12 хв 37 с)

2. Подумайте, чи точно відповідно до законної процедури ви змоделювали судове засідання. Чи було порушення процедури судового засідання? Які елементи моделювання судового засідання ви могли б удосконалити після перегляду навчальних фільмів?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗА ТЕМОЮ

I. Дайте відповіді на запитання.

1. Які ви знаєте професії, що пов'язані з юриспруденцією?
2. Наведіть приклади життєвих ситуацій, за яких виникає потреба звернутися до юриста.
3. Наведіть приклади видів діяльності прокурора (нотаріуса, адвоката).
4. Перерахуйте ваші права під час спілкування з поліцейським, дільничним офіцером поліції, слідчим.

II. Виконайте тестові завдання.

1. До функцій прокуратури не належить

А Здійснення правосуддя
Б Підтримка державного обвинувачення в суді
В Нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання
Г Нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах

2. Яка вимога не висувається до особи, що може бути рекомендована кваліфікаційною комісією на посаду судді?

А Вища юридична освіта
Б Стаж роботи в галузі права не менш як три роки
В Проживання в Україні не менш як 10 років
Г Володіння трьома мовами

3. Розставте в логічній послідовності етапи судового розгляду справи.

А Судові дебати
Б Розгляд справи по суті
В Підготовча частина судового розслідування
Г Ухвалення і проголошення судового рішення

4. Установіть відповідність функціональних обов'язків юристів з конкретною юридичною професією.

1 Уповноважена державою фізична особа, яка посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності, а також здійснює функції державного реєстратора прав на нерухоме майно
2 Професіонал, що здійснює від імені держави правосуддя
3 Юрист, який надає правову допомогу громадянам
4 Штатний працівник юридичної особи, що забезпечує дотримання законодавства, як організацією, так і щодо організації з боку інших учасників правовідносин

А Суддя
Б Юрисконсульт
В Адвокат
Г Нотаріус
Д Слідчий

5. Допит свідків у судовому розгляді справи відбувається на етапі

А Ухвалення і проголошення судового рішення
Б Судових дебатів
В Розгляду справи по суті
Г Підготовчої частини судового розслідування

6. Поліцейський НЕ має права вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу, та/або документів, що підтверджують відповідне право особи, у разі:

А Якщо особа має зовнішні ознаки, схожі на зовнішні ознаки особи, яка перебуває в розшуку, або безвісно зниклої особи
Б Якщо існує достатньо підстав вважати, що особа вчинила або має намір вчинити правопорушення
В Якщо в особи є зброя, боєприпаси, наркотичні засоби та інші речі, обіг яких обмежено або заборонено, або для зберігання, використання чи перевезення яких потрібен дозвіл, якщо встановити такі права в інший спосіб неможливо
Г Якщо особа в банківській установі здійснює покупку/продаж валютних цінностей

7. У разі нагальної потреби запобігти злочинові чи його припинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого має бути перевірена судом протягом:

А Трьох годин
Б Дванадцяти годин
В Двадцяти чотирьох годин
Г Семидесяти двох годин

8. Адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більш як

А Три години
Б Дванадцять годин
В Двадцять чотири години
Г Сімдесят дві години

9. Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад

А Тридцять хвилин
Б Сорок п'ять хвилин
В Одну годину
Г Три години

10. Не є особливістю допиту малолітніх/неповнолітніх дітей за Кримінальним процесуальним кодексом України

А Проведення допиту в присутності законного представника, педагога або психолога, а за потреби – лікаря
Б Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день
В Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання
Г Малолітню особу віком до 10 років забороняється допитувати як свідка

III. Юридична клініка «Коли вам потрібна юридична допомога».

А. Віктору Працелюбному другий місяць затримують зарплату.

1. Чи потрібно йому звертатися за юридичною допомогою?

А Так
Б Ні
В Потрібно звертатися лише до державних органів
Г Потрібно звертатися лише до громадських організацій

2. До якої галузі права належить ця проблема?

А Кримінального права
Б Фінансового права
В Трудового права
Г Сімейного права

3. До якого органу можна звернутися за юридичною допомогою з указаної проблеми?

А Профспілкового комітету
Б Арбітражного суду
В Державної трудової інспекції
Г Прокуратури
Д Поліції
Е Центру розв'язання конфліктів
Ж Суду
З Нотаріальної контори

Б. Галина Доброзичлива вирішила всиновити (удочерити) дитину з дитбудинку.

1. Чи потрібно їй звернутися за юридичною консультацією із цієї проблеми?

А Так
Б Ні
В Потрібно звертатися лише до державних органів
Г Потрібно звертатися лише до громадських організацій

2. До якої галузі права належить ця проблема?

А Кримінального права
Б Адміністративного права
В Цивільного права
Г Сімейного права

3. До якого органу можна звернутися за юридичною допомогою з указаної проблеми?

А Поліції
Б Прокуратури
В Юридичної консультації
Г Суду
Д До нотаріальної контори
Е Органу опіки та піклування
Ж СБУ
З Служби зі справ дітей
И Сільської (селищної, міської) ради

В. Серафима Петрівна має 75 років, тривалий час страждає від постійних сварок, криків, голосної музики пізно ввечері та вночі, які лунають з квартири сусідів.

1. Чи потрібно їй звернутися за юридичною допомогою з вказаної проблеми?

А Так
Б Ні
В Потрібно звернутися лише до державних органів
Г Потрібно звернутися лише до громадських організацій

2. До якої галузі права належить вказана проблема?

А Кримінального права
Б Адміністративного права
В Конституційного права
Г Сімейного права

3. До якого органу можна звернутися за юридичною допомогою?

А Поліції
Б Прокуратури
В Юридичної консультації
Г Суду
Д Нотаріальної контори
Е СБУ
Ж Сільської (селищної, міської) ради
З Арбітражного суду

Г. Сергій Степанович, який перебуває в лікарні в зв'язку з тяжкою хворобою, вирішив написати заповіт.

1. Чи потрібно йому звернутися за юридичною допомогою?

А Так
Б Ні
В Потрібно звернутися лише до державних органів
Г Потрібно звернутися лише до громадських організацій

2. До якої галузі права належить вказана проблема?

А Цивільного права
Б Конституційного права
В Сімейного права
Г Фінансового права

3. До якого органу можна звернутися за юридичною допомогою з вказаної проблеми?

А Прокуратури
Б Суду
В Нотаріальної контори
Г СБУ
Д Головного лікаря
Е Сільської (селищної, міської) ради
Ж Чергового лікаря
З Поліції

IV. Розв'яжіть юридичну ситуацію.

За участь у несанкціонованому мітингу 17-річного Миколу та 16-річного Олега було притягнуто до відповідальності. До Миколи застосовано адміністративний арешт строком на 15 діб, а до Олега – інший вид адміністративного стягнення – штраф.

Дайте правовий аналіз ситуації. Визначте підстави та правомірність притягнення до даного виду відповідальності.

V. Творче завдання.

Підготуйте промову «Право людини на захист у суді» за планом:
1. Вступна частина (може бути у вигляді риторичного питання, гучного вислову відомого діяча, історичного факту або у вигляді інших влучних знахідок промовців).
2. Основна частина (3–4 тези на захист думки).
3. Прикінцева частина (висновок).

ЗМІСТ

Шановні дев'ятикласники та дев'ятикласниці! 3
§ 1. Вступ до курсу основ правознавства 4

Розділ I
Вступ до теорії держави і права

§ 2. Причини виникнення держави.
Поняття та ознаки держави 8
§ 3. Державний лад. Форми держави 14
§ 4. Поняття і види соціальних норм.
Поняття та ознаки права 22
§ 5. Соціальні норми в житті людей.
Практичне заняття 1 27

Розділ II
Правовідносини. Правопорушення.
Юридична відповідальність

§ 6. Правовідносини 29
§ 7. Правопорушення: поняття, склад, види 33
§ 8. Юридична відповідальність: поняття,
підстави, види 37
§ 9. Обставини, що виключають шкідливість (суспільну
небезпеку) діяння. *Практичне заняття 2* 40
Завдання для узагальнення за темою 44

Розділ III
Взаємозв'язок людини і держави

§ 10. Поняття Основного закону держави 46
§ 11. Правова характеристика понять «людина»,
«особа», «громадянин». Громадянство України 50
§ 12. Конституційні права, свободи та обов'язки
людини і громадянина 54
§ 13. Органи державної влади та місцеве
самоврядування в Україні 60
§ 14. Звернення громадян. *Практичне заняття 3* 64
Завдання для узагальнення за темою 68

Розділ IV
Неповнолітні як суб'єкти цивільних, сімейних, трудових,
адміністративних і кримінальних правовідносин

§ 15. Цивільна правоздатність і дієздатність 71
§ 16. Власність неповнолітніх.
Практичне заняття 4 76
§ 17. Захист прав споживачів. Особливості
електронного продажу та операцій із кредитною
карткою. *Практичне заняття 5* 79
§ 18. Сім'я. Шлюб. Взаємні права та обов'язки
батьків і дітей 86

§ 19. Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. *Практичне заняття 6* 94
§ 20–21. Трудовий договір. Особливості праці неповнолітніх 99
§ 22. Працевлаштування неповнолітніх. *Практичне заняття 7* 107
§ 23. Адміністративні правопорушення та адміністративна відповідальність неповнолітніх 110
§ 24. Кримінальні правопорушення та кримінальна відповідальність неповнолітніх 114
§ 25. Особливості адміністративної та кримінальної відповідальності неповнолітніх. *Практичне заняття 8* 120
Завдання для узагальнення за темою 122

Розділ V
Юристи в нашому житті

§ 26–27. Професія «юрист/юристка» 125
§ 28. Поліцейські (патрульні, дільничні офіцери поліції) 129
§ 29. Ігровий суд. Зустріч із юристами. *Практичне заняття 9* 134
Завдання для узагальнення за темою 138